НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ ЯКОСТІ ЖИТТЯ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ПТУХИ НАН УКРАЇНИ

ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
ВИХОДИТЬ 4 РАЗИ НА РІК
ЗАСНОВАНИЙ У ЛИСТОПАДІ 2004 р.
КИЇВ

3 (65) ▸ 2026

ЗМІСТ

Демографічні процеси

ОЛЕКСАНДР ПАРХОМЕНКО, АНЖЕЛА МИХАЙЛЮК, ЛЕСЯ КОВАЛЬСЬКА Трансформація демографічних процесів в Україні під час російсько-української війни: виклики та перспективи відновлення 3

ВОЛОДИМИР ВЕЛИЧКО Соціально-демографічна безпека України в умовах війни та ризики міграційного виснаження людського капіталу 20

Міграційні процеси

ОЛЕНА МАЛИНОВСЬКА Діти українських біженців війни як чинник прийняття рішення про (не)повернення на батьківщину 38

НАТАЛІЯ РИНГАЧ, ОЛЕНА МАКАРОВА, ЛЮБОВ ВЛАСИК Резильєнтність українських біженців старшого віку в Німеччині: результати розвідкового дослідження 56

ІРИНА МАЙДАНІК (Не)чоловіча справа?! Міграції чоловіків з України за кордон під час повномасштабного вторгнення 73

Якість життя та соціальна політика

YURII PETRASHYK, ROMAN RUDYI The Role of Workplace Communication, Project and Time Management in Building Social Capital of Early-Career Healthcare Professionals 90

ОКСАНА ХМЕЛЕВСЬКА Канали поведінкового впливу у сфері освіти: концептуалізація та прикладний потенціал 114

ОЛЕНА СОВА Міжсекторальна консолідація задля прискорення процесів згуртування громад в Україні 134

АННА ОМЕЛЬЧУК Війна, деінституалізація, євроінтеграція: мультифакторний тиск на систему соціального захисту дітей в Україні 150

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ 170

GUIDELINES FOR AUTHORS 173

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
MYKHAILO PTOUKHA INSTITUTE FOR DEMOGRAPHY AND LIFE QUALITY RESEARCH
OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE

DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

SCIENTIFIC JOURNAL
PUBLISHED 4 TIMES PER YEAR
FOUNDED IN NOVEMBER 2004
KYIV

3 (65) ▸ **2026**

CONTENTS

Demographic Processes

OLEKSANDR PARKHOMENKO, ANZHELA MYKHAILIUK, LESIA KOVALSKA Transformation of Demographic Processes in Ukraine During the Russian-Ukrainian War: Challenges and Prospects for Recovery 3

VOLODYMYR VELYCHKO Social and Demographic Security of Ukraine Under War Conditions and the Risks of Migration-Driven Human Capital Depletion 20

Migration Processes

OLENA MALYNOVSKA Children of Ukrainian War Refugees as a Factor in Making a Decision to (Not) Return to Their Homeland 38

NATALIIA RYNHACH, OLENA MAKAROVA, LYUBOV VLASYK Resilience of Older Ukrainian Refugees in Germany: Results of an Exploratory Study 56

IRYNA MAIDANIK (Not) a Man's Business?! Ukrainian Men's Migration Abroad During the Full-Scale Invasion 73

Quality of Life and Social Policy

YURII PETRASHYK, ROMAN RUDYI The Role of Workplace Communication, Project and Time Management in Building Social Capital of Early-Career Healthcare Professionals 90

OKSANA KHMELEVSKA Behavioral Influence Channels in Education: Conceptualization and Practical Potential 114

OLENA SOVA Intersectoral Consolidation to Accelerate Community Cohesion Processes in Ukraine 134

ANNA OMELCHUK War, Deinstitutionalisation, European Integration: Multifactor Pressure on the Child Social Protection System in Ukraine 150

GUIDELINES FOR AUTHORS (Ukr.) 170

GUIDELINES FOR AUTHORS 173

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026

DSE DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

Cite: Parkhomenko, Oleksandr, Mykhailiuk, Anzhela, & Kovalska, Lesia (2026). Transformatsiia demohrafichnykh protsesiv v Ukraini pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny: vyklyky ta perspektyvy vidnovlennia [Transformation of Demographic Processes in Ukraine During the Russian-Ukrainian War: Challenges and Prospects for Recovery]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (65), 3—19. https://doi.org/10.15407/dse2026.03.003

https://doi.org/10.15407/dse2026.03.003
УДК 314.15:355.01(477)
JEL Classification: J11, J61, O15, H56

ОЛЕКСАНДР ПАРХОМЕНКО, канд. геогр. наук, доцент, доцент кафедри екології, географії та природокористування
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
14013, Україна, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53
E-mail: sasho1979turizm@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-7939-9576

АНЖЕЛА МИХАЙЛЮК, аспірантка кафедри соціально-економічної географії
Львівський національний університет імені Івана Франка
76018, Україна, м. Львів, вул. Лесі Українки, 5/4
E-mail: kovalska_angelika_romanivna@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8141-9238

ЛЕСЯ КОВАЛЬСЬКА, канд. геогр. наук, доцент,
доцент кафедри туризмознавства і краєзнавства
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
76018, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Хіміків, 24
E-mail: lesia.kovalska@cnu.edu.ua
ORCID ID:0000-0001-7582-8249

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ

У статті досліджено трансформацію демографічних процесів в Україні в умовах російсько-української війни та її вплив на демографічну безпеку, людський капітал і перспективи післявоєнного розвитку держави. Масштабні людські втрати, вимушена зовнішня та внутрішня міграція, зниження народжуваності, підвищення смертності, погіршення вікової структури населення і скорочення трудового потенціалу зумов-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

люють необхідність комплексного дослідження сучасних демографічних змін та формування ефективної державної демографічної політики, що актуалізує обрану тему дослідження. Метою статті є комплексне оцінювання трансформації демографічних процесів в Україні під впливом російсько-української війни та обґрунтування пріоритетних напрямів післявоєнного демографічного відновлення. Наукову новизну становить комплексний аналіз взаємозв'язку природного руху населення, вимушеної міграції, воєнних втрат і територіальних демографічних трансформацій із використанням міжнародних статистичних даних та порівняльного аналізу досвіду країни, що пережила збройний конфлікт. У дослідженні застосовано ретроспективний аналіз, системний, статистичний, порівняльно-географічний, картографічний та прогностичний методи, що уможливило здійснити оцінку масштабів демографічної кризи та визначити перспективу її подолання. Встановлено, що війна значно прискорила депопуляцію, посилила диспропорції статево-вікової структури населення, зумовила масштабний відтік населення репродуктивного та працездатного віку, а також поглибила регіональні демографічні дисбаланси. Порівняльний аналіз із Сербією засвідчив, що наслідки воєнних конфліктів мають довготривалий характер і можуть впливати на демографічний розвиток держави кілька десятиліть після завершення бойових дій. На основі прогнозних сценаріїв Організації Об'єднаних Націй до 2050 р. визначено можливі тенденції змін чисельності населення України та окреслено ризики подальшої депопуляції. Обґрунтовано пріоритетні напрями державної демографічної політики, що передбачають повернення вимушених мігрантів, стимулювання народжуваності, підтримку сімей із дітьми, збереження людського капіталу, інтеграцію ветеранів, розвиток системи охорони здоров'я та реалізацію комплексної політики демографічної стійкості як складової післявоєнного відновлення України.

Ключові слова: *демографічна криза, міграція, біженці, населення України, війна, людський капітал, відновлення України.*

Опис дослідницької проблеми і актуальність. Повномасштабна російсько-українська війна спричинила безпрецедентні демографічні трансформації в Україні. Військові дії призвели до значних втрат серед військового та цивільного населення, масштабного внутрішнього переміщення і зростання зовнішньої міграції та показників смертності, зниження народжуваності, порушення статево-вікової структури населення, скорочення трудового потенціалу та посилення процесів демографічного старіння. За оцінками Фонду ООН *(UNFPA),* з 2014 р. чисельність населення України скоротилась приблизно на 10 млн осіб, де максимум припадає на період повномасштабного вторгнення РФ на українські території [1].

Варто зазначити, що сучасні демографічні зміни під час війни відбуваються на тлі вже наявної депопуляції. Ще до початку повномасштабного вторгнення демографічна ситуація в країні характеризувалася тривалим природним скороченням населення, одним із найнижчих в Європі рівнем народжуваності, високими показниками смертності та інтенсивною трудовою міграцією [2]. Війна призвела до якісних змін людського капіталу через втрати економічно активного населення, погіршення стану здоров'я, руйнування систем освіти та охорони здоров'я, зростання рівня психологічної травматизації населення та зміну моделей сімейної поведінки. Такі

процеси створили довгострокові ризики для економічного розвитку, функціонування ринку праці, пенсійної системи, територіальної організації та забезпечення національної безпеки України. Війна перетворила демографічну кризу із соціально-економічного явища на масштабну гуманітарну та безпекову проблему.

Світовий досвід держав сучасних військових конфліктів, зокрема у Сербії, Боснії і Герцеговині, Хорватії, Руанді, свідчить про негативні демографічні наслідки, простежувані упродовж кількох десятиліть по завершенню бойових дій. Вони проявляються у скороченні чисельності населення, прискоренні демографічного старіння, дефіциті трудових ресурсів (людського капіталу), уповільненні природного відтворення та збереженні високого рівня зовнішньої міграції. Ефективне повоєнне відновлення має ґрунтуватись не лише на реконструкції інфраструктури, а й на реалізації комплексної демографічної політики, спрямованої на повернення населення; стимулюванні народжуваності; підтримці сімей; інтеграції ветеранів; розвитку системи охорони здоров'я та створенні економічних передумов для збереження людського капіталу. Саме така наукова прогалина визначає дослідницьку проблему пропонованої статті, що полягає у необхідності комплексного дослідження трансформації демографічних процесів в Україні під впливом російсько-української війни, а також обґрунтуванні науково-практичних напрямів демографічного відновлення України з урахуванням міжнародного досвіду, насамперед країн, що пережили збройні конфлікти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Демографічні наслідки російсько-української війни стали предметом активних досліджень міжнародних організацій, наукових центрів та урядових інституцій. Основними напрямами сучасних досліджень є оцінювання масштабів вимушеної міграції, людських втрат, депопуляції, трансформації вікової структури населення та перспектив післявоєнного демографічного відновлення України.

Спільні дослідження Світового банку, Європейської Комісії, Організації Об'єднаних Націй та Уряду України «*Rapid Damage and Needs Assessment*» *(RDNA4)* спрямовані на аналіз проблематики людського капіталу та повоєнного відновлення України, а також на зростання масштабів інфраструктурних і культурно-історичних руйнувань у 2025 р. та складності відновлення систем, необхідних для економічного розвитку та соціального добробуту. За результатами їх досліджень, станом на 31 грудня 2025 р. загальний збиток оцінюється у 195,1 млрд дол США. Встановлено, що найбільше постраждали житловий, транспортний та енергетичний сектори. Цей показник приблизно на 10,8 % більший ніж у 2024 р. *(RDNA4).* Соціально-економічні втрати у 2025 р. зросли до 666,7 млрд дол, що відображає зростання на 13,2 % з часу проведення *RDNA4.* У всіх секторах регіони, найближчі до лінії фронту (Донецька, Харківська, Луганська, Запорізька,

Херсонська, Чернігівська, Київська області), зазнали близько 72 % збитків [3]. Станом на 31 грудня 2024 р. орієнтовна загальна вартість реконструкції та відновлення в Україні становить 524 млрд дол США, що приблизно у 2,8 раза перевищує оціночний номінальний ВВП України за 2024 р. [4].

Серед українських науковців проблеми демографічної безпеки, міграційних процесів, людського розвитку та трансформації населення України в умовах кризових явищ, зокрема війни, активно досліджують Е. Лібанова, О. Позняк та інші представники вітчизняної демографічної школи. Е. Лібанова (E. Libanova) виокремлює три ключові міграційні загрози для України: неповернення значної частини українських біженців, повоєнне возз'єднання сімей за кордоном та майбутня імміграція [5]. О. Позняк (O. Pozniak) зазначив, що населення в країнах Європи старішає, і уряди європейських країн зацікавлені, щоб частина українських мігрантів там залишилась, а також наголосив на тому, що у майбутньому Україна залучатиме мігрантів для підтримки чисельності населення [6]. Д. Напорчук (D. Naporchuk) провів комплексний аналіз сучасного стану та впливу демографічних факторів на економічну безпеку України в умовах воєнного стану. Він указав на основні виклики, пов'язані зі зменшенням трудового потенціалу та порушенням соціально-економічного балансу. Автор акцентував увагу на демографічному старінні та масовій міграції після закінчення війни. Усі ці виклики посилять загрози економічної безпеки, особливо за рахунок зниження продуктивності праці та збільшення соціальних витрат держави [7]. О. Литвинчук (O. Lytvynchuk), О. Юрківський (O. Yurkivskyi) досліджували міграційні процеси в Україні останнього десятиліття, а також питання сучасної міграційної кризи, що виникла у результаті російсько-української війни, проаналізували основні групи мотивів (політичні, військові, економічні, соціальні та екологічні), що є основою міграційних процесів [8].

Спільним у всіх сучасних публікаціях українських дослідників є обґрунтування необхідності формування нової демографічної політики України. Аналіз сучасних міжнародних і національних досліджень свідчить про значний науковий інтерес до проблем демографічних наслідків російсько-української війни. Водночас недостатньо дослідженими залишаються питання комплексного аналізу загальних демографічних втрат України, порівняння сучасних процесів з постконфліктним досвідом демографічної трансформації країн, на території яких відбувалися воєнні конфлікти та розроблення ефективних механізмів демографічного відновлення держави у післявоєнний період, що й визначило актуальність пропонованого дослідження.

Методи дослідження. Інформаційну базу дослідження становили офіційні статистичні матеріали *United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), United Nations Population Fund (UNFPA), Eurostat, United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA), International Organization*

for Migration (IOM), Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), Державної служби статистики України, а також результати сучасних наукових досліджень.

У процесі дослідження використано такі підходи: системний — для розгляду демографічних процесів як взаємопов'язаної системи, що формується під впливом вимушеної міграції, воєнних втрат та соціально-економічних чинників; міждисциплінарний — поєднує методи демографії, суспільної географії, статистичного аналізу та порівняльних досліджень; статистичний метод — для аналізу показників чисельності, народжуваності, смертності та внутрішнього переміщення населення. Статистичну обробку даних автори виконували на основі офіційних міжнародних баз даних та національної статистики. Порівняльно-географічний метод використано для аналізу міжнародного досвіду під час формування демографічної політики України. Ретроспективний аналіз застосовувався для дослідження динаміки демографічних процесів у довоєнний та воєнний періоди, що дало можливість визначити масштаби трансформації демографічної ситуації. Картографічний метод уможливив виявити територіальні особливості та регіональні відмінності демографічної ситуації в Україні під час російсько-української війни. Метод прогнозування сприяв оцінюванню можливих тенденцій зміни чисельності населення України до 2050 р. на основі середнього варіанта прогнозу *World Population Prospects 2024,* розробленого *UN DESA,* з урахуванням сценаріїв післявоєнного повернення мігрантів та відновлення народжуваності.

Постановка мети та завдань статті. Метою статті є комплексний аналіз трансформації демографічних процесів в Україні під впливом російсько-української війни та обґрунтування пріоритетних напрямів післявоєнного демографічного відновлення. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: охарактеризувати демографічну ситуацію у довоєнний і воєнний періоди, визначити демографічні втрати, спричинені російсько-українською війною, проаналізувати територіальні особливості демографічних трансформацій та їх вплив на регіональний розвиток і демографічну безпеку України, а також здійснити порівняльний аналіз демографічних наслідків воєнних конфліктів в Україні та Сербії.

Виклад основного матеріалу. До початку повномасштабної війни Україна вже перебувала в умовах тривалої демографічної кризи, яка проявлялась у скороченні чисельності населення, низькому рівні народжуваності, високому рівні смертності, старінню вікової структури та негативному міграційному сальдо. За даними Державної служби статистики України, у 2021 р. на 100 померлих припадало лише 38 народжених немовлят, що свідчило про глибоку кризу відтворення населення. Станом на 1 січня 2022 р. чисельність наявного населення України становила 41,17 млн осіб, що на 421 тис. осіб менше від 2021 р. [9].

Російсько-українська війна сформувала комплексний механізм демографічної трансформації, де окремі компоненти не діють ізольовано, а взаємно посилюють один одного. Зовнішня міграція населення репродуктивного та працездатного віку змінює віково-статеву структуру населення, що, зі свого боку, створює передумови для подальшого скорочення кількості народжень навіть після завершення активної фази бойових дій. Сучасну демографічну кризу України доцільно розглядати як кумулятивний результат взаємодії воєнних втрат, депопуляції, вимушеного переміщення населення, трансформації віково-статевої структури та звуження репродуктивної бази суспільства. За оцінками Фонду ООН у галузі народонаселення *(UNFPA),* з початку російської агресії з 2014 р. Україна втратила близько 10 млн осіб демографічного потенціалу, з яких приблизно 8 млн припадає на період після 2022 р., де основними причинами визначено вимушену міграцію, воєнні втрати та різке падіння народжуваності [10].

Одним із наймасштабніших проявів демографічної трансформації України внаслідок повномасштабної війни стало вимушене переміщення населення, яке безпосередньо вплинуло на чисельність населення, його територіальну структуру та розподіл людського капіталу. Масштаби цього процесу мають не лише гуманітарний, а й довгостроковий демографічний вимір, оскільки значна частина переміщених осіб належить до працездатних, репродуктивних і дитячих вікових груп. Саме тому зовнішня та внутрішня міграція змінює не тільки фактичну чисельність населення окремих територій, а й потенціал його подальшого природного відтворення.

Окремим проявом демографічних втрат є примусове переміщення українських дітей. За даними незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень в Україні, станом на березень 2026 р. виявлено факти депортації або незаконного переміщення понад 1200 українських дітей із п’яти областей України до РФ, що становить серйозну загрозу не лише з дотримання прав людини, але й для довгострокового демографічного розвитку України [11].

Станом на 2025 р., за даними *UNHCR,* кількість зареєстрованих українських біженців у світі становить 5,75 млн, з них у Європі — 5,2 млн. Крім того, 3,75 млн людей — внутрішньо переміщені особи (рис. 1) [12], що вплинуло на територіальну зміну місця проживання всередині країни.

Найбільшу частку серед них становлять жінки, діти та населення працездатного віку [14]. Слід зазначити, що частина вимушених мігрантів зберігає зв’язки з Україною, розглядає можливість повернення або вже повернулася. Це дає підстави розглядати майбутнє повернення населення як один із ключових резервів демографічного відновлення України, водночас його масштаби безпосередньо залежатимуть від безпекової ситуації та можливостей відновлення житлової, соціальної й економічної інфраструктури.

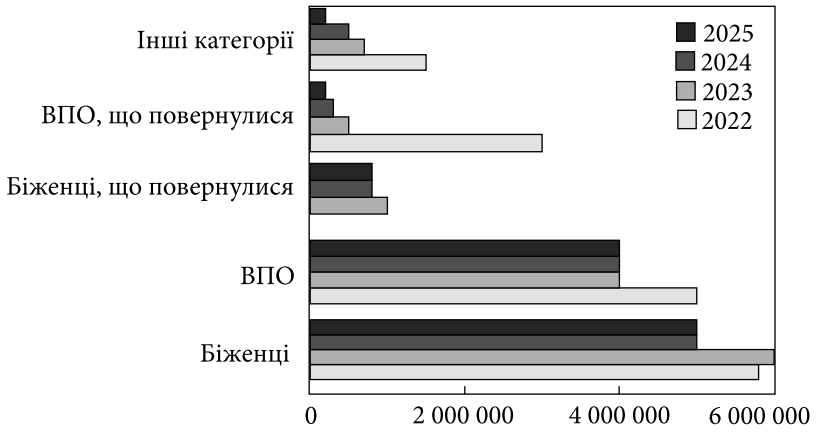

Рис. 1. Чисельність основних категорій вимушено переміщеного населення України під впливом російсько-української війни; * категорії «інші» охоплює осіб, котрі належать до інших категорій населення, що перебувають у сфері компетенції УВКБ ООН, але не віднесені до біженців, шукачів притулку, ВПО або осіб, які повернулися після вимушеного переміщення
Джерело: [13].

За даними *UNFPA* та *UNHCR*, кількість українців, які отримали статус біженців або перебувають під тимчасовим захистом в інших країнах, становила понад 6,7 млн осіб. За даними *UNHCR*, на початок 2026 р. найбільшу кількість українських біженців прийняли такі держави (табл 1).

Станом на 2025 р. найбільшими країнами, де перебувають українські біженці, були Німеччина, Польща та Чехія. Саме концентрація значної кількості українців в країнах Європи формує важливий зовнішній компонент сучасної демографічної структури України.

Пік безпрецедентної масштабної зовнішньої міграції населення припав на березень — серпень 2022 р. Після різкого зростання транскордонних переміщень інтенсивність потоків у наступні роки суттєво зменшилась та набула більш циклічного характеру. Максимум виїзду за кордон припав на літній період, що пов'язано із відпочинком та заробітками за кордоном (рис. 2).

Проте ці показники майже у 200 разів нижчі ніж у 2022 р. Така тенден-

Таблиця 1. **Українські біженці за кордоном,** *тис. осіб*

Країна	Кількість українських біженців, тис. осіб
Німеччина	1 330
Польща	979,98
Чехія	396,82
Велика Британія	263,75
Іспанія	256,75
Румунія	199,64
Італія	175,34
Словаччина	151,24
Молдова	139,16
Нідерланди	133,65

Джерело: складено авторами за даними UNHCR.

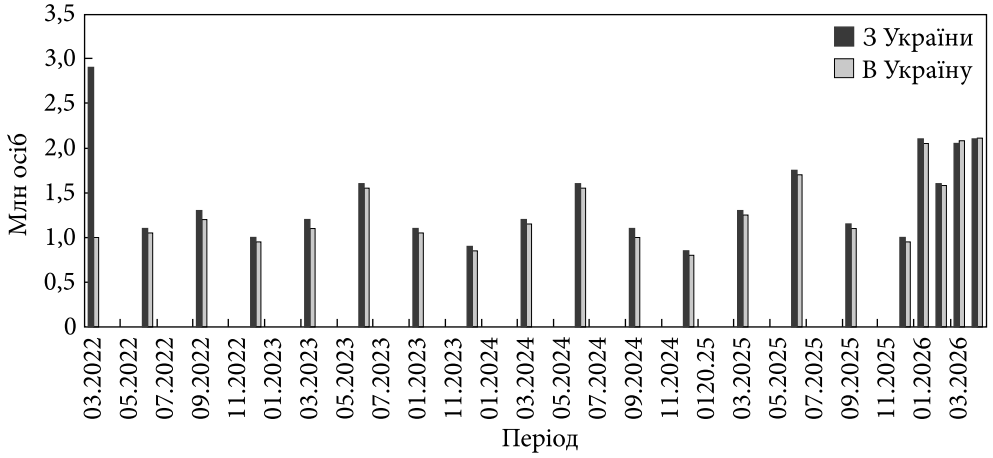

Рис. 2. Щомісячні перетини кордону громадянами України з Угорщиною, Польщею, Румунією, Словаччиною, Молдовою, *млн осіб*
Джерело: складено авторами за даними UNHCR.

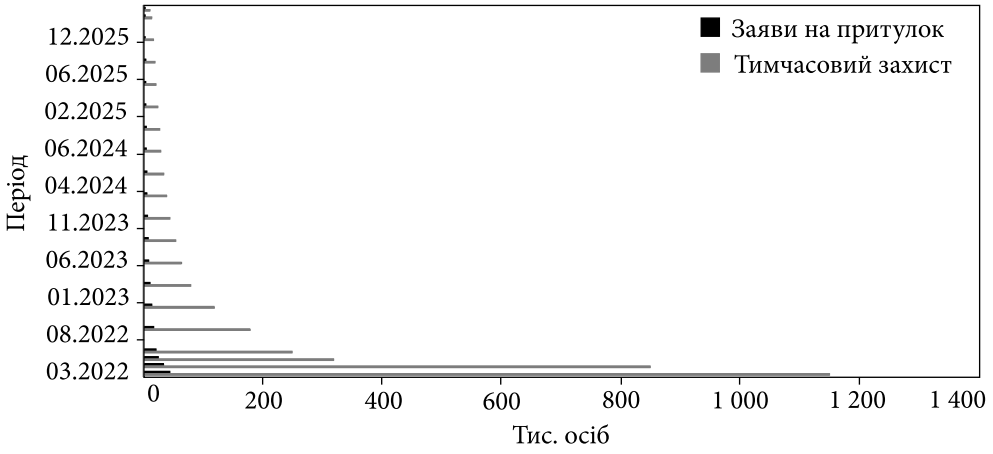

Рис. 3. Щомісячна кількість рішень про надання тимчасового захисту та поданих заяв на отримання притулку українцями в країнах ЄС, *тис. осіб*
Джерело: складено авторами за даними [15].

ція стабілізації міграційних потоків упродовж другої половини 2022 р. й донині свідчить не про припинення міграційного процесу, а про можливість повторних виїздів і повернень, адаптацію населення до кризових умов та відсутністю бажання виїжджати з України (рис. 3).

Важливим показником довгострокових демографічних наслідків є не лише масштаб поточного переміщення, а й тривалість перебування українського населення за межами держави та його соціально-економічна інтеграція в країнах-реципієнтах. За даними *OESD,* українські біженці проде-

Рис. 4. Внутрішньо переміщені особи в Україні (станом на 17 червня 2026 р., *тис. осіб*)
Джерело: побудовано авторами за даними [18].

монстрували високий рівень інтеграції на ринках праці країн перебування [16]. У низці держав рівень працевлаштування українців перевищує 50 %. Така ситуація має подвійний демографічний ефект: з одного боку, працевлаштування сприяє економічній самостійності вимушених мігрантів та зменшує їхню залежність від соціальної підтримки, а з іншого — тривала трудова інтеграція може підвищувати ймовірність залишення частини населення за кордоном. Аналогічну позицію займає й «*International Migration Outlook 2025*» — тривале перебування мігрантів за кордоном може спричинити стійкі процеси втрати людського капіталу та поглиблення демографічної кризи в Україні [17].

Паралельно із зовнішньою міграцією війна зумовила масштабне внутрішнє переміщення населення. За даними *UNHCR*, станом на 2026 р. мільйони громадян України залишаються ВПО. Це практично понад чверть довоєнного населення України, що зазнала внутрішнього вимушеного переміщення (рис. 4).

На противагу зовнішній міграції внутрішнє переміщення осіб не призводить до втрати населення державою загалом, проте суттєво змінює його територіальний розподіл. Регіони, що приймають значну кількість ВПО, отримують додаткове демографічне та соціальне навантаження, натомість

території, з яких населення евакуюється, зазнають скорочення, деформації віково-статевої структури та зменшення трудового потенціалу.

Найбільше навантаження за абсолютною чисельністю населення та масштабами гуманітарних потреб припадає на великі та економічно розвинені регіони, зокрема це Київську (2,256 млн осіб), Харківську (1,923 млн осіб) та Дніпропетровську (1,569 млн осіб) області. Високі абсолютні значення у цих регіонах частково пояснюються значною чисельністю населення до початку повномасштабної війни та їх роллю як центрів економічної, транспортної активності. Головними гуманітарними і логістичними центрами прийому ВПО стали Львівська, Одеська, Хмельницька, Вінницька та інші відносно безпечні області. Війна суттєво змінила просторову структуру населення України, зумовивши нерівномірний розподіл ВПО та інших категорій населення між регіонами (табл. 2).

Внутрішнє переміщення осіб виконує подвійні функції у демографічній системі України: з одного боку, воно частково компенсує втрату насе-

Таблиця 2. **Територіальний розподіл основних категорій населення внаслідок повномасштабної російської агресії проти України,** *тис. осіб*

Область	Біженці	Шукачі притулку	ВПО	Біженці, що повернулися	ВПО, що повернулися	Інші категорії
Київська	1000	48	1005	92	66	45
Харківська	730	36	980	78	58	41
Дніпропетровська	620	31	760	70	50	38
Львівська	500	28	610	55	42	32
Одеська	430	24	520	48	38	28
Донецька	410	22	590	45	35	27
Полтавська	320	17	430	35	28	21
Запорізька	310	16	410	33	26	20
Вінницька	250	13	340	28	22	17
Житомирська	210	11	290	24	19	15
Рівненська	200	10	260	22	17	14
Івано-Франківська	190	10	250	22	17	13
Чернігівська	180	9	230	19	15	12
Хмельницька	170	9	230	19	14	11
Тернопільська	130	7	170	14	10	8
Закарпатська	120	6	160	13	9	8
Волинська	100	5	140	11	8	7
Кіровоградська	90	4	110	9	6	5
Черкаська	80	4	100	8	5	4

Джерело: побудовано авторами за даними UNHCR та IOM; * категорії «інші» охоплює осіб, які належать до інших категорій населення, що перебувають у сфері компетенції УВКБ ООН, але не віднесені до біженців, шукачів притулку, ВПО або осіб, які повернулись після вимушеного переміщення.

лення окремими безпечнішими регіонами, а з іншого — не усуває загального скорочення населення держави та може поглиблювати територіальні диспропорції. Особливо важливим є те, чи перетвориться тимчасове переміщення на довготривале проживання в нових місцях. Якщо частина ВПО не повернеться до територій попереднього проживання, це спричинятиме довгострокову зміну системи розселення та демографічної структури регіонів України.

Одним із найсуттєвіших демографічних наслідків війни стало скорочення відтворення населення. За оцінками *UNFPA,* в Україні з 2022 р. рівень народжуваності різко впав до однієї дитини на жінку — «найнижчий рівень народжуваності в Європі та один із найнижчих у світі». Зниження народжуваності є результатом одночасного впливу декількох взаємопов'язаних чинників: невизначеності щодо майбутнього, погіршення економічних умов, житлових проблем, вимушеної міграції, розділення сімей, мобілізації чоловіків та загального погіршення соціального середовища [19].

Також чинником впливу війни на демографічну систему є кількість загиблих у російсько-українській війні. За офіційними даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини *(OHCHR)*, з початку повномасштабного вторгнення було верифіковано щонайменше 15 578 загиблих цивільних осіб, серед них 784 дитини, та 43 352 поранених, у тому числі 2 668 дітей (станом на квітень 2026 р.). У квітні 2026 р. в Україні загинуло щонайменше 238 цивільних осіб та 1404 отримали поранення, що є найбільшою щомісячною кількістю жертв серед цивільного населення з липня 2025 р. Це на 18 % більше ніж у квітні 2025 р. (223 загиблих, 1169 поранених) та на 13 % більше ніж у березні 2026 р. (216 загиблих, 1242 поранених). За даними *UNHCR*, за перші чотири місяці 2026 р. кількість жертв серед цивільного населення (815 загиблих, 4174 поранених) була на 21 % вищою ніж за аналогічний період 2025 р. (682 загиблих, 3453 поранених). У 2025 р. кількість жертв серед цивільного населення зросла на 31 % порівняно з 2024 р., а з лютого 2022 р. було задокументовано щонайменше 14 383 загиблих цивільних осіб та 37 541 поранених. Проте реальні показники можуть бути значно вищими через неможливість проведення верифікації на окупованих територіях та у районах активних бойових дій [20]. Демографічне значення цих втрат визначається не лише абсолютною кількістю загиблих. Важливим є віково-статевий склад постраждалого населення, оскільки загибель людей працездатного та репродуктивного віку одночасно зменшує чисельність населення, трудовий потенціал і потенціал природного відтворення. Поранення та інвалідизація населення також створюють довготривале навантаження на систему охорони здоров'я, соціального захисту та ринок праці.

Демографічні зміни, спричинені повномасштабною російською агресією, особливо виразно позначились й на чисельності населення молодого віку. Відповідно до даних міжнародної демографічної статистики, в Україні

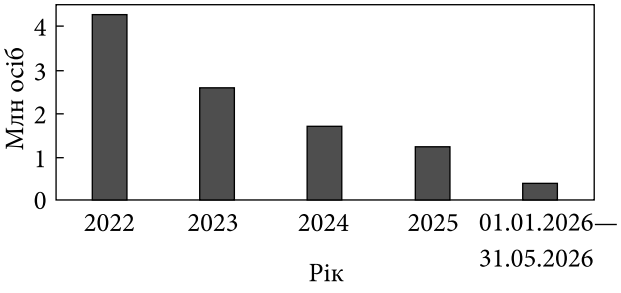

Рис. 5. Кількість осіб, які отримали багатосекторальну допомогу під час повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну
Джерело: складено авторами за даними UNHCR.

прослідковується скорочення демографічної бази молодого населення віком 15—24 рр. (табл. 3). Це має довгострокові наслідки для відтворення людського капіталу, адже саме ця вікова когорта поступово переходить до активного економічного та репродуктивного віку.

В умовах війни чисельність когорти змінюється не лише внаслідок природного руху населення, а й через вимушену зовнішню та внутрішню міграцію. Тому демографічна проблема України полягає не лише у скороченні загальної чисельності населення, а й у звуженні його відтворювальної та економічної (трудової) бази. Згідно з прогнозом *World Population Prospects,* за умови збереження сучасних демографічних тенденцій в Україні, чисельність населення країни до 2050 р. може скоротитись до 30 млн осіб або навіть нижче, залежно від масштабів повернення мігрантів, рівня народжуваності та тривалості воєнних дій.

Масштаб гуманітарних потреб населення є ще одним індикатором глибини демографічної трансформації. За оцінками міжнародних організацій, понад 12,7 млн людей в Україні потребували гуманітарної допомоги (рис. 5). Зараз теж значна кількість населення потребує гуманітарної підтримки, що свідчить про погіршення соціально-економічних і життєвих умов і опосередковано впливає на міграційні рішення, стан здоров'я, економічну активність та репродуктивну поведінку.

У плані гуманітарного реагування *(HNRP)* у 2026 р. 10,8 млн осіб потребують гуманітарної допомоги та захисту, пріоритетними для гуманітарної допомоги визначено 3,6 млн осіб та 2,1 млн осіб — цільова аудиторія

Таблиця 3. **Динаміка чисельності населення України, молодь 2026 р.**

Країна	Населення віком 15—24 р., тис. осіб			Частка віком 15—24 р. (на 100 осіб загальної чисельності населення)		
	2000 р.	2025 р.	2050 р. (прогноз)	2000 р.	2025 р.	2050 р. (прогноз)
Україна	7,349	4,181	2,315	14,8	10,7	7,2

Джерело: складено авторами за даними [21].

багатосекторальних послуг УВКБ ООН для ВПО, біженців, які повернулися, та населення, постраждалого від війни у 2026 р.

Тривалість російсько-української війни сприяє погіршенню житлових умов, доступу до медичної допомоги, освіти, зайнятості та соціальних послуг, що підвищує ймовірність подальшого переміщення населення, ускладнює повернення мігрантів і може відкладати прийняття рішень щодо народження дітей. Тому гуманітарні наслідки війни є одним із механізмів демографічної трансформації.

Для аналізу можливих довгострокових наслідків війни для України доцільним є звернення до досвіду держав, що пережили збройні конфлікти та подальшу тривалу депопуляцію. Показовим у цьому контексті є досвід Сербії, важливий передусім для розуміння інерційності демографічних наслідків після завершення активної фази конфлікту. Зокрема, після воєн 1990-х років країна зіткнулася зі старінням та масовою еміграцією населення, різким падінням народжуваності, а після завершення збройних конфліктів — із наслідками воєнних втрат й тривалою депопуляцією. За даними Європейської економічної комісії ООН *(UNECE)*, у Сербії чисельність населення скоротилась у 1990 р. з 7,5 млн осіб до 6,6 млн осіб у 2024 р., тобто майже на 0,9 млн осіб (понад 12 %) [22].

Природний рух населення продовжує формувати негативну демографічну динаміку. За даними Статистичного управління Республіки Сербія, у 2023 р. в країні народилося 61 052 дитини, тоді як кількість померлих становила 97 081 особу, що сформувало природне скорочення на рівні — 36 029 осіб за один рік. У 2024 р. ситуація залишалася подібною: народжуваність становила 60 845 осіб, смертність — 98 230 осіб, а природне скорочення досягло 37 385 осіб [23].

Як зазначають дослідники *UNECE,* демографічні втрати Сербії продовжували проявлятись упродовж двох десятиліть після завершення конфліктів, що свідчить про довгостроковий характер воєнних демографічних наслідків та необхідність реалізації комплексної демографічної політики [24]. Отже, сербський досвід демонструє принципово важливу закономірність — завершення збройного конфлікту саме по собі не означає автоматичного припинення демографічного скорочення.

Результати проведеного аналізу свідчать, що демографічне відновлення України після завершення активної фази війни не може обмежуватись заходами, спрямованими виключно на стимулювання народжуваності. Виявлені зміни чисельності населення, природного руху, вікової структури, масштабів внутрішнього переміщення та зовнішньої міграції свідчать про комплексний характер демографічної кризи. Тому післявоєнне демографічне відновлення доцільно розглядати як довгострокову систему взаємопов'язаних заходів, спрямованих на відновлення його демографічного, соціального та економічного потенціалу.

Зокрема, першим пріоритетом є створення сприятливих соціальних та економічних умов (безпека, доступність житла, якісна освіта та медицина, розвинута інфраструктура, безбар'єрне середовище тощо) для повернення населення в Україну. Другим пріоритетом — підтримка народжуваності та сімей з дітьми (пільгове кредитування, розвиток мережі догляду за дітьми, поєднання професійної зайнятості з батьківством тощо). Третім — зниження передчасної смертності (відновлення медичної інфраструктури, розвиток системи реабілітації, психосоціальної підтримки, профілактики захворювань, підтримки ветеранів і осіб з інвалідністю). Четвертим — відновлення та збалансування територіальної структури населення через відновлення житла, транспортної, освітньої, медичної та соціальної інфраструктури у постраждалих територіальних громадах. П'ятим — інтеграцію ВПО та підтримку їх повернення слід розглядати як взаємодоповнювальні, а не взаємозаперечливі напрями. Шостим — формування умов для розвитку людського капіталу через інтеграцію з політикою зайнятості, освіти, професійної підготовки та регіонального розвитку. Сьомим — розвиток інструментів залучення української діаспори та підтримка зв'язків із населенням, яке тимчасово проживає за кордоном. Адже у політиці післявоєнного відновлення слід враховувати як повне повернення, циклічну міграцію, тимчасове проживання за кордоном, так і постійне поселення за межами України. Тому післявоєнне демографічне відновлення України має базуватись на переході від політики втрат до формування демографічної стійкості.

Висновки. Російсько-українська війна змінила просторову структуру населення України, спричинила безпрецедентні масштаби внутрішньої та зовнішньої міграції і демографічну кризу в країні. Масштабна зовнішня міграція, внутрішнє переміщення населення, людські втрати та погіршення демографічної структури стали основними чинниками сучасної демографічної трансформації України, оскільки країна втратила значну частину населення молодших та працездатних вікових груп, що безпосередньо впливає на перспективи післявоєнного відновлення, економічний розвиток та природне відтворення населення. Домінування ВПО і біженців у структурі постраждалого населення свідчить про необхідність розроблення комплексної державної політики щодо повернення населення, відновлення людського капіталу, стимулювання реміграції та забезпечення соціальної інтеграції громадян після завершення війни.

Дослідження трансформації демографічних процесів є важливим здобутком для формування державної демографічної політики, стратегій регіонального розвитку, програм повернення мігрантів, відновлення людського потенціалу та реалізації післявоєнної відбудови України відповідно до Цілей сталого розвитку ООН і сучасних європейських підходів з метою забезпечення демографічної стійкості.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Population Europe (2023). Depopulation in Ukraine: Low fertility, high mortality and emigration. *CPC.* https://population-europe.eu/research/books-and-reports/depopulation-ukraine-low-fertility-high-mortality-and-emigration
2. State Statistics Service of Ukraine (2026). Official website. https://stat.gov.ua/uk [Державна служба статистики України (2026)].
3. United Nations Development Programme, World Bank, European Commission, & Government of Ukraine (2025). Ukraine — Fifth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA5): February 2022 — December 2025. https://www.undp.org/ukraine/publications/ukraine-fifth-rapid-damage-and-needs-assessment-rdna5-february-2022-december-2025
4. World Bank (2025). Updated Ukraine recovery and reconstruction needs assessment released. https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/02/25/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released
5. Youtube (2026). Libanova: Migration. There are three threats. 5 million Ukrainians have left the country. Will it be possible to bring them back? https://www.youtube.com/watch?v=3nIUHOE9nN0
   [Youtube (2026). Лібанова: міграція. Є три загрози. 5 млн українців виїхали з країни. Чи вийде повернути людей?].
6. Gor, A. (2024). Men will not return to Ukraine, and the reason is not only the war: Interview with a demographer. *Telegraph*. https://news.telegraf.com.ua/ukr/obshhestvo/2024-06-05/5855994-choloviki-ne-povernutsya-v-ukrainu-i-prichina-ne-lishe-u-viyni-intervyu-z-vchenim-demografom
   [Гор, А. (2024). Чоловіки не повернуться в Україну, і причина не лише у війні: інтерв'ю з ученим-демографом. *Телеграф*].
7. Naporchuk, D. (2024). Demographic factors as a component of Ukraine's economic security under martial law: Challenges and threats. *Modeling the Development of the Economic Systems,* 4, 145—150. https://doi.org/10.31891/mdes/2024-14-20
   [Напорчук, Д. (2024). Демографічні фактори як складова економічної безпеки України в умовах воєнного стану: виклики та загрози. *Modeling the Development of the Economic Systems*, 4, 145—150].
8. Lytvynchuk, O., & Yurkivsky, A. (2023). Migration processes in Ukraine: threats in the conditions of the Russian-Ukrainian war. *Economics, Management and Administration*, 2 (104), 71—78. https://doi.org/10.26642/ema-2023-2(104)-71-78
   [Литвинчук, О. В., & Юрківський, О. Й. (2023). Міграційні процеси в Україні: загрози в умовах російсько-української війни. *Економіка, управління та адміністрування*, 2 (104), 71—78].
9. State Statistics Service of Ukraine. (2026). Population and migration. https://stat.gov.ua/en/topics/population-and-migration
   [Державна служба статистики України (2026). Населення та міграція].
10. United Nations (2024). Ukraine: Population drops by 10 million since Russia invaded in 2014, UNFPA reports. https://www.ungeneva.org/en/news-media/news/2024/10/99463/ukraine-population-drops-10-million-russia-invaded-2014-unfpa-reports
11. United Nations Ukraine (2025). UN Commission: Deportation and forced transfer of Ukrainian children by the Russian authorities, as well as their enforced disappearances, constitute crimes against humanity. https://ukraine.un.org/uk/311741-комісія-оон-депортація-та-примусове-переміщення-українських-дітей-російською-владою-а-також
    [Організація Об'єднаних Націй в Україні (2025). Комісія ООН: депортація та примусове переміщення українських дітей російською владою, а також їхні насильницькі зникнення є злочинами проти людяності].

12. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (2026). Ukraine. https://www.unhcr.org/where-we-work/countries/ukraine
13. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (2026). Ukraine situation: Funding (USD). https://www.unhcr.org/emergencies/ukraine-emergency
14. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (2025). Ukraine situation. https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine
15. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (2025). Operational Data Portal for the Ukraine refugee situation: Data explanatory note (revised in November 2025). https://data.unhcr.org/en/working-group/437
16. OECD (2026). Ukraine economic snapshot: Economic outlook — GDP and inflation projections, June 2026. https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/economic-surveys/ukraine-economic-snapshot.html
17. OECD (2025). International Migration Outlook 2025. OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/ae26c893-en
18. United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) (2026). Internally displaced persons in Ukraine. https://data.unhcr.org/en/country/ukr
19. Donmez, Beyza Binnur (2024). UN Population Fund says Ukraine's population declined by estimated 10 million since 2014. *Anadolu Agency.* https://www.aa.com.tr/en/europe/un-population-fund-says-ukraine-s-population-declined-by-estimated-10m-since-2014/3370527
20. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) (2026). Protection of civilians in armed conflict — April 2026. https://ukraine.un.org/en/316000-protection-civilians-armed-conflict-%E2%80%94-april-2026
21. United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2026). World population highlights 2026. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesa_pd_2026_world_population_highlights-youth.pdf
22. Statistical Office of the Republic of Serbia (2024). Estimated population, 2023. https://publikacije.stat.gov.rs/G2024/HtmlE/G20241179.html
23. Statistical Office of the Republic of Serbia (2024). Vital statistics, 2023. https://publikacije.stat.gov.rs/G2024/HtmlE/G20241176.html
24. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) (2024). Population programme. https://unece.org/population

Стаття надійшла до редакції журналу 05.08.2026
Стаття прийнята до друку після рецензування: 14.09.2026
Дата публікації: 31.10.2026

Oleksandr Parkhomenko, PhD in Geography,
Associate Professor of the Department of Ecology, Geography and Nature Management,
T.H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"
53 Hetman Polubotko Street, Chernihiv, 14013, Ukraine,
E-mail: sasho1979turizm@ukr.net,
ORCID ID: 0000-0001-7939-9576
Anzhela Mykhailiuk, PhD Student, Department of Socio-Economic Geography,
Ivan Franko National University of Lviv
5 Lesi Ukrainky St., Apt. 4, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine
E-mail: kovalska_angelika_romanivna@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-8141-9238

Lesia Kovalska, PhD in Geography, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Tourism Studies and Local History
Vasyl Stefanyk Carpathian National University
24 Khimikiv Street, Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine
E-mail: lesia.kovalska@cnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-7582-8249

TRANSFORMATION OF DEMOGRAPHIC PROCESSES
IN UKRAINE DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR:
CHALLENGES AND PROSPECTS FOR RECOVERY

This study examines the transformation of demographic processes in Ukraine under the conditions of the russian-ukrainian war and assesses its impact on demographic security, human capital, and the prospects for the country's post-war recovery. Extensive human losses, large-scale forced external and internal migration, declining fertility, increasing mortality, deterioration of the population's age structure, and the reduction of labour potential have intensified demographic challenges and highlighted the need for a comprehensive assessment of contemporary demographic transformations and the development of an effective state demographic policy. The aim of the study is to provide a comprehensive assessment of the transformation of demographic processes in Ukraine under the impact of the russian-ukrainian war and to substantiate the priority directions for post-war demographic recovery. The scientific novelty of the research lies in the integrated analysis of the interrelationships between natural population change, forced migration, war-related population losses, and spatial demographic transformations based on international statistical data and a comparative assessment of the post-conflict demographic experience of Serbia. The research methodology combines retrospective analysis with systems, statistical, comparative-geographical, cartographic, and forecasting methods, enabling a comprehensive evaluation of the scale of the demographic crisis and the identification of potential recovery pathways.

The findings indicate that the war has significantly accelerated depopulation, intensified distortions in the age and sex structure of the population, caused a large-scale outflow of people of reproductive and working age, and deepened regional demographic disparities. A comparative analysis with Serbia demonstrates that the demographic consequences of armed conflicts persist for decades after the cessation of hostilities, affecting population dynamics, labour resources, and socio-economic development. Based on the United Nations population projections to 2050, the study identifies possible demographic scenarios for Ukraine and assesses the risks of continued population decline. The paper substantiates the priority directions of state demographic policy aimed at facilitating the return of forcibly displaced persons, supporting fertility, preserving human capital, strengthening family policy, integrating war veterans, improving the healthcare system, and implementing a comprehensive demographic resilience policy as a key component of Ukraine's post-war recovery.

Keywords: demographic crisis, migration, refugees, population of Ukraine, war, human capital, Ukraine's recovery.

DSE DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

Cite: Velychko, Volodymyr (2026). Sotsialno-demohrafichna bezpeka Ukrainy v umovakh viiny ta ryzyky mihratsiinoho vysnazhennia liudskoho kapitalu [Social and Demographic Security of Ukraine Under War Conditions and the Risks of Migration-Driven Human Capital Depletion]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (65), 20—37. https://doi.org/10.15407/dse2026.03.020

https://doi.org/10.15407/dse2026.03.020
УДК 314.74:351.86:330.59(477)
JEL Classification: J61, J24, O15, R23, F22

ВОЛОДИМИР ВЕЛИЧКО, д-р екон. наук, професор
професор Київського національного університету будівництва і архітектури
03037, Україна, м. Київ, проспект Повітряних Сил, 31
E-mail: hcsm.12@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0282-368X
Scopus ID:57436689000

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА РИЗИКИ МІГРАЦІЙНОГО ВИСНАЖЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Актуальність дослідження зумовлена масштабами воєнної міграції та її довгостроковим впливом на демографічне відтворення, трудовий потенціал і людський капітал України. Міграційні втрати набувають структурного характеру та формують ризики для соціально-демографічної безпеки держави. Метою статті є дослідження впливу воєнної міграції на соціально-демографічну безпеку України через визначення структури міграційних потоків, оцінювання основних каналів втрат людського капіталу та обґрунтування сценаріїв повернення населення. Методологічну основу дослідження становлять системний і структурно-функціональний підходи, концептуально-індикативне моделювання, метод мінімаксної нормалізації, сценарний, статистичний, порівняльний та графічний аналіз. Інформаційну базу сформовано на основі офіційних даних міжнародних і національних інституцій щодо внутрішньої та зовнішньої вимушеної міграції України. Наукова новизна полягає в розробленні моделі впливу воєнної міграції на соціально-демографічну безпеку, що поєднує потенціал міграційних процесів, втрати людського капіталу, потенціал повернення населення та інституційну спроможність його реінтеграції, а також у структуризації основних каналів втрат людського капіталу.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

За результатами дослідження встановлено, що воєнна міграція формує багатоканальну структуру переміщення населення, яка охоплює внутрішнє переміщення, зовнішню вимушену міграцію, довоєнну трудову мобільність і примусове переміщення населення з окупованих територій. Виявлено селективний характер міграційних втрат, пов'язаний із вибуттям економічно активного населення, молоді, дітей та висококваліфікованих фахівців, що створює довгострокові ризики для ринку праці, демографічного відтворення та відновлення людського капіталу. Основним висновком є те, що перспективи соціально-демографічної стійкості України визначатимуться не лише масштабами міграційних втрат, а й потенціалом повернення та реінтеграції населення. Виокремлено три сценарії: відновлювальну репатріацію, часткову асиметричну репатріацію та структурне неповернення. Обґрунтовано необхідність переходу від переважно компенсаційного реагування на демографічні втрати до політики повернення, реінтеграції та циркуляції людського капіталу.

***Ключові слова**: воєнна міграція, соціально-демографічна безпека, людський капітал, внутрішньо переміщені особи, зовнішня міграція, відтік людського капіталу, повернення населення, демографічна стійкість.*

Постановка проблеми і актуальність дослідження. Повномасштабна війна РФ проти України спричинила масштабні демографічні зміни, що охоплюють прямі людські втрати, внутрішнє та зовнішнє переміщення населення, зниження народжуваності, зростання смертності та деформацію вікової структури. Унаслідок цього змінюється не лише чисельність населення, а й його структура, що безпосередньо впливає на трудовий потенціал і можливості демографічного відтворення. У цих умовах соціально-демографічна безпека характеризує спроможність держави і суспільства протидіяти загрозам, що порушують демографічне відтворення, скорочують трудовий потенціал і послаблюють соціальну стійкість. Особливого значення набуває збереження людського капіталу, оскільки його кількісні та якісні втрати впливають на поточну економічну активність і ресурсні можливості повоєнного відновлення.

Масштаби воєнної міграції надають цим ризикам системного характеру. У 2025 р. в Україні налічувалося понад 3,6 млн внутрішньо переміщених осіб, а понад 6 млн українців перебували за межами країни у статусі тимчасового захисту або біженців [1; 2]. Значні масштаби переміщення населення та селективний характер міграційних втрат зумовлюють необхідність дослідження їх впливу на людський капітал, соціально-демографічну стійкість і потенціал повоєнного відновлення України.

Аналіз наявних досліджень і публікацій. Проблематика соціально-демографічної безпеки України в умовах війни активно розвивається в сучасній українській науковій літературі у кількох ключових напрямках: демографічна безпека, міграційні процеси, людський капітал та соціальна стійкість.

З. Грицишена (Z. Hrytsyshena) розглядає демографічну безпеку як складову державної політики, акцентуючи на системному характері демогра-

фічних загроз і необхідності їх інституційного регулювання [3]. О. Петрівський (O. Petrivskyi) досліджує поглиблення демографічної кризи України через депопуляцію, старіння населення та втрату трудового потенціалу, підкреслюючи її прямий вплив на економічне відновлення [4]. В. Остра (V. Ostra) та В. Яворська (V. Yavorska) аналізують взаємозв'язок міграційних процесів і демографічної кризи, доводячи, що сучасна вимушена міграція стала одним із ключових чинників структурної трансформації населення [5]. К. Демченко (K. Demchenko) обґрунтовує взаємозалежність демографічної та соціальної безпеки як базових елементів національної безпеки [6]; Р. Лупак (R. Lupak) розширює цей підхід, показуючи єдність безпеки людини та держави в умовах повномасштабної війни [7].

Важливим напрямком є дослідження індикаторів соціальної безпеки. У роботі О. Баженової (O. Bazhenova), З. Варналія (Z. Varnaliya) та О. Чеберяка (O. Cheberyaka) показано, що безпека населення визначається як фізичним захистом, так і доступом до праці, освіти, соціальних послуг і можливостей розвитку [8].

У дослідженнях Е. Лібанової (E. Libanova), О. Позняка (O. Pozniak) та О. Цимбала (O. Tsymbal) системно оцінено масштаби вимушеної міграції України та її довгострокові наслідки для демографічної структури, ринку праці й людського капіталу [9].

Ці праці заклали основу для розуміння війни як чинника не тимчасового скорочення населення, а його структурного виснаження.

У зарубіжній літературі аналізована проблематика розглядається переважно крізь призму вимушеної міграції, втрат людського капіталу та перспектив повоєнного повернення. Аналітичні дослідження *Organisation for Economic Co-operation and Development* показують, що українські біженці характеризуються високим рівнем освіти та професійної кваліфікації, а їх інтеграція на ринки праці країн ЄС відбувається значно швидше ніж у більшості інших груп вимушених мігрантів [10]. Це посилює ризик довгострокового закріплення за кордоном та втрати інтелектуального потенціалу країни.

Важливий внесок у дослідження намірів повернення зробили Й. Адема (J. Adema) та співавтори, які встановили, що зниження оптимізму щодо завершення війни прямо корелює зі зменшенням намірів повернення, що підсилює ризики структурного неповернення [11]. М. Твердоступ (M. Tverdostup) та співавтори у межах демографічного прогнозування показали, що існує довгостроковий ризик скорочення трудового ресурсу та посилення демографічного старіння [12].

У доповідях *International Organization for Migration ma United Nations High Commissioner for Refugees* підкреслюється, що структурний характер міграційних процесів безпосередньо впливає на демографічну стійкість, ринок праці та соціальну інтеграцію [1; 13; 14].

Попри суттєве зростання кількості досліджень, присвячених демографічним втратам, міграційним процесам і людському капіталу в умовах війни, значна частина наукових праць зосереджена переважно на окремих аспектах проблеми — масштабах переміщення населення, інтеграції біженців за кордоном або поточних демографічних змінах. Водночас недостатньо розробленим залишається цілісний підхід до аналізу воєнної міграції як системного чинника трансформації соціально-демографічної безпеки. Поглибленого осмислення потребують внутрішня архітектура воєнної міграції, механізми структурного виснаження людського капіталу та сценарії повернення населення в контексті повоєнного відновлення. Саме ця наукова невизначеність визначає актуальність і дослідницьку логіку пропонованої до уваги читача роботи.

Метою статті є дослідження впливу воєнної міграції на соціально-демографічну безпеку України шляхом аналізу структури та масштабів міграційних переміщень, зумовлених війною, їх впливу на втрати людського капіталу та обґрунтування сценаріїв повернення населення в контексті відновлення трудового, демографічного й економічного потенціалу держави.

Методологія дослідження. Методологічна основа дослідження поєднує системний, структурно-функціональний, концептуально-індикативний та сценарний підходи. Системний підхід застосовано для аналізу соціально-демографічної безпеки як взаємопов'язаної сукупності міграційних, демографічних, трудових та інституційних процесів. Структурно-функціональний аналіз використано для виокремлення її відтворювального, структурного, економічного та соціально-інтеграційного вимірів.

Концептуально-індикативне моделювання застосовано для побудови функціональної моделі соціально-демографічної безпеки, що поєднує потенціал міграції (MI), втрати людського капіталу (HC), потенціал повернення населення (RR) та інституційну спроможність реінтеграції (IR). Для деталізації компонента HC використано структурну модель втрат людського капіталу, що охоплює відтік висококваліфікованих фахівців, професійно-кваліфікаційні дисбаланси, втрати молодіжного та репродуктивного потенціалу й освітні втрати.

Для приведення різнорідних індикаторів до порівнюваної шкали застосовано мінімаксну нормалізацію (Min-Max). У базовій специфікації моделі ваги компонентів прийнято рівнозначними ($\omega_1 = \omega_2 = \omega_3 = \omega_4 = 0{,}25$), що зумовлено обмеженістю стабільних часових рядів воєнного періоду та необхідністю мінімізації нормативного зміщення.

Сценарний аналіз використано для формування альтернативних траєкторій повернення населення залежно від безпекових, економічних, житлових та інституційних умов, а статистичний, порівняльний і графічний методи — для опрацювання та інтерпретації офіційних даних щодо внутрішньої і зовнішньої вимушеної міграції у 2022—2026 рр.

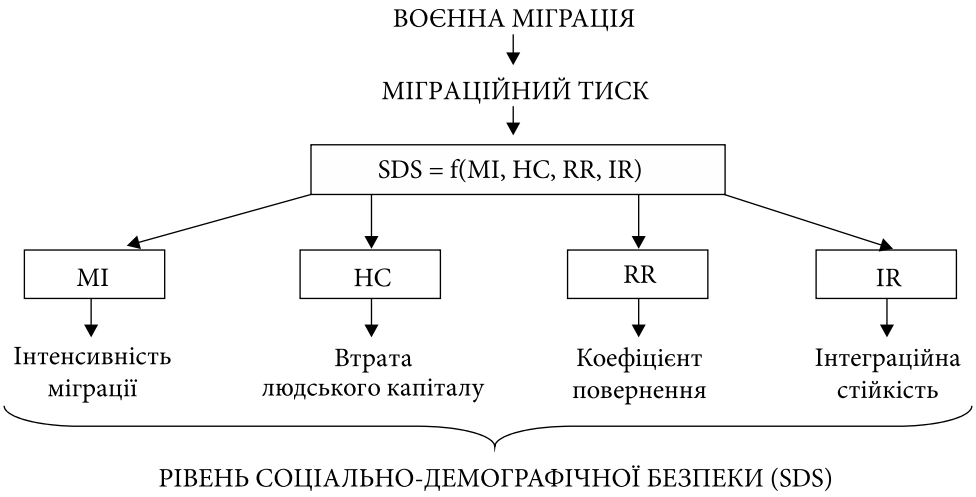

Рис. 1. Механізм впливу міграції на соціально-демографічну безпеку
Джерело: розроблено автором.

Наукова новизна полягає в обґрунтуванні системного впливу воєнної міграції на соціально-демографічну безпеку держави через структурні втрати людського капіталу, а також у розробленні авторської функціональної моделі, що відображає взаємозв'язок між потенціалом міграційних процесів, втратами людського капіталу, потенціалом повернення населення та інституційною спроможністю його реінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Повномасштабна війна спричинила зміни не лише чисельності населення України, а й його вікової, професійно-кваліфікаційної та територіальної структури, що позначається на демографічному відтворенні, трудовому потенціалі та соціальній інтеграції. Відповідно у дослідженні соціально-демографічну безпеку структуровано за чотирма взаємопов'язаними вимірами: відтворювальним, структурним, економічним і соціально-інтеграційним.

Воєнна міграція впливає на зазначені виміри через зміну чисельності, складу та просторового розподілу населення. Селективність міграційних потоків, пов'язана з переміщенням економічно активного населення, молоді, дітей і кваліфікованих фахівців, зумовлює структурні зміни людського капіталу та формує ризики для його відтворення і використання [3; 6; 9; 10]. Для формалізації цього взаємозв'язку запропоновано функціональну модель впливу воєнної міграції на соціально-демографічну безпеку (рис. 1).

Функціональну залежність соціально-демографічної безпеки від визначених компонентів представлено у вигляді:

$$SDS_t = f(MI_t, HC_t, RR_t, IR_t), \quad (1)$$

де SDS_t — рівень соціально-демографічної безпеки у період t; MI_t — потенціал міграційних потоків; HC_t — втрати людського капіталу; RR_t — потенціал повернення населення; IR_t — реінтеграційна спроможність соціально-економічної системи; t — часовий період.

Індекс SDS_t розраховується для кожного окремого періоду t, що дає змогу відстежувати динаміку змін соціально-демографічної безпеки залежно від інтенсивності міграційних процесів, втрат людського капіталу, потенціалу повернення та реінтеграційної спроможності. Структура компонентів моделі та відповідні індикатори наведені в таблиці 1.

Кожен субіндекс визначається як середньозважене значення нормованих показників:

$$MI_t = \sum_{i=1}^{n} \alpha_i MI_{it}; \quad HC_t = \sum_{i=1}^{n} \beta_i HC_{it}; \quad RR_t = \sum_{i=1}^{n} \gamma_i RR_{it}; \quad IR_t = \sum_{i=1}^{n} \beta_i IR_{it},$$

де α_i, β_i, γ_i, δ_i — вагові коефіцієнти окремих показників у межах відповідних субіндексів, причому: $\sum \alpha_i = \sum \beta_i = \sum \gamma_i = \sum \delta_i = 1$.

Оскільки показники в моделі вимірюються по-різному і мають різний діапазон значень, їх приведено до спільної шкали від 0 до 1 за методом мінімаксної нормалізації. Це дає змогу зіставляти їх між собою та поєднувати в єдиний інтегральний індекс соціально-демографічної безпеки.

Таблиця 1. **Операціоналізація компонентів моделі соціально-демографічної безпеки**

Компонент	Зміст	Індикатори оцінювання	Тип впливу	Метод нормування
MI	масштаб і динаміка міграційного вибуття населення	кількість внутрішньо переміщених осіб; кількість зовнішніх біженців; коефіцієнт чистої міграції	дестимулятор	Min-Max
HC	структурні втрати трудового, освітнього та інтелектуального потенціалу	частка осіб із вищою освітою серед мігрантів; частка працездатного населення; частка дітей та молоді серед мігрантів	дестимулятор	″ ″
RR	потенціал репатріації та відновлення людського капіталу	частка осіб, які декларують намір повернення; рівень зайнятості після повернення; частка тимчасового статусу серед біженців	стимулятор	″ ″
IR	інституційна спроможність до адаптації та реінтеграції населення	доступність житла; рівень працевлаштування; охоплення освітою; доступ до медичних послуг	стимулятор	″ ″

Джерело: розроблено автором на основі [1; 2; 10; 15; 23].

Для стимуляторів, тобто показників, зростання яких позитивно впливає на рівень соціально-демографічної безпеки, нормування здійснюється за формулою:

$$x_i^* = \frac{x_i - x_{\min}}{x_{\max} - x_{\min}}. \quad (2)$$

Для дестимуляторів, зростання яких посилює демографічні ризики, використовується обернене нормування:

$$x_i^* = \frac{x_{\max} - x_i}{x_{\max} - x_{\min}}. \quad (3)$$

У результаті всі нормовані значення перебувають у межах: $0 \le x_i^* \le 1$.

Для практичного застосування модель представлено через інтегральний індекс:

$$SDS_t = \omega_1 MI_t + \omega_2 HC_t + \omega_3 RR_t + \omega_4 IR_t, \quad (4)$$

де ω_1, ω_2, ω_3, ω_4 — вагові коефіцієнти компонентів моделі.

У межах базового індикативного оцінювання ваги компонентів прийнято рівнозначними: $\omega_1 = \omega_2 = \omega_3 = \omega_4 = 0{,}25$, за умови: $\omega_1 + \omega_2 + \omega_3 + \omega_4 = 1$. Таке припущення обрано з трьох причин:

• по-перше, відсутність стабільних довгих часових рядів у воєнний період унеможливлює застосування статистично стійких процедур зважування;

• по-друге, дослідження має концептуально-операціональний характер і спрямоване на побудову базової рамки оцінювання;

• по-третє, рівнозначна структура ваг мінімізує початкове нормативне зміщення.

Інтерпретація інтегрального індексу здійснюється в межах шкали: $0 \le SDS_t \le 1$.

Межі інтервалів мають інтерпретаційний характер і визначені за принципом рівномірного розподілу нормованої шкали [0; 1]; вони не є емпірично встановленими критичними порогами. Чим вищим є значення SDS_t, тим вищою є стійкість соціально-демографічної системи до міграційних, структурних та інституційних втрат. Нижчі значення індексу свідчать про посилення демографічної дестабілізації, втрати людського капіталу та зниження потенціалу відновлення (табл. 2).

Для демонстрації алгоритму розрахунку інтегрального індексу використаємо умовні значення субіндексів за рівних ваг компонентів:

$MI_t = 0{,}72$; $HC_t = 0{,}64$; $RR_t = 0{,}38$; $IR_t = 0{,}55$, інтегральний індекс становитиме: $SDS_t = 0{,}25(0{,}72) + 0{,}25(0{,}64) + 0{,}25(0{,}38) + 0{,}25(0{,}55) = 0{,}57$.

За запропонованою шкалою значення 0,57 відповідає нестійкому рівню соціально-демографічної безпеки. Наведений розрахунок має виключно

методичний характер і демонструє порядок застосування моделі після нормування первинних показників; він не є емпіричною оцінкою стану соціально-демографічної безпеки України.

Після 2022 р. воєнна міграція в Україні сформувала кілька взаємопов'язаних потоків: внутрішнє переміщення, зовнішню вимушену міграцію, продовження довоєнної трудової мобільності та примусове переміщення населення з окупованих територій. Вони відрізняються за механізмами та наслідками, проте сукупно змінюють територіальний розподіл населення, структуру людського капіталу та умови демографічного відтворення.

За даними *International Organization for Migration,* у перші місяці повномасштабного вторгнення чисельність внутрішньо переміщених осіб перевищила 8 млн, а у 2025 р., після часткового повернення та зміни напрямів переміщення, залишалася на рівні понад 3,6 млн осіб [2]. Збереження значної чисельності ВПО свідчить про перехід від переважно кризового переміщення до тривалішого просторового перерозподілу населення. Його наслідками є зміна територіальної структури трудових ресурсів і додаткове навантаження на житлову, освітню, медичну та соціальну інфраструктуру громад-реципієнтів. Для частини ВПО розрив професійних і соціальних зв'язків, зміна сфери зайнятості та неповне використання кваліфікації створюють ризики декваліфікації й втрати накопичених компетенцій. Отже, внутрішнє переміщення може знижувати ефективність використання людського капіталу навіть без його фізичного вибуття за межі країни.

Зовнішня вимушена міграція безпосередньо пов'язана з перебуванням значної частини населення за межами України. За даними *United Nations High Commissioner for Refugees,* на початок 2026 р. за кордоном перебували понад 6,2 млн українців [1], а найбільші групи в Європі були зосереджені, зокрема, в Німеччині, Польщі та Чехії [1; 15]. Географія розселення українських вимушених мігрантів визначається не лише умовами тимчасового захисту та можливостями працевлаштування, а й сформованими до повномасштабної війни напрямами трудової мобільності. Довоєнна трудова

Таблиця 2. **Інтерпретація інтегрального індексу соціально-демографічної безпеки (*SDS*)**

SDS	Рівень	Інтерпретація
0,80—1,00	високий	стійкість системи, компенсовані втрати
0,60—0,79	достатній	помірні дисбаланси, потенціал стабілізації
0,40—0,59	нестійкий	структурні втрати людського капіталу
0,20—0,39	кризовий	системні демографічні втрати
< 0,20	критичний	втрата відтворювального потенціалу

Джерело: розроблено автором.

міграція вже створила стійкі канали переміщення українців до європейських країн, які після 2022 р. могли полегшувати вибір країни призначення та первинну адаптацію [16]. Попередній досвід трудової мобільності полегшив переміщення та подальшу адаптацію в країнах прийому, водночас створив передумови для тривалішого перебування за кордоном.

Для оцінювання наслідків зовнішньої міграції принциповою є її соціально-демографічна структура. Серед осіб, які виїхали після 2022 р., значну частку становлять жінки працездатного віку, діти та молодь. Освітній рівень українських біженців є порівняно високим [17]. Це надає міграційним втратам селективного характеру: поряд із кількісним скороченням наявного населення відбувається вибуття груп, важливих для поточного трудового потенціалу та майбутнього демографічного відтворення. Тривалість перебування за кордоном, включення дітей і молоді в освітні системи країн прийому та професійна інтеграція дорослого населення надалі впливатимуть на ймовірність повернення. Тому міграційні втрати доцільно оцінювати не лише за чисельністю осіб, котрі виїхали, а й за структурою людського капіталу, тривалістю його перебування за межами країни та потенціалом повернення і реінтеграції.

Окремим компонентом воєнних переміщень є депортація та примусове переміщення населення з окупованих територій до РФ. На відміну від добровільної міграції або вимушеного пошуку безпеки за кордоном, ці практики пов'язані з примусовим вилученням людей з українського правового і соціального простору та мають самостійне міжнародно-правове значення. Найбільш уразливою групою є діти. За даними *Children of War,* станом на 19 червня 2026 р. офіційно зафіксовано 20 610 депортованих або примусово переміщених дітей [18]; фактичні масштаби можуть бути більшими через обмежені можливості верифікації випадків на тимчасово окупованих територіях. 17 березня 2023 р. *International Criminal Court* видав ордери на арешт Володимира Путіна та Марії Львової-Бєлової (уповноваженої з прав дитини при президентові РФ) у зв'язку з імовірною відповідальністю за воєнний злочин незаконної депортації та переміщення дітей з окупованих територій України [19; 20]. У 2026 р. Незалежна міжнародна комісія ООН з розслідування щодо України (*Independent International Commission of Inquiry on Ukraine*) кваліфікувала депортацію та примусове переміщення українських дітей як злочини проти людяності та вказала на системний характер відповідних практик [21].

У контексті соціально-демографічної безпеки депортація дітей має наслідки, що виходять за межі безпосереднього скорочення дитячого населення. Розрив сімейних зв'язків, порушення освітніх траєкторій та примусова інтеграція в інше соціокультурне середовище створюють довгострокові втрати для відтворення людського капіталу та міжпоколінної спадкоємності. Тому цей компонент доцільно виокремлювати се-

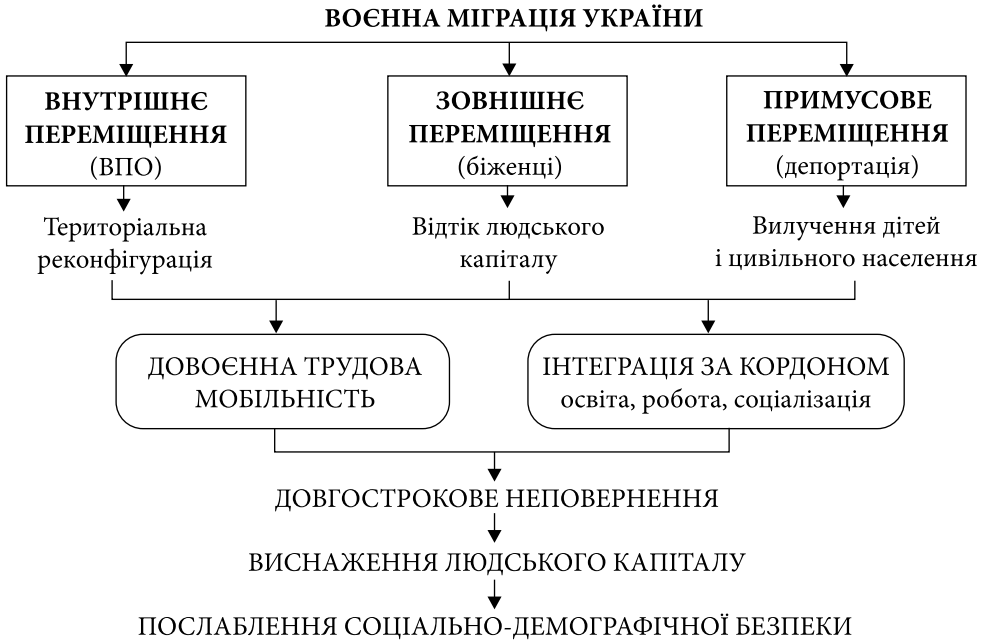

Рис. 2. Архітектура воєнної міграції України як система демографічних втрат
Джерело: авторська систематизація за [1; 16—18].

ред інших форм воєнного переміщення як специфічний канал демографічних і соціальних втрат.

Отже, воєнна міграція формує не однорідний міграційний потік, а сукупність різних за механізмом і наслідками переміщень. Внутрішнє переміщення насамперед змінює просторовий розподіл людського капіталу та умови його реалізації; зовнішня міграція створює ризики його тривалого вибуття; депортація і примусове переміщення безпосередньо порушують демографічне та міжпоколінне відтворення. Сукупність цих процесів визначає структуру впливу воєнної міграції на соціально-демографічну безпеку України (рис. 2).

Для формалізації структурних наслідків воєнної міграції для людського капіталу запропоновано модель *HCL (Human Capital Loss)*, яка систематизує основні канали його втрат:

$$HCL_t = \lambda_1 BD_t + \lambda_2 SD_t + \lambda_3 YD_t + \lambda_4 ED_t, \quad (5)$$

де HCL_t — загальний обсяг втрат людського капіталу у період t; BD_t — відтік висококваліфікованих фахівців; SD_t — професійно-кваліфікаційні дисбаланси, знецінення або часткова втрата накопичених компетенцій; YD_t — відтік молоді та осіб репродуктивного віку; ED_t — освітні втрати (перерване навчання, зміна освітньої траєкторії), λ_1, λ_2, λ_3, λ_4 — вагові коефіцієнти,

що визначають частку кожного компонента у загальній структурі втрат людського капіталу; причому: $\lambda_1 + \lambda_2 + \lambda_3 + \lambda_4 = 1$.

Модель *HCL* дає змогу структурувати втрати людського капіталу за характером їх впливу та ідентифікувати домінантні канали ризику. Переважання BD і SD вказує на посилення професійно-кваліфікаційних втрат та обмеження кадрового потенціалу економіки, натомість зростання *YD* і *ED* характеризує довгострокові ризики для демографічного відтворення та формування майбутнього трудового потенціалу. Така структуризація створює основу для диференційованої оцінки наслідків воєнної міграції та визначення пріоритетних напрямів відновлення людського капіталу.

Одним із ключових каналів втрат людського капіталу є відтік висококваліфікованих фахівців. Українські вимушені мігранти в країнах *OECD* мають високий освітній і професійний рівень: понад 70 % — з вищою освітою, а значна частина до війни була зайнята у професіях, що потребують високої кваліфікації [17]. Водночас частина працевлаштованих за кордоном працює нижче рівня своєї кваліфікації [10; 17]. Отже, міграційні втрати людського капіталу виявляються як у вибутті кваліфікованих працівників з українського ринку праці, так і в неповному використанні накопичених ними компетенцій у країнах перебування.

Вікова та гендерна структура зовнішньої міграції посилює довгострокові демографічні ризики. За даними *United Nations High Commissioner for Refugees,* діти становлять близько третини українських біженців, а серед дорослих значною є частка жінок [1]. Тривале перебування цих груп за кордоном може позначатись на майбутньому трудовому та репродуктивному потенціалі України, особливо за умов їх подальшої соціальної, освітньої та професійної інтеграції в країнах перебування. Ці процеси відбуваються на тлі загального скорочення працездатного населення: за оцінками *World Bank,* у 2021—2025 рр. рівень зайнятості в Україні знизився на 10,6 %, а чисельність пенсіонерів — на 7,1 % [22].

Наслідки структурних змін людського капіталу вже проявляються на ринку праці. За даними *World Bank,* понад 60 % українських підприємств у 2024—2025 рр. визначали нестачу працівників як одну з основних перешкод для ведення бізнесу [22]. Формування кадрового дефіциту пов'язане не лише із зовнішньою міграцією, а й із мобілізацією, воєнними втратами, внутрішнім переміщенням та професійно-кваліфікаційними дисбалансами. Тому скорочення пропозиції праці супроводжується невідповідністю наявних компетенцій структурі попиту, що ускладнює кадрове забезпечення економічного відновлення.

Окремим довгостроковим каналом втрат є порушення освітніх траєкторій дітей і молоді. Тривале навчання за кордоном, мовна та соціальна адаптація й інтеграція в освітні системи країн перебування створюють передумови для подальшого формування професійних траєкторій поза ме-

жами України [21; 23]. У сукупності відтік кваліфікованих працівників, професійно-кваліфікаційні дисбаланси, вибуття молоді та освітні втрати підтверджують структурний характер впливу воєнної міграції на людський капітал і визначають різні часові горизонти його наслідків — від поточного дефіциту трудових ресурсів до обмеження майбутнього потенціалу їх відтворення.

Відновлення людського капіталу України значною мірою залежатиме від масштабів і структури повернення населення. Водночас припинення бойових дій саме по собі не гарантує репатріації, оскільки рішення про повернення визначається сукупністю безпекових, економічних, житлових та інституційних умов. Тому потенціал повернення доцільно оцінювати як окремий компонент соціально-демографічної безпеки, що відображає спроможність країни створити умови для відновлення проживання, зайнятості та соціально-економічної реінтеграції населення.

У спрощеному вигляді цю залежність можна подати як інтегральну модель:

$$RR = \alpha S + \beta E + \gamma H + \delta I, \qquad (6)$$

де RR — потенціал повернення населення; S — рівень безпеки; E — можливості зайнятості та доходів; H — доступність житла та відновленої інфраструктури; I — інституційна спроможність держави; α, β, γ, δ — вагові коефіцієнти впливу.

У межах концептуальної моделі значення вагових коефіцієнтів мають аналітичний характер і відображають відносну значущість відповідних детермінант; їх емпірична оцінка потребує окремої процедури калібрування. Логіка цієї моделі полягає в тому, що жоден окремий фактор не здатний забезпечити масове повернення сам по собі. Навіть сильна мотивація повернутися втрачає практичний сенс за відсутності житла, стабільного ринку праці чи безпечного середовища. Саме поєднання та співвідношення цих умов формує різні траєкторії репатріації та визначає масштаб відновлення людського капіталу.

Для сценарної інтерпретації потенціалу повернення населення використовується порогова шкала коефіцієнта RR (табл. 3).

Запропонована порогова шкала дає змогу інтерпретувати значення RR у сценарному вимірі та співвіднести потенціал повернення населення з альтернативними траєкторіями відновлення людського капіталу.

Сценарій 1. Високий рівень RR: відновлювальна репатріація. Високий потенціал повернення формується за сприятливого поєднання безпекових, економічних, житлових та інституційних умов. Повернення економічно активного і кваліфікованого населення сприятиме відновленню трудового потенціалу, підприємницької активності та професійно-кваліфікаційної структури ринку праці. Набуті за кордоном знання, компетенції, ділові

зв'язки та капітал можуть забезпечити перехід від одностороннього відтоку до циркуляції людського капіталу.

Сценарій 2. Середній рівень RR: часткова асиметрична репатріація. За цього сценарію повернення має неповний і структурно нерівномірний характер: відновлення чисельності населення не супроводжується пропорційним відновленням його вікової та професійно-кваліфікаційної структури. Збереження за кордоном частини молоді та кваліфікованих фахівців підтримуватиме кадрові дисбаланси навіть за поступового відновлення економічної активності.

Сценарій 3. Низький рівень RR: структурне неповернення. Тривале закріплення значної частини населення в країнах перебування внаслідок професійної, освітньої та соціальної інтеграції посилюватиме втрати молодіжного, трудового та репродуктивного потенціалу. За такого сценарію відновлення економічної та фізичної інфраструктури може відбуватись швидше ніж відновлення кадрової й демографічної бази її функціонування, що формуватиме довгострокові обмеження для економічного зростання.

Отже, сценарії відрізняються не лише масштабами повернення, а й *структурою людського капіталу, що реінтегрується в економіку та суспільство.* Це визначає доцільність орієнтації політики не лише на збільшення чисельності репатріантів, а й на створення умов для повернення,

Таблиця 3. **Інтерпретаційна шкала коефіцієнта повернення населення (RR)**

Діапазон RR	Рівень повернення	Сценарний тип	Характеристики	Наслідки
RR ≥ 0,70	високий	відновлювальна репатріація	масове повернення економічно активного населення, молодих сімей, підприємців і кваліфікованих спеціалістів	відновлення людського капіталу, прискорення економічного зростання, підвищення інноваційної спроможності
0,40 ≤ RR < < 0,70	середній	часткова асиметрична репатріація	повернення менш мобільних груп населення; часткове збереження дефіциту кваліфікованої праці	часткова стабілізація ринку праці за збереження структурних дисбалансів
RR < 0,40	низький	структурне неповернення	закріплення зовнішньої міграції, інтеграція молоді та дітей у країни-реципієнти, накопичення втрат людського капіталу	посилення демографічного старіння, кадровий дефіцит, ризик довгострокової демографічної пастки

Джерело: розроблено автором.

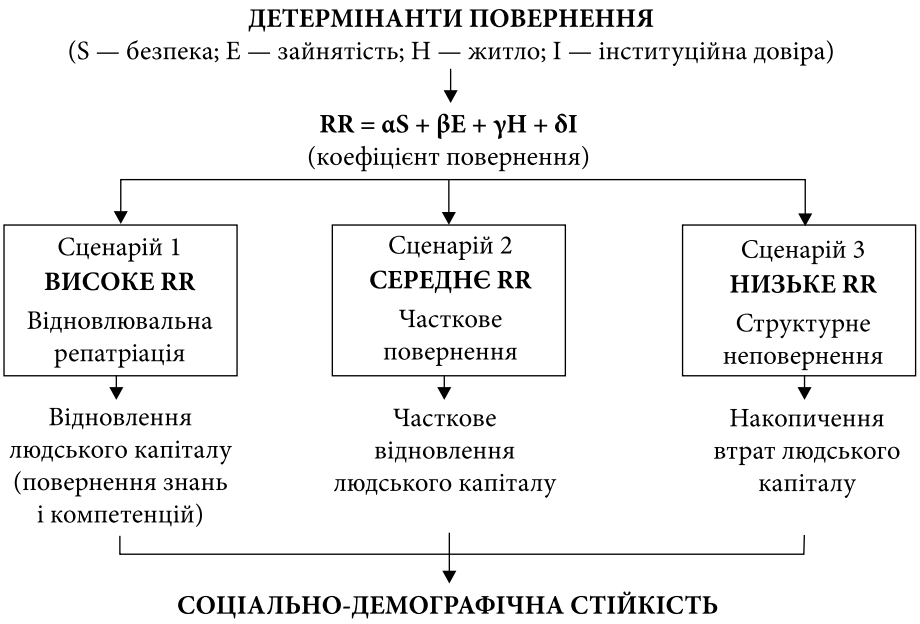

Рис. 3. Сценарна модель повернення населення України в системі відновлення людського капіталу
Джерело: розроблено автором.

професійної реалізації та реінтеграції економічно активного населення (рис. 3).

Сценарна модель демонструє, що повернення населення є ключовою змінною у відновленні людського капіталу України. За сприятливих умов міграційні втрати можуть частково компенсуватись у разі повернення професійного, інтелектуального та підприємницького ресурсу. За менш сприятливих умов кількісне відновлення населення не забезпечує відновлення його якісної структури, що зберігає дефіцит кадрів і посилює демографічні дисбаланси.

Найбільший ризик пов'язаний із закріпленням зовнішньої міграції, коли тимчасове переміщення переходить у стійку форму неповернення. У такому випадку втрачається не лише частина населення, а й ресурс майбутнього економічного зростання, інноваційного розвитку та міжпоколінного відтворення. Тому політика повернення має позиціонуватись як одна з центральних складових повоєнної стратегії відновлення України.

Проведений аналіз показує, що воєнна міграція формує не лише поточні демографічні втрати, а довгострокові структурні ризики для відтворення людського капіталу, ринку праці та економічного відновлення. За таких умов державна політика має бути орієнтована на формування стратегічної моделі повернення, утримання та циркуляції людського потенціалу.

Стратегічними напрямами такої політики є:

• політика повернення населення, створення економічних, безпекових та соціальних стимулів для репатріації громадян;

• політика взаємодії з діаспорою, розвиток механізмів дистанційної участі, інвестиційної взаємодії та циркуляції знань;

• утримання талантів, підтримка висококваліфікованих фахівців, розвиток наукової та інноваційної інфраструктури;

• відновлення молодіжного потенціалу, формування умов для освітньої, професійної та підприємницької реалізації молоді;

• освітня реінтеграція, повернення дітей і молоді до українського освітнього простору та компенсація освітніх втрат;

• регіональне збалансування відновлення, зменшення територіальних дисбалансів у зайнятості, житлі, соціальній інфраструктурі та доступі до послуг.

Реалізація цих напрямів визначатиме масштаби демографічного відновлення та довгострокову стратегічну стійкість держави в умовах післявоєнної трансформації.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що вплив воєнної міграції на соціально-демографічну безпеку України визначається не лише масштабами переміщення населення, а й структурою відповідних втрат людського капіталу. Селективний характер міграційних потоків зумовлює зміни його вікової, освітньої та професійно-кваліфікаційної структури, що одночасно скорочує поточну пропозицію праці та формує довгострокові ризики для демографічного відтворення.

Запропонована функціональна модель соціально-демографічної безпеки систематизує взаємозв'язок між чотирма компонентами: потенціалом міграційних процесів (MI), втратами людського капіталу (HC), потенціалом повернення населення (RR) та інституційною спроможністю його реінтеграції (IR). Структуризація втрат людського капіталу за моделлю *HCL* дала змогу виокремити чотири основні канали: відтік висококваліфікованих фахівців, професійно-кваліфікаційні втрати, вибуття молодіжного та репродуктивного потенціалу й освітні втрати. Наведена операціоналізація створює методичну основу для подальшого кількісного оцінювання динаміки соціально-демографічної безпеки.

Сценарний аналіз показав, що наслідки воєнної міграції значною мірою залежатимуть від масштабів і структури повернення населення, а не лише від припинення бойових дій. Виокремлено три можливі траєкторії: відновлювальну репатріацію, часткову асиметричну репатріацію та структурне неповернення. Їх відмінності визначаються не тільки чисельністю потенційних репатріантів, а й складом людського капіталу, що повертається та реінтегрується до економіки і суспільства.

Отримані результати обґрунтовують необхідність переходу від переважно компенсаційного реагування на демографічні втрати до політики від-

новлення людського капіталу, що поєднує створення умов для повернення населення, його професійної та соціальної реінтеграції, збереження зв'язків із громадянами за кордоном і використання механізмів циркуляції знань та компетенцій. За такого підходу повернення та реінтеграція населення стають складовими не лише демографічної політики, а й довгострокового економічного відновлення та соціально-демографічної безпеки України.

Зважаючи на високу масштабність, нормативно-правову складність та специфіку кожного зі стратегічних напрямів, детальна декомпозиція, прикладний інструментарій та покроковий алгоритм впровадження політики циркуляції капіталу виходять за межі пропонованої статті і будуть предметно розглянуті автором у подальших розвідках, присвячених інституціоналізації повоєнного відновлення України.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. United Nations High Commissioner for Refugees (2026). Ukraine Refugee Situation Operational Data Portal. UNHCR. https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine
2. International Organization for Migration (2025). Ukraine Internal Displacement Report. IOM. https://dtm.iom.int/ukraine
3. Hrytsyshena, Z. (2025). State policy of ensuring demographic security: characteristics of basic concepts. *Economics, Management and Administration,* 1(111), 156—164. https://doi.org/10.26642/ema-2025-1(111)-156-164
   [Грицишена, З. (2025). Державна політика забезпечення демографічної безпеки: характеристика основних понять. *Економіка, управління та адміністрування*, 1(111), 156—164].
4. Petrivskyi, O. (2025). Demographic situation in ukraine: prospects for overcoming the crisis and minimizing its impact on the country's economic development. *Economy and Society*, 77. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-77-3
   [Петрівський, О. (2025). Демографічна ситуація в україні: перспективи виходу з кризи та мінімізація її впливу на розвиток економіки країни. *Економіка та суспільство*, 77].
5. Ostra, V. A., & Yavorska, V. V. (2025). Demographic crisis and migration processes: interrelation and implications for socio-economic development. *Odesa National University Herald. Geography and Geology,* 30 (1(46), 147—159. https://doi.org/10.18524/2303-9914.2025.1(46).332397
   [Остра, В. А., & Яворська, В. В. (2025). Демографічна криза та міграційні процеси: взаємозв'язок та наслідки для соціально-економічного розвитку. *Вісник Одеського національного університету. Географічні та геологічні науки,* 30 (1(46), 147—159].
6. Demchenko, K. (2022). Demographic and social security of ukraine as interrelated elements of national security. *Economy and Society,* 46. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-12
   [Демченко, К. (2022). Демографічна та соціальна безпека україни як взаємопов'язані елементи національної безпеки. *Економіка та суспільство*, 46].
7. Lupak, R. L. (2026). The relationship between human and state social security in the context of the full-scale war in Ukraine. https://doi.org/10.5281/zenodo.20632250
   [Лупак, Р. Л. (2026). Взаємозв'язок соціальної безпеки людини та держави в умовах повномасштабної війни в Україні].

8. Bazhenova, O. B., Varnalyy, З. С., & Cheberyako, O. B. (2023). Human Social Security Under Military Aggression Conditions: Indicators and Evaluation (Case of Ukraine). *Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management,* 8. https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-8-07-02
[Баженова, О. В., Варналій, З. С., & Чеберяко, О. В. (2023). Соціальна безпека людини в умовах військової агресії: індикатори та оцінювання (на прикладі України). *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління,* 8].
9. Libanova, E., Pozniak, O., & Tsymbal, O. (2022). Scale and consequences of forced migration of the population of Ukraine as a result of armed aggression of the Russian Federation. *Demography and Social Economy*, 48 (2), 37—57. https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037
[Лібанова, Е., Позняк, О., & Цимбал, О. (2022). Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*, 48 (2), 37—57].
10. OECD (2023). What we know about the skills and early labour market outcomes of refugees from Ukraine. *OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine*. OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/c7e694aa-en
11. Adema, J., Aksoy, C. G., Giesing, Y., & Poutvaara, P. (2024). The effect of conflict on Ukrainian refugees' return and integration (EBRD Working Paper No. 289). European Bank for Reconstruction and Development. https://www.ebrd.com/home/news-and-events/publications/economics/working-papers/effect-of-conflict-ukrainian-refugees.html
12. Tverdostup, M., Paas, T., & Vashchyshyn, M. (2023). The demographic challenges to Ukraine's economic reconstruction. The Vienna Institute for International Economic Studies. https://wiiw.ac.at/the-demographic-challenges-to-ukraine-s-economic-reconstruction-dlp-6620.pdf
13. International Organization for Migration (2024). Migration in Ukraine: Facts and figures 2024. IOM. https://ukraine.iom.int/resources/migration-ukraine-facts-and-figures-2024
14. International Organization for Migration (2024). Ukraine Conditions of Return Assessment Factsheet. IOM. https://dtm.iom.int/fr/node/37941
15. Eurostat (2026). Temporary protection for persons fleeing Ukraine: Monthly statistics. European Commission. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics
16. International Labour Organization (2013). Report on the Methodology, Organization and Results of a Modular Sample Survey on Labour Migration in Ukraine. Budapest. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/publication/wcms_244693.pdf
17. OECD (2026). Ukraine's Strategic Response to the Displacement Crisis: Return, Reintegrate, Reconnect. OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/9b773da4-en
18. Children of War (2026). Official State Platform of Ukraine. https://childrenofwar.gov.ua/en/
19. International Criminal Court (2023). Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. ICC. https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and
20. International Criminal Court (2023). Maria Alekseyevna Lvova-Belova. ICC. https://www.icc-cpi.int/defendant/maria-alekseyevna-lvova-belova
21. United Nations Human Rights Council (2026). Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine (A/HRC/59/26). United Nations. https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iicihr-ukraine/index

22. World Bank (2026). Ukraine Fifth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA5), February 2022 — December 2025. World Bank. https://doi.org/10.1596/44369
23. Organisation for Economic Co-operation and Development (2022). Supporting refugee students from Ukraine in host countries. OECD Policy Responses on the Impacts of the War in Ukraine. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/b02bcaa7-en

Стаття надійшла до редакції журналу: 11.07.2026
Стаття прийнята до друку після рецензування: 24.08.2026
Дата публікації: 31.10.2026

Volodymyr Velychko, Dr. Sc. (Economics), Professor
Professor, Kyiv National University of Construction and Architecture
03037, Ukraine, Kyiv, Air Force Avenue, 31
E-mail: hcsm.12@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0282-368X
Scopus ID:57436689000

SOCIAL AND DEMOGRAPHIC SECURITY OF UKRAINE
UNDER WAR CONDITIONS AND THE RISKS
OF MIGRATION-DRIVEN HUMAN CAPITAL DEPLETION

The relevance of the study is due to the scale of war migration and its long-term impact on the demographic reproduction, labor potential, and human capital of Ukraine. Migration losses become structural in nature and form risks for the socio-demographic security of the state. The article is aimed at studying the impact of war migration on the socio-demographic security of Ukraine by determining the structure of migration flows, assessing the main channels of human capital losses and substantiating scenarios for the return of the population. The methodological basis of the study is systemic and structural-functional approaches, conceptual-indicative modeling, the method of minimax normalization, scenario, statistical, comparative, and graphical analysis. The information base is formed on the basis of official data of international and national institutions on internal and external forced migration of Ukraine.

The scientific novelty lies in the development of a model of the impact of war migration on socio-demographic security, which combines the intensity of migration processes, the loss of human capital, the potential for the return of the population, and the institutional capacity of its reintegration, as well as in the structuring of the main channels of human capital losses. According to the results of the study, it has been established that military migration forms a multi-channel structure of population movement, which includes internal displacement, external forced migration, pre-war labor mobility, and forced displacement of the population from the occupied territories. The selective nature of migration losses associated with the departure of the economically active population, youth, children and highly qualified specialists has been revealed, which creates long-term risks for the labor market, demographic reproduction, and restoration of human capital.

The main conclusion is that the prospects for socio-demographic stability of Ukraine will be determined not only by the scale of migration losses, but also by the potential for return and reintegration of the population. Three scenarios have been identified: restorative repatriation, partial asymmetric repatriation, and structural non-return. The need to move from a predominantly compensatory response to demographic losses to a policy of return, reintegration, and circulation of human capital has been substantiated.

Keywords: military migration, socio-demographic security, human capital, internally displaced persons, external migration, outflow of human capital, return of population, demographic stability.

DSE DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

Cite: Malynovska, Olena (2026). Dity ukrainskykh bizhentsiv viiny yak chynnyk pryiniattia rishennia pro (ne)povernennia na batkivshchynu [Children of Ukrainian War Refugees as a Factor in Making a Decision to (not) Return to their Homeland]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (65), 38—55. https://doi.org/10.15407/dse2026.03.038

https://doi.org/10.15407/dse2026.03.038
УДК 314.15-026.49
JEL Classification J 11

ОЛЕНА МАЛИНОВСЬКА, д-р наук з держ. упр.,
старш. наук. співроб., голов. наук. співроб.
Національний інститут стратегічних досліджень
01030, Україна, Київ, вул. Пирогова, 7-а
E-mail: malynovska53@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5305-0253
Scopus ID: 57190283069

ДІТИ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ ВІЙНИ ЯК ЧИННИК ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ПРО (НЕ)ПОВЕРНЕННЯ НА БАТЬКІВЩИНУ

Масова вимушена міграція населення України, спричинена повномасштабною війною, актуалізувала проблему повернення громадян після завершення або послаблення воєнних дій. Особливого значення в цьому контексті набуває роль дітей, оскільки саме їхні освітні, соціальні та психологічні потреби дедалі частіше визначають міграційні стратегії сімей. Метою статті є оцінка впливу дітей на формування намірів українських біженців війни щодо повернення на батьківщину, визначення основних чинників, які впливають на відповідні рішення, а також обґрунтування рекомендацій для державної політики сприяння репатріації та реінтеграції сімей із дітьми. Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі дітей як самостійного чинника (не)повернення українських біженців та у визначенні механізмів врахування їхніх потреб під час формування державної політики повернення. Для досягнення поставленої мети використано порівняльний, статистичний та аналітичний методи, метод узагальнення, а також аналіз даних міжнародних організацій, результатів соціологічних досліджень українських біженців і міжнародного досвіду реінтеграції дітей-поверненців. Показано, що зі збільшенням тривалості перебування за кордоном, інтеграції дітей у систему освіти країни перебування, розширенням їхніх соціальних зв'язків та мовної

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

компетентності зменшується ймовірність повернення сімей до України. Водночас успішність адаптації дітей після повернення значною мірою визначає сталість репатріації та запобігає повторній еміграції. Обґрунтовано, що державна політика повернення має передбачати комплекс заходів із підготовки дітей до реемігрaції, розвитку української освіти за кордоном, підтримки української мови та ідентичності, а ще створення в Україні ефективної системи освітньої, мовної, психологічної й соціальної адаптації дітей-поверненців. Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання під час удосконалення державної міграційної, освітньої та соціальної політики, спрямованої на повернення українських громадян і забезпечення успішної реінтеграції сімей із дітьми.

Ключові слова: *українські біженці війни; вимушена міграція; діти; повернення; реінтеграція; державна міграційна політика.*

Постановка проблеми. Агресія РФ 24 лютого 2022 р. призвела до масового вимушеного переміщення громадян України. Мільйони українців знайшли прихисток у зарубіжних державах, які надали їм тимчасовий захист. Наймасовіший виїзд відбувався протягом першого півріччя після ворожого вторгнення, проте й на п'ятий рік війни еміграція продовжується. Водночас частина вимушених переселенців після певного часу перебування за кордоном повернулася на батьківщину. Попри це, за оцінками Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), станом на травень 2026 р. за кордоном перебувають до 6 млн біженців війни з України, з них 5,4 млн в Європі, понад півмільйона в інших частинах світу [1]. Масовий відплив населення погіршує демографічну ситуацію, становить загрозу соціальному та економічному розвитку. Тому, як це зазначено в чинній Стратегії міграційної політики України, повернення громадян України, які перебувають за кордоном, є основним завданням держави[1]. Створення умов для добровільного, безпечного та сталого повернення потребує постійного моніторингу вимушеної міграції, вивчення намірів та планів українців за кордоном, чинників їх формування, врахування яких є необхідним у процесі розроблення державної політики, спрямованої на заохочення повернення та успішну реінтеграцію поверненців в українське суспільство.

Аналіз публікацій. Упродовж останніх років дослідження сучасної української вимушеної міграції за кордон набули суттєвого розвитку. Цьому предмету присвячені десятки наукових звітів і статей українських та зарубіжних науковців. Передовсім варто згадати аналітичні матеріали, підготовлені на основі представницьких опитувань вимушених переселенців, що систематично проводить Управління Верховного комісара ООН у справах біженців та Міжнародна організація з міграції (МОМ). Серед робіт українських авторів та аналітичних центрів на окрему увагу заслуговує

[1] Кабінет Міністрів України (2017). Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження № 482-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text (дата звернення: 14.08.2026).

аналітика Центру економічних стратегій (ЦЕС), який здійснив уже п'ять хвиль досліджень біженців війни з України, де представлено оцінку чисельності біженців та їх складу, аналізується рівень їх економічної та соціальної інтеграції в країнах перебування, досліджуються чинники, що впливають на готовність повернутися в Україну. Зважаючи на специфіку складу біженців війни, серед яких переважну більшість становлять жінки та діти, ці та інші дослідження обов'язково враховували вплив сімейних обставин на міграційну поведінку людей, їх значення для ухвалення рішення щодо повернення додому чи постійне проживання за кордоном. Уперше науковці спробували оцінити готовність до повернення саме дітей мігрантів у п'ятій хвилі дослідження ЦЕС. Однак відповідне питання ставилось батькам, думка яких могла відрізнятись від думки дітей [2]. Зі слів батьків вивчали становище українських дітей та підлітків за кордоном також і зарубіжні науковці. Однак починаючи з 2024 р. німецький Федеральний інститут демографії (BiB), який здійснив кілька хвиль опитування українських біженців, з дозволу батьків безпосередньо опитував дітей старше 11 років [3]. Такі дослідження вкрай важливі: по-перше, тому, що діти-біженці належать до особливо вразливої групи вигнанців, а, по-друге, у зв'язку з впливом їхнього самопочуття в чужому оточенні на процес інтеграції їхніх родин, на наміри щодо повернення.

Отже, вивчення впливу дітей як чинника ухвалення рішення про повернення українських біженців війни на батьківщину та їх реінтеграцію необхідне для розроблення політики щодо повернення, є надзвичайно **актуальним** і потребує спеціальних досліджень. Оскільки досі деталізованого аналізу ролі дітей у формуванні намірів повернутись бракує, висновки, представлені в цій статті, базуються не лише на даних щодо українських біженців війни, а й на аналізі міжнародного досвіду, передусім країн, які стикались із проблемою повернення, або намагалися стимулювати повернення співвітчизників на батьківщину та забезпечити їхню успішну реінтеграцію, зокрема на результатах досліджень албанських, латиських, польських науковців.

Мета статті полягає в оцінці впливу врахування інтересів дітей, їхніх реальних чи уявних проблем у процесі повернення та реінтеграції на наміри щодо зворотної міграції, а також у формуванні пропозицій щодо політичних рішень із сприяння репатріації сімей з дітьми. Значення наявності дітей для ухвалення рішення про повернення розглядається в двох аспектах. По-перше, як проблема власне дітей та їхніх сімей, розв'язання чи не розв'язання якої може мати вирішальний вплив на здійснення репатріації, перебіг реінтеграції родини на батьківщині, що у разі негативного результату може призвести до нового виїзду за кордон. По-друге, як суспільна проблема, питання дієвості державної політики репатріації та реінтеграції поверненців, зокрема здатності освітньої системи забезпечити умови для успішної інклюзії дітей та молоді, що повертаються.

Для досягнення поставленої мети використано комплекс загальнонаукових методів пізнання. Порівняльний метод забезпечив зіставлення міжнародного досвіду підтримки повернення мігрантів і особливостей державної політики різних країн, статистичний — дав змогу проаналізувати дані міжнародних організацій та результати соціологічних досліджень щодо українських біженців. Метод узагальнення використовувався для визначення ключових чинників, що впливають на рішення сімей з дітьми щодо повернення в Україну, та обґрунтування відповідних рекомендацій для вдосконалення державної політики у сфері репатріації та реінтеграції.

Новизна отриманих результатів полягає в актуалізації питання впливу дітей на прийняття українськими біженцями війни рішення про повернення на батьківщину, а також у сформованих за результатами дослідження пропозиціях щодо його врахування в політиці зі створення умов для повернення українців додому.

Виклад основного матеріалу. Повернення мігрантів на батьківщину є одним з етапів міграційного процесу в сучасному світі, де тимчасова, циркулярна, ліквідна міграція перетворилася на типове явище. Стосовно українських воєнних мігрантів тимчасовість їхнього перебування за кордоном визначена вже самим правовим статусом, тобто тимчасовим захистом, наданим ЄС та низкою інших держав. Але у багатьох випадках міграція, планована як тимчасова, з часом трансформується на постійну. Частина трудових мігрантів, котрі первісно сподівались заробивши певні кошти повернутися додому, затримується за кордоном на довші строки, імпортують або створюють сім'ї, інтегруються в суспільство, перетворюються на постійних резидентів країн перебування. На п'ятий рік війни подібний процес відбувається в середовищі вимушених мігрантів з України. У зв'язку із запланованою на 2028 рік відміною дії щодо українців Директиви ЄС про тимчасовий захист Єврокомісія рекомендує країнам-членам шляхи скоординованого м'якого виходу з цього режиму, коли умови в Україні це дозволять [4]. Тим біженцям, які інтегрувалися в суспільство (вивчили мову, мають роботу, навчаються, встановили сімейні зв'язки з мешканцями країн перебування) має бути надана можливість отримати інші правові статуси відповідно до національного законодавства, тобто дозволи на проживання на підставі працевлаштування, освіти, родинних зав'язків, або й статус постійного мешканця. Все більше наших співвітчизників набувають необхідних підстав для врегулювання свого правового становища. У Польщі працевлаштовано до 80 % біженців війни, в Німеччині — третина, проте ця частка швидко зростає. Майже у півтора рази за роки великої війни збільшилася чисельність українських студентів за кордоном. Інтеграція на ринку праці сприяє посиленню соціальних зв'язків та покращенню добробуту воєнних мігрантів. Так міграція українців поступово трансформується з вимушеної на трудову та переселенську. Більше того, на думку деяких авторів,

якщо в 2022 р. мотивом виїзду був порятунок від небезпек війни, то пізніші емігранти прагнуть не лише безпеки, а й вищої зарплатні, доступу до медичних чи освітніх послуг, можливостей самореалізації [5]. Це позначається й на готовності мігрантів повертатися на батьківщину: за даними опитувань, таку готовність (тим більше, що безпекові ризики в Україні залишаються значними) висловлює все менша частка українських біженців [6].

Згідно з неокласичною економічною теорією, що найчастіше застосовується для пояснення міграційних процесів, міграція зумовлена різницею в доходах. Мігрант раціонально оцінює вигоди та витрати від зміни країни проживання і прагне дістатися туди, де потенційні заробітки вищі, а умови життя кращі. Звідси висновок, що повернення з більш багатих і благополучних країн є маловірогідним, очікувати масового повернення українців, котрі перебувають в розвинених європейських країнах, США чи Канаді не варто. Разом з тим так звана нова економіка міграції розглядає міграцію як стратегію домогосподарства, коли міграція його членів приносить позитивний результат для всієї сім'ї. За такого підходу при ухваленні рішення про повернення мігранти враховують не лише свої економічні інтереси, а й освітні та соціальні інтереси дітей, довгострокові наслідки для родини.

Перспективи сім'ї великою мірою залежать від того, які інвестиції зроблено у людський капітал дітей, тобто в забезпечення їхньої освіти, накопичення знань, навичок та досвіду, що визначатимуть продуктивність і доходи людини в дорослому житті. Освіта — чи не найважливіший фактор, що впливає на рішення сім'ї з дітьми про повернення або залишення за кордоном. Якщо батьки вважають, що в країні перебування система освіти є більш розвиненою, ніж на батьківщині, це стимулює сім'ї залишатися, щоб діти могли скористатися кращими освітніми можливостями.

Внески у розвиток людського капіталу дитини багато в чому залежать від економічної спроможності родини. Сім'ї з вищими доходами мають більше можливостей забезпечити різнобічний розвиток дитини. Якщо з поверненням на батьківщину такі можливості будуть втрачені, керуючись інтересами дітей сім'я залишатиметься за кордоном, і навпаки: якщо на батьківщині економічні умови покращуються і дають можливість забезпечити дітей всім необхідним, це стимулює повернення.

Розглядаючи роль дітей у рішенні мігрантів про повернення на батьківщину, К. Дустман (C. Dustmann) у статті «Діти та зворотна міграція» підкреслює, що людський капітал зазвичай країно-специфічний [7]. Він формується завдяки освіті, шо здобувається мовою країни перебування, підтверджується її свідоцтвами та дипломами. В ході навчання дитина встановлює соціальні зв'язки, сприймає місцеві норми спілкування та культури. Тому інвестиції у людський капітал дітей створюють ефект закріплення: чим довше діти інтегруються у систему освіти країни міграції, тим дорожчим і з економічної, і з психологічної точки зору стає повернення.

Водночас загроза асиміляції дітей може мати й протилежний ефект. Батьки, які прагнуть зберегти мовну і культурну ідентичність своїх дітей, виховати їх на основі цінностей та традицій батьківщини, можуть схилятись до швидшого повернення додому, залишатись за кордоном лише до моменту, коли діти досягають віку активної соціалізації та здобуття освіти. Драйвером такого рішення подеколи виступає також побоювання виникнення непорозумінь із молодшими членами родини внаслідок їхньої глибшої, порівняно з батьками, акультурації в країні перебування. Прагнення батьків до формування національної ідентичності своїх дітей найчастіше пов'язане зі стратегією соціальної мобільності [8], адже збереження притаманних вітчизняній культурі своєрідних рис, мультикультурність забезпечує дітям гнучкість і адаптивність, надає переваги, що можуть бути однаково успішно реалізовані як у країні перебування, так і при поверненні на батьківщину, а ще у випадку будь-яких інших транснаціональних переміщень.

Аналіз статистичних даних про повернення мігрантських сімей на батьківщину за двадцятирічний період, здійснений в Данії, показав, що сім'ї з дітьми, народженими в країні перебування, рідше схиляються до рееміграції. Це ж дослідження довело, що на готовність до зворотної міграції впливає вік дітей. Ймовірність повернення зменшується із їх дорослішанням [9]. Маленькі діти легше адаптуються до переїзду, натомість діти шкільного віку уже сформували соціальні зв'язки, інтегрувались у культурне середовище. Повернення дітей середнього та старшого шкільного віку на батьківщину може призвести до труднощів з продовженням навчання, психологічного стресу. Дискомфорт дітей здатен утримати сім'ю від повернення, або обумовити повторний виїзд, якщо реінтеграція на батьківщині зазнала невдачі. Чим старшими стають діти, тим менша мобільність сім'ї.

Варто зазначити, що зворотна міграція — окремий вид міграційних переміщень, який, як і виїзд за кордон, часто супроводжується труднощами адаптації, навіть культурним шоком. Адже за час відсутності вдома рідна країна зазнала змін, змінились й самі мігранти, збагачені новим досвідом, на фоні якого трансформується сприйняття батьківщини. Особливо складною адаптація після повернення є для тих, хто не знає чи не пам'ятає країну походження, тобто для дітей, або народжених за кордоном, або вивезених у ранньому дитячому віці. По поверненні такі діти стикаються з багатьма викликами психологічного, культурного, лінгвістичного характеру. Їхня інклюзія в освітню систему та середовище однолітків може бути пов'язана з серйозним стресом не лише для них, а й для родини.

Склад біженців війни з України дає підстави для припущення, що наявність дітей — серед найважливіших чинників ухвалення рішення про повернення чи неповернення на батьківщину. За даними згаданого вище

дослідження ЦЕС, 37 % українських біженців, які на даний час перебувають за кордоном, виїхали з дітьми до 18 років. Ще 17 % мають у складі сім'ї дорослих дітей. На п'ятому році війни цілком вірогідно, що на момент виїзду частина цих дорослих дітей були неповнолітніми. Високу частку дітей серед біженців війни з України підтверджує офіційна статистика країн перебування. На червень 2026 р., за даними Євростату, серед 4,37 млн українських користувачів тимчасового захисту в Європі діти до 18 років становили приблизно третину, тобто трохи менше півтора мільйона [10].

Для оцінки ролі дітей в процесі повернення важлива не лише їхня кількість, а й статево-віковий склад. За даними Євростату, більшість неповнолітніх українців під тимчасовим захистом становлять діти до 14 років — 21,9 % усіх біженців, 14—17 річних — 8 %. Кількість хлопчиків дещо переважає кількість дівчаток (відповідно 15,9 % і 14,1 %) [10], що, вірогідно, є не лише демографічною закономірністю, а й проявом прагнення батьків убезпечити хлопців, передусім підлітків, від майбутньої мобілізації.

Частка дітей упродовж чотирьох років війни змінювалася незначною мірою і попри деяке зменшення у порівнянні з 2022 р., коли вона сягала 35 %, лишалася стабільною. Її коливання пов'язані передусім з динамікою міграційних процесів, тобто виїздом з України і поверненням на її територію. Так, протягом 2025 р., за даними прикордонників, з України виїхали майже на 300 тис. громадян більше ніж в'їхали [11]. За оцінками МОМ, за роки війни на Батьківщину повернулися не менше 1,1 млн біженців і цей процес продовжується [13]. Якщо припустити, що частка дітей в цих потоках, як і в загальній кількості українських біженців в Європі, становить близько третини, то лише за рік з України виїхали до 100 тис. дітей. Водночас у країні налічується не менше 400 тис. дітей-поверненців.

На зміни чисельності українських дітей за кордоном впливають також демографічні чинники. По-перше, це дорослішання підлітків, які з плином часу переходять до категорії дорослих, а по-друге, — народження дітей українськими матерями в країнах перебування. Наприклад, у Польщі за роки війни українки народили приблизно 47 тис. дітей (2022 р. — 12,3 тис., 2023 р. — 12,9 тис., 2024 р. — 11,5 тис. [13], 2025 р. — приблизно 10 тис. [14]). Оскільки національна статистика фіксує народження за громадянством матері незалежно від статусу її перебування, до цього числа включено дітей не лише воєнних біженок, а й громадянок України, котрі мають дозволи на проживання в країні. Українців з дозволами на проживання в Польщі приблизно 600 тис., понад 900 тис. користуються тимчасовим захистом. Оскільки частка жінок серед останніх вища, то й частка народжених ними дітей також має бути вищою. Припустимо, що в 2022—2025 роках біженки народили 30 тис. дітей. Це означатиме, що в числі близько 400 тис. громадян України до 18 років під тимчасовим захистом у Польщі десь 8 % народились на території цієї країни.

Хоча така оцінка й доволі умовна, її вірогідність підтверджується аналогічною щодо біженців війни в Німеччині. За даними опитувань Федерального інституту демографії (ВіВ), під час перебування в країні дитину народили 6 % українських біженок [3], або приблизно 30 тис. з понад пів мільйона користувачок тимчасового захисту. Тобто серед 360 тис. українських дітей, що знайшли прихисток у Німеччині, десь 6 % народжені на її території. Якщо припустити, що в інших країнах перебування українців частка народжених під час еміграції приблизно така ж, то в півторамільйонній когорті дітей біженців за кордоном не менше 120 тис. — це діти, місце народження яких не Україна.

Варто нагадати також, що, хоча в Європі, на відміну від більшості країн західної півкулі, не застосовується так зване право ґрунту, тобто автоматичне надання громадянства дитині, народженій на території країни, за певних умов факт народження все ж може спростити натуралізацію. Наприклад, дитина, народжена в Португалії, отримує громадянство країни, якщо хоча б один з батьків легально проживав у країні понад рік, незалежно від його статусу. Навіть якщо батьки не мали законних підстав для проживання, народжена в Португалії дитина має право на спрощену натуралізацію, якщо прожила там п'ять років і відвідує школу. Дитині, народженій в Ірландії, громадянство надається, якщо один з батьків прожив у країні три роки до її народження. Німецьке громадянство при народженні надається дитині, якщо хоча б один із батьків легально проживав у країні понад п'ять років та мав дозвіл на постійне проживання [15]. У Великій Британії факт народження надає право на громадянство, якщо хоча б один з батьків мав дозвіл на постійне проживання. Проте, якщо дитина народилася в країні і прожила там перші 10 років життя, вона може зареєструватись як громадянин — навіть якщо її батьки не мали легального статусу на момент її народження [16]. До того ж, повсюди в світі існують можливості для натуралізації найближчих родичів громадянина, тобто у випадку народжених за кордоном дітей, їхніх батьків, що може стати додатковим чинником неповернення відповідних сімей.

Реінтеграція десятків тисяч маленьких громадян України, котрі не знають іншої країни, ніж країна їхнього перебування, як народжених за кордоном, так і вивезених у ранньому дитячому віці, може становити проблему і для сім'ї, і для суспільства. Проте ще більше проблем неодмінно виникатимуть з реінтеграцією дітей шкільного віку, процес соціалізації яких через освіту, засвоєння основних правил спілкування, культурних кодів, формування особистості відбувається за кордоном. Вихованим у чужому мовному та культурному середовищі дітям буває важко знайти порозуміння з іншими членами родини, вони можуть «заякорити» сім'ю за кордоном, а у разі повернення на батьківщину значно ускладнити реінтеграцію, а то й спонукати батьків до повторного виїзду.

Загальна чисельність школярів за межами країни продовжує зростати за рахунок залучення до освіти за кордоном дітей, які виїхали з України в дошкільному віці, а також унаслідок виїзду старшокласників, що продовжується. Причиною останнього є як тривога за життя дітей в країні, де триває повномасштабна війна, так і хвилювання батьків про можливе зниження мобілізаційного віку, що передусім стосується хлопчиків.

За даними ЮНЕСКО, яка накопичує та аналізує дані щодо задоволення освітніх потреб дітей та молоді біженців війни з України, чисельність українських учнів в європейських школах стабільно зростає. Якщо в 2022 р. їх нараховувалося близько 300 тис., то в 2024 р. — вже понад 660 тис. У місцевих школах навчалися 78 % українських дітей шкільного віку, які перебували за кордоном. Половина з них навчалась виключно в школах країни перебування. Водночас 29 % разом із відвідуванням місцевої школи вчились онлайн в Україні. Щоденно на ці уроки вони витрачали щонайменше три години часу, тобто несли подвійне навантаження. Серед решти дітей, які не відвідували місцеві школи, 16 % продовжували навчатися в українських школах онлайн, а 6 % взагалі ніде не вчилися [17]. Отже, до 100 тис. українських дітей за кордоном не охоплені шкільною освітою. Нижчий рівень включення до освітньої системи країни перебування характеризує дітей з поганим знанням мови, дітей з інвалідністю, а також нещодавно прибулих.

З проблемою прогалин в освіті, що можуть мати негативні наслідки для накопичення людського капіталу дитини і вплинути на успішність її подальшого життя, стикаються також діти-біженці, які відвідують школу. Вона передовсім пов'язана із поганим знанням мови викладання, а ще з відмінностями від українських програм та стилю викладання в країнах перебування. Про це свідчить порівняння успіхів в навчанні українських дітей з їхніми місцевими однолітками. Офіційно такі дані збираються в Польщі. Згідно з ними, в середньому українці менш успішні в школі, хоча з часом розрив між ними та поляками скорочується [17]. Процес адаптації триває близько року, коли діти звикають до простішої, порівняно з українською, освітньої програми, але мусять подолати мовний бар'єр, дещо нижчий в слов'янських країнах.

У Німеччині, як свідчать дані Федерального інституту демографії (BiB), серед опитаних дітей з України на момент прибуття понад 90 % зовсім не знали німецької мови, а за результатами опитування 2024 р., 48 % дітей та підлітків оцінили свої знання німецької мови як хороші чи дуже хороші, проте зовсім нею не володіли 13 % [3]. Попри більш значний прогрес у вивченні мови, ніж у старших членів родини (все ще не говорили німецькою на момент опитування 59 % батьків опитаних дітей), здатність спілкуватися мовою країни перебування, що є запорукою встановлення соціальних зв'язків, успішної інтеграції, у понад половини українських дітей у Німеччині була все ще недостатньою.

Закономірно, що діти з нижчою мовною компетенцією частіше переживали більші соціально-емоційні труднощі. Німецькі вчені оцінювали задоволення життям українських дітей-біженців за десятибальною шкалою, де 0 — повністю незадоволений, 10 — повністю задоволений. Середній рівень задоволення — 7,2. Проте 30 % дітей потрапили в групу з низьким рівнем задоволення життя — менше 6. Найнижчі оцінки виявились у підлітків 14—17 років.

Характерно, що незадоволення життям притаманне дітям, які не змогли відповісти на запитання щодо своїх намірів залишитись за кордоном чи повернутись додому. Таких виявилось 35 %, значно більше ніж серед дорослих респондентів. З одного боку, це може бути виявом усвідомлення, що в кінцевому рахунку рішення ухвалюватиметься батьками, проте з другого, може бути результатом суперечливих почуттів, свідчити про когнітивний дисонанс, який провокує напругу і невизначеність.

Про свій намір назавжди залишитись у Німеччині заявили 34 % українських дітей, опитаних BiB. Частка неповерненців серед їхніх батьків становила 49 %. Варто підкреслити, що бажання дітей залишатись у Німеччині корелюється з рівнем знання німецької мови та наявністю німецьких друзів. Натомість діти, які крім німецької школи навчаються онлайн в українській, меншою мірою орієнтовані на тривале перебування за кордоном.

У планах на майбутнє діти і батьки не завжди одностайні. В 42 % обстежених родин ні діти, ні батьки не бажали проживати в Німеччині постійно. Але у чверті сімей діти та батьки солідарні у прагненні залишатись у країні. Водночас у 24 % родин, хоча батьки планують залишатися в країні прихистку, діти не поділяють їхніх намірів. Найменшу групу, лише 6 %, становлять сім'ї, де діти хотіли б постійно жити в Німеччині, а батьки — ні [3].

За даними німецьких дослідників, діти та підлітки менше схильні залишатися за кордоном, ніж їхні батьки. Згідно ж із результатами п'ятої хвилі опитування Центру економічної стратегії, діти менш схильні до повернення, ніж вимушені мігранти загалом: планують повернутися 32 % і 43 % відповідно [3]. Можна припустити, що такі розбіжності пов'язані з тим, що опитування ЦЕС охоплювало українців в різних країнах, не лише в Німеччині, а також тим, що проводилося воно пізніше, чим дослідження BiB. Із збільшенням часу, проведеного за кордоном, інтеграція поглиблюється, зв'язки з батьківщиною слабшають, особливо, якщо на момент виїзду внаслідок віку мігранта вони не були достатньо сформовані.

Попри певні розбіжності, результати обох досліджень указують на те, що значна частина дітей та молоді, які вимушено опинилися за кордоном у результаті війни, орієнтовані на подальше проживання в країнах перебування. Для України неповернення дітей означатиме або неповернення всієї сім'ї, або повернення старших членів родини, тобто не лише кількісні

втрати, а й погіршення вікової структури та пришвидшення старіння населення.

У контексті державної політики щодо створення умов для повернення українців на батьківщину робота з дітьми та молоддю видається найбільш важливою і складною. Крім спрямованих на весь біженський загал заходів, необхідні адресні зусилля, передусім в освітній, інформаційній, культурній сферах, з тим, щоб виховати та закріпити у молоді за кордоном українську ідентичність, закласти підвалини для можливого майбутнього, наприклад, після завершення навчання, повернення, навіть якщо на цей час наміру повертатись додому немає.

На п'ятий рік війни накопичено доволі багато наукової інформації щодо чинників, які впливають на наміри вимушених мігрантів з України повернутись на батьківщину. Повернення може бути наслідком неможливості адаптуватись та налагодити життя в країнах перебування. З другого боку, — результатом, так би мовити, неповної еміграції, коли люди вдалися до тимчасового виїзду в найбільш гострий період війни, проте центр їхніх життєвих інтересів (рідні і близькі, житло, робота, бізнес) залишався в Україні. Емоційні переживання, туга за домом, за батьківщиною мають важливе значення як мотиви повернення. Можна припустити, що у випадку сімей з дітьми вони трансформуються в бажання ростити дітей в українському мовному та культурному середовищі, виховувати їх українцями.

На жаль, досліджень життєвих траєкторій поверненців бракує, тим більше немає даних щодо успіху чи неуспіху реінтеграції дітей з їхніх сімей. Ми можемо лише будувати деякі припущення, які варто враховувати у розробленні політики сприяння поверненню. По-перше, результат адаптації дитини на батьківщині може впливати на сталість повернення всієї родини, а її неуспіх — призвести до повторного виїзду. По-друге, він має важливий демонстраційний ефект для тих сімей і дітей, які все ще залишаються за кордоном і розглядають варіанти подальшої міграційної стратегії. Хоча логічно припустити, що поки триває війна, серед поверненців сімей з дітьми менше, ніж серед біженців війни загалом, проте такі сім'ї існують і стикаються (або можуть стикнутися) з проблемами реінтеграції, а отже потребують підтримки держави, особливо системи освіти.

Специфічні характеристики та потреби дітей поверненців обумовлені їхнім міграційним досвідом. Хоча навіть для тих, хто виїхав одразу після російського вторгнення, строк перебування за кордоном не є аж таким довгим, проте він становить значну частину життя дітей, і чим вони молодші, тим більшу. Чинник часу, що є чи не вирішальним для ухвалення рішення про реміграцію, для дітей та молоді набагато вагоміший, ніж для їхніх батьків. Відчуття дому, батьківщини у дітей до виїзду не встигло достатньо розвинутися. Водночас болісна травма війни і втечі є серйозним викликом стійкості для несформованої особистості. Дітям легше адаптува-

тись до нового середовища, вивчити мову, завести нових друзів, а повернення додому може бути для них серйозним стресом, не менш гострим, аніж вимушена міграція за кордон.

Для підтвердження цих міркувань, за відсутності українських досліджень, присвячених дітям-поверненцям, спробуємо скористатися висновками вчених з країн, які заохочують повернення співгромадян на батьківщину і стикаються з проблемами адаптації дітей після реемігрції.

Незалежно від походження, ці автори наголошують, що для подолання проблем дітей, які виникають після повернення на батьківщину, ключове значення має рівень володіння рідною мовою. Він прямо залежить від стратегії акультурації, обраної сім'єю під час перебування за кордоном (асиміляція, інтеграція, сепарація, маргіналізація), і тісно пов'язаний з усвідомленням приналежності до країни походження. Регрес мовної компетенції корелює із послабленням національної ідентичності і негативно вливає не лише на лінгвістичні здібності, а й на емоційний, інтелектуальний та соціальний розвиток дитини [18].

Діти реемігрантів зазвичай двомовні, вони добре володіють мовою своєї країни на побутовому рівні, але в школі на батьківщині можуть стикатись із труднощами під час засвоєння навчального матеріалу через незнання спеціальної лексики, а також поганої письмової мови, якщо за кордоном не відвідували діаспорні школи чи не навчалися мови онлайн. Тому необхідною є ретельна діагностика рівня володіння мовою і, у разі потреби, врахування в індивідуальному розкладі занять після повернення.

Для українських біженців питання мови має певну специфіку. Відомо, що серед них переважають вихідці з найбільш постраждалих від війни східних та південних регіонів країни, де російська мова була доволі поширеною. Частина українців продовжує користуватися нею і в еміграції, а мовна компетенція дітей залежить передусім від мови спілкування в родині. Важливо, що використання української в Україні загалом за роки війни істотно поширилося. Неналежне знання дітьми-поверненцями державної мови може зумовити непорозуміння не лише прагматичного, а й ідеологічного характеру. Тому вкрай важливою є мовна освіта за кордоном, функціонування суботніх та недільних шкіл діаспори, освітніх онлайн платформ.

Діти-поверненці опиняються не лише між двома мовами, а й між двома культурами, в середовищі, де панують інші, ніж засвоєні ними під час перебування за кордоном, культурні коди. Наприклад, стосунки в школі в країнах, де діти проживали до повернення на батьківщину, могли бути набагато більш ліберальними, передбачали меншу дистанцію між учнем та вчителем, тобто відрізнялися від більш авторитарної шкільної традиції в Україні, яку діти-поверненці можуть сприймати як жорстку і застарілу.

Польські дослідники відмічали також міжособисті проблеми, що виникали в класі внаслідок того, що зауваживши шпаргалки чи підказки діти-

поверненці з країн, де такі речі вважаються неприйнятними, звертали на них увагу вчителя. Якщо вчителі намагалися не помічати інакшість дітей з сімей поверненців, то інші діти, навпаки, її акцентували в жартах, а то й у конфліктах. Місцеві учні подеколи сприймали поверненців як іноземців, як чужих. У випадку України інакшість поверненців може визначатися ставленням до них як до тих, хто сховався за кордоном, коли їхні однолітки в Україні переживали всі страхіття війни. Не виключено також, що виникне ситуація, відмічена албанськими дослідниками, коли маргіналізація поверненців відбувалась унаслідок демонстрації ними зверхності до однолітків, котрі не жили за кордоном, не набули певних знань та навичок [19].

Діти-поверненці через інші інтереси, манери та культурні норми, неволодіння місцевим сленгом частіше ставали об'єктом булінгу, а вчителі лишалися безпорадними, оскільки не були готовими до роботи з дітьми, котрі слабо розуміють рідну мову, а ще не мали відповідних методик.

Це підтверджують також латиські дослідники, які довели, що проблеми виникали тоді, коли вчителі не враховували особливості дітей-поверненців, їхній міграційний досвід, ставилися до них, як до всіх інших учнів, ігнорували той факт, що діти лише формально поверталися додому, де все мало б бути знайоме та зрозуміле, і потребували окремої підтримки.

Хоча, як пише Даяна Гроса (Daina Grosa), яка досліджувала реемміграцію до Латвії, страхи реінтеграції дітей до латиської освітньої системи більше поширені в діаспорі, ніж серед тих, хто вже повернувся, проте лише одиниці опитаних реемігрантів не бачили проблем з адаптацією своїх дітей на батьківщині. Більшість вважали, що головним викликом є рівень володіння дітьми латиською мовою (73 %), більше половини (59) були стурбовані іншим підходом до навчання, а також ставленням вчителів (46) та однокласників (41 %). Багато батьків відмічали слабку комунікацію між школою та родинами, яка в країнах, де вони проживали раніше, була важливою частиною навчально-виховного процесу [20].

Невдачі в школі, спричинені неповним знанням мови, непорозуміння з місцевими однолітками викликають у дітей-поверненців незадоволення та фрустрацію. За даними різних країн, зокрема Албанії, вони мають гірші академічні успіхи, ніж їхні однолітки на батьківщині [19]. З одного боку, це стає на заваді продовженню освіти, погіршує кар'єрні перспективи, а з другого, — причиною того, що сім'я, зважаючи на розчарування та незадоволення дитини, вирішує повторно виїхати за кордон. Невдача в реінтеграції дитини впливає на результат реінтеграції всієї родини, тому її причини мають бути детально проаналізовані і враховані у процесі формування державної політики повернення.

Разом з тим міграційний досвід та перебування, так би мовити, між двома культурами створюють не лише проблеми, а й забезпечують для дитини додаткові можливості, що необхідно розвивати. Вони полягають у

багатомовності, яку необхідно зберегти і розвивати, а також у мультикультурній ідентичності, відкритості до нового і різноманітного.

У працях, присвячених реінтеграції дітей, як і в загальній літературі на тему повернення мігрантів на батьківщину, підкреслюється вкрай важлива роль належної підготовки до повернення. У випадку дітей вона залежить від зусиль дорослих, наприклад, чи підтримують вони навички рідної мови дитини, чи знайомлять її з майбутнім середовищем через спілкування з рідними та друзями, які залишаються вдома, чи створюють у дитини відчуття впевненості в отриманні підтримки під час пристосування до життя на батьківщині.

Забезпечення мовної компетенції може здійснюватися шляхом сімейного навчання, дистанційної освіти, а також спрямування дитини до діаспорних шкіл, зазвичай у вихідні. Ґрунтуючись на досвіді латвійської спільноти в Австралії, Даяна Гроса виявила, що відвідування діаспорних осередків та шкіл забезпечує можливість зустрітися з іншими співвітчизниками та дізнатися про культуру рідної країни, сприяє збереженню національної ідентичності. Однак належного вивчення мови на рівні, потрібному для продовження навчання в Латвії, такі школи дати не можуть [21].

У країнах, які заохочують повернення співгромадян з-за кордону, уже накопичено певний досвід створення умов для реінтеграції дітей з сімей поверненців, який може бути корисним для України. Наприклад, у Польщі рішенням Міністерства освіти гарантовано дітям зворотних мігрантів 3—5 додаткових уроків на тиждень з польської мови або інших предметів упродовж 12 місяців після повернення. В Латвії діти-поверненці визнані окремою категорією учнів. Відповідно до постанови уряду, вони можуть розраховувати на додаткові уроки з мови протягом 1—3 років після повернення. Розроблено методологію таких занять та рекомендації для шкіл. У 2021 р. видано онлайн-посібник для батьків та вчителів. Студентів-педагогів навчають враховувати особливості дітей з міграційним досвідом. В Албанії освітні питання включено до державної стратегії реінтеграції мігрантів, які повертаються на батьківщину. Зокрема, налагоджено облік дітей-поверненців, підготовку та поширення інформаційних матеріалів, підготовку навчальних планів, зважаючи на потреби таких дітей, їх психологічну підтримку, семінари для вчителів, організацію літніх шкіл з албанської мови та культури для дітей з міграційним досвідом.

Висновки. Діти є одним із ключових чинників, який впливає на рішення мігрантів щодо реміграції. Їхній добробут, освіта, психологічний комфорт і майбутні перспективи є тією оптикою, через яку батьки зважують усі «за» і «проти» повернення на батьківщину. Рішення про подальшу міграцію формується як довгострокова сімейна стратегія, де одним із центральних елементів є інтереси дітей, передусім можливість отримання ними якісної освіти.

Як правило, сім'ї з дітьми є менш мобільними. Їхня мобільність обернуто пропорційна віку дітей, адже найпроблемнішим повернення видається для дітей шкільного віку, підлітків, які встигли інтегруватись у соціальне, мовне та освітнє середовище країн перебування. Інтеграція дітей разом із надіями батьків на їх краще майбутнє посилює ризики остаточного закріплення сімей за кордоном. Водночас, у разі повернення, саме успішність адаптації та реінтеграції дітей значною мірою визначає сталість репатріації родини, бо неуспіх, незадоволення, стрес дитини, що може призвести навіть до проблем із здоров'ям, здатні спричинити повторний виїзд сім'ї. Натомість ефективна адаптація дитини до школи, знаходження свого місця в середовищі однолітків, навчальні успіхи сприяють процесу реінтеграції всієї родини.

З точки зору державної політики важливо зрозуміти, як саме наявність дітей впливає на рішення сімей про повернення та процес реінтеграції. Згідно з результатами різних досліджень, чи не центральним із можливих факторів є міркування щодо освіти. Перспективи отримання більш якісної освіти вдома — це вагомий аргумент на користь повернення. Проте важлива не лише якість освіти, а й поширення інформації про освітні можливості, а також ту допомогу в адаптації до освітньої системи, на яку можуть розраховувати діти-поверненці.

Передумовою успішної реінтеграції є підготовка до повернення, тобто накопичення необхідних для облаштування на батьківщині матеріальних і нематеріальних ресурсів. Крім того, повернення має бути результатом вільного вибору: вимушене повернення, як і вимушена міграція, ставить мігранта у заздалегідь невигідне становище.

У підготовці дитини до реміграції вирішальну роль відіграють батьки, від них залежить спілкування рідною мовою в сім'ї, спрямування дитини до діаспорних осередків, до занять з мови онлайн, а також віртуальні або й реальні контакти з батьківщиною, родичами та друзями, які там залишаються. Разом з тим необхідно враховувати, що діаспорні школи, онлайн заняття, вкрай важливі для виховання приналежності, збереження української ідентичності, частина батьків сприймає як додаткове навантаження і, водночас, вони здебільшого не забезпечують належне знання української мови чи інших предметів, достатнє для продовження навчання вдома. Тому важливу роль в реміграції та реінтеграції дітей відіграє не лише доступ до української освіти за кордоном, а й готовність освітньої системи в Україні прийняти та підтримати дітей-поверненців, адже після повернення батьки мають обмежений контроль над специфічними викликами реінтеграції своїх дітей до шкільної системи, дитячого колективу. Вирішальну роль відіграють школа й позашкільні заклади. Тому підготовку до повернення необхідно здійснювати як з боку родини, що планує реміграцію, так і з боку школи, яка приймає учня. Вчитель повинен враховувати міграційний

досвід учня, готувати клас до його прийняття, формувати повагу до інакшості. Школа ж має забезпечити дітям-поверненцям доступ до додаткових компенсаторних занять з мови, інших предметів. Учителі, а особливо класні керівники, мають підтримувати учнів із родин реемігрантів на етапі шкільної адаптації, враховуючи їхні потреби та обмеження.

Для того, щоб впоратися з цими завданнями, вчителю необхідні методичні рекомендації, інформація про особливості країн, з яких повертаються мігранти, семінари з питань різноманітності, толерантності та диференційованого навчання. Це стає вкрай необхідним на тлі міграційної ситуації в Україні, що характеризується і надалі ще більше характеризуватиметься поверненням біженців війни на батьківщину і перспективою імміграції іноземців.

Аналіз міжнародного досвіду свідчить, що ефективна політика повернення має передбачати комплексну підтримку дітей-поверненців, насамперед у сфері освіти, мовної адаптації, психологічного супроводу та соціальної інтеграції. Особливу увагу доцільно приділити розвитку програм збереження української мови, культури й національної ідентичності серед дітей, котрі тривалий час перебувають за кордоном, а також підготовці закладів освіти до роботи з учнями, які мають міграційний досвід.

Специфіка сімей з дітьми, інтереси дітей мають бути вповні враховані у процесі розроблення та реалізації політики щодо створення умов для повернення українських вимушених мігрантів з-за кордону. Адекватні управлінські рішення потребують наукового підґрунтя. Однак досліджень, присвячених проблемам реінтеграції поверненців, зокрема дітей, бракує. Відсутні статистичні дані щодо таких дітей, інформація про їхню вікову структуру, шкільні успіхи, настрої і самопочуття. Доволі скупа інформація в цій царині збирається або зі слів батьків, або шляхом опитування підлітків, натомість молодша вікова група залишається взагалі не дослідженою. Необхідними і вкрай важливими є дослідження процесу повернення на батьківщину сімей з дітьми, впливу на рішення про повернення молодших членів сім'ї, вивчення практичного досвіду реінтеграції дітей-поверненців в Україні, оцінка ефективності існуючих механізмів підтримки та розроблення рекомендацій щодо їх удосконалення.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. UNHCR (n.d.). *Operational data portal. Ukraine refugee situation*. https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine
2. CES (2025). *Ukrainian Refugees After Four Years Abroad: The Fifth Wave of the Study*. https://ces.org.ua/ukrainian-refugees-fifth-wave/
[ЦЕС (2025). *Українські біженці після чотирьох років за кордоном. П'ята хвиля дослідження*].
3. Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung (BiB) (2025). *Ukrainian Refugees in Germany: Developments and Changes in Socio-Demographic Structures, Families, Participation, and*

Return. https://www.bib.bund.de/Publikation/2025/pdf/Ukrainian-Refugees-in-Germany.pdf?__blob=publicationFile&v=2
4. European Commission (2025). *A predictable and common European way forward for Ukrainians in the EU* (COM(2025) 649 final). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52025DC0649
5. BBC News Ukraine (2025). *Fleeing the War or a Deliberate Decision to Leave? How Migration from Ukraine Has Changed and What Its Consequences Will Be*. https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c93px84133jo
[BBC News Україна (2025). *Втеча від війни чи свідомий виїзд. Як змінилася міграція з України і якими будуть її наслідки*].
6. UNHCR (2024). *Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees, Refugee Returnees and IDPs from Ukraine. Summary Findings (Issue 6).* https://data.unhcr.org/es/country/ukr
7. Dustmann, C. (2003). Children and return migration. *J Popul Econ,* 16, 815—830. https://doi.org/10.1007/s00148-003-0161-2
8. Atterberry, A. L. (2025). *Migration as a Social Mobility Project: The Case of Return Migrant Families in India.* https://doi.org/10.1332/20467435Y2024D000000044
9. Nikolka, T. (2018). *Family Return Migration.* https://www.ifo.de/DocDL/wp-2018-286-nikolka-family-return-migration.pdf
10. Eurostat (2025). *Temporary protection for persons fleeing Ukraine — monthly statistics.* https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine
11. OpenDataBot (2025). *290.3 Thousand Citizens Left Ukraine and Did Not Return in 2025*. https://opendatabot.ua/analytics/ukrainians-emigration-trend-2025-12
[OpenDataBot (2025). *290,3 тисячі громадян виїхали та не повернулись в Україну у 2025 році*].
12. IOM (2025). *Ukraine — Returns Report — General Population Survey Round 21 (October 2025).* https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_UKR_Returns_Report_GPS_R21_October_2025_1.pdf?iframe=true
13. GUS (2025). *Dashboard: Ukraińcy w Polsce.* https://ukraincywpolsce.stat.gov.pl/
14. Suspilne (2025). *Ukrainian Consular Offices in Poland Registered Approximately 10,000 Newborn Ukrainian Citizens in 2025.* https://suspilne.media/1217860-u-2025-roci-u-polsi-narodilis-blizko-10-tisac-ukrainciv-bodnar/
[Суспільне (2025). *Консульські установи України у Польщі у 2025 році зареєстрували близько 10 тисяч новонароджених українців*].
15. European Parliamentary Research Service (2025). Acquisition and loss of citizenship in EU Member States. https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/769502/EPRS_BRI(2025)769502_EN.pdf
16. Visit Ukraine (2026). *In Which Countries a Child Can Obtain Citizenship by Birthright: The Current List.* https://visitukraine.today/blog/1333/in-which-countries-a-child-can-obtain-citizenship-by-birthright-the-current-list#european-countries
17. UNESCO (2026). *Education for Ukrainian Refugee Learners in European Host Countries.* https://www.unesco.org/en/ukraine-war/education
18. Stankiewicz, K., & Żurek, A. (2023). *Children of Return Migrants in a Polish School: Linguistic and (Inter)cultural Challenges.* https://doi.org/10.2478/poljes-2023-0009
19. Vathi, Z., Duci, V. & Dhembo, E. (2016). Homeland (Dis)Integrations: Educational Experience, Children and Return Migration to Albania. *Int Migr*, 54,159—172. https://doi.org/10.1111/imig. 12230
20. Grosa, D. (2022). Anxieties Regarding Family Return to Latvia: Does the Imagined Turn Out to Be Reality?. *Central and Eastern European Migration Review*, 11 (2), 155—171. https://doi.org/10.54667/ceemr.2022.17

21. Grosa, D., & King, R. (2022). *The Challenges of Educational Reintegration and the Psychosocial Wellbeing of Returnee Children: Evidence from Latvia. Journal of International Migration and Integration. Revue de l integration et de la migration internationale,* 24 (S2), 407—426. https://doi.org/10.1007/s12134-022-00960-3

Стаття надійшла до редакції журналу: 12.07.2026
Стаття прийнята до друку після рецензування: 12.08.2026
Дата публікації: 31.10.2026

Olena Malynovska, Dr. Sc. (Public Administration), Chief Researcher
National Institute for Strategic Studies
01030, Ukraine, Kyiv, Pyrogova str., 7a
E-mail: malynovska@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5305-0253
Scopus ID: 57190283069

CHILDREN OF UKRAINIAN WAR REFUGEES AS A FACTOR
IN MAKING A DECISION TO (NOT) RETURN TO THEIR HOMELAND

The large-scale forced migration of the Ukrainian population caused by the full-scale war has brought the issue of citizens' return after the end or de-escalation of hostilities to the forefront. In this context, the role of children has become particularly significant, as their educational, social, and psychological needs increasingly shape family migration strategies. The purpose of the article is to assess the impact of children on the return intentions of Ukrainian war refugees, identify the key factors influencing family decisions regarding the return to Ukraine, and substantiate policy recommendations aimed at facilitating the repatriation and reintegration of families with children. The scientific novelty of the study lies in the comprehensive analysis of children as an independent factor influencing the return or non-return of Ukrainian war refugees and in identifying mechanisms for incorporating their needs into the development of state return policies. The research employs comparative, statistical, and analytical methods, as well as the method of generalization. It is based on the analysis of statistical data provided by international organizations, findings of sociological surveys of Ukrainian refugees, and international experience in the reintegration of returnee children. The study demonstrates that the longer children remain abroad and the deeper their integration into the host country's educational system, social environment, and linguistic and cultural space, the lower the likelihood of their families returning to Ukraine. At the same time, the successful adaptation of children after return largely determines the sustainability of family repatriation and reduces the risk of repeated emigration. The findings suggest that an effective state return policy should include comprehensive measures to prepare children for re-emigration, support Ukrainian education abroad, preserve the Ukrainian language and national identity, and establish an effective system of educational, linguistic, psychological, and social support for returnee children in Ukraine. The practical significance of the study lies in the possibility of applying its findings to improve Ukraine's migration, educational, and social policies aimed at encouraging the return of displaced citizens and ensuring the successful reintegration of families with children.

Keywords: Ukrainian war refugees; forced migration; children; return migration; reintegration; state migration policy.

DSE DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

Cite: Rynhach, Nataliia, Makarova, Olena & Vlasyk, Lyubov (2026). Rezylientnist ukrainskykh bizhentsiv starshoho viku v Nimechchyni: rezultaty rozvidkovoho doslidzhennia [Resilience of Older Ukrainian Refugees in Germany: Results of an Exploratory Study]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (65), 56—72. https://doi.org/10.15407/dse2026.03.056

https://doi.org/10.15407/dse2026.03.056
УДК : 613.83:159.944.4:355.01]-053.9-054.73(430)
JEL Classification: J12

НАТАЛІЯ РИНГАЧ, д-р наук з держ. упр., проф., голов. наук. співроб.
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: n_ryngach@ukr.net
ORCID: 0000-0002-5916-3221
Scopus ID: 57203427877, 57203426714

ОЛЕНА МАКАРОВА, чл.-кор. НАН України, д-р екон. наук, голов. наук. співроб.
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: makarova_h@ukr.net
ORCID: 0000-0001-8463-0314
Scopus ID: 57224606797
Researcher ID: JHX-4699-2023

ЛЮБОВ ВЛАСИК, PhD з медицини, доц.,
доц. каф. соціальної медицини та організації охорони здоров'я
Буковинський державний медичний університет
58002, Україна, м. Чернівці, пл. Театральна, 2
E-mail: lyubov.vlasyk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9241-5152
Scopus Author: 57210070713

РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ СТАРШОГО ВІКУ В НІМЕЧЧИНІ: РЕЗУЛЬТАТИ РОЗВІДКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Повномасштабна війна РФ проти України окрім безпосередньої загрози життю спричинила проживання мільйонів українців в умовах гострого та хронічного стресу, що впливає на фізичне та психічне здоров'я та істотно знижує резильєнтність людини.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Усі люди більшою або меншою мірою підпадають під дію стресу, проте існують відносно уразливіші соціально-демографічні групи (через вік, стан здоров'я, життєві обставини, зокрема вимушену міграцію тощо) або в разі поєднання декількох обтяжувальних чинників. Зміни стійкості та вплив на здоров'я важко виміряти об'єктивно, тому особливого значення набувають опитування, що використовують результати суб'єктивних самооцінок. Попри неможливість припинити дію стресу в умовах війни важливо вимірювати стійкість людей, здатність протистояти несприятливим чинникам й відновлюватись після припинення їх впливу для адекватної оцінки ситуації у конкретній групі та розробки заходів, спрямованих на підвищення резільєнтності.

Метою дослідження є оцінювання рівня резильєнтності (стресостійкості) українських громадян віком 60 років і старше, які отримали тимчасовий захист у Німеччині, та виявлення вікових і гендерних особливостей адаптаційної спроможності до стресових факторів. Матеріалами для аналізу стали дані опитування за шкалою BRS українських громадян у віці 60 років і старше (53 особи), які на момент дослідження (січень—лютий 2026 р.) перебували у Німеччині у статусі тимчасового захисту. Для порівняння використано дані фокус-групи молодших респондентів у віці 20—59 років з числа українських біженців (12 осіб), а також мешканців Чернівецької області (14 осіб старше 60 років, які з початку війни продовжують проживати на території України, опитані одночасно з респондентами у Німеччині). У ході дослідження встановлено низьку резильєнтність українських біженців у Німеччині. Середня оцінка того, як респонденти характеризують власні реакції на стресові події і проблеми, спроможність їх переживати та повертатись до норми після припинення дії, становила 2,5 бала. Спостерігалась незначна диференціація за віком: нижчими оцінки резильєнтності виявились для опитаних у відносно молодшій групі 60—69 років: 2,3 проти 2,8 бала у групі старше 70 років. Виявлено певну гендерну розбіжність: за всіма віковими підгрупами чоловіки, що тимчасово проживали у Німеччині, оцінювали свою стресостійкість вище за жінок (2,9 бала проти 2,3 бала відповідно). Чоловіки у віці старше 60 років, котрі мешкали у Чернівецькій області, також оцінювали власну стійкість вище за жінок (3,0 та 2,2 бала відповідно).

Об'єктивні обмеження щодо можливості забезпечення репрезентативності вибірки обумовили розвідковий характер дослідження. Проте отримані результати добре кореспондуються з іншими дослідженнями з цієї тематики і тому дають підстави зробити висновок щодо їх достовірності та рекомендувати використання Brief Resilience Scale (BRS) для швидкого оцінювання ресурсів, що можуть сприяти стійкості, розвивати й тренувати резильєнтність окремих людей і колективів. Результати оцінювання можуть бути застосовані для відслідковування змін у часі та відображення результатів утручань.

Ключові слова: *резильєнтність, стрес, стресостійкість, Brief Resilience Scale BRS, війна, українські біженці, тимчасовий захист, психічне здоров'я.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Вплив повномасштабної війни на життя і здоров'я людей, окрім безпосередньої загрози життю внаслідок ведення воєнних дій та руйнування інфраструктури, включає в себе такий фактор, як проживання в умовах гострого та хронічного стресу [1]. За визначенням ВООЗ, оприлюдненим на офіційному сайті МОЗ, «стрес — це стан занепокоєння або психічного напруження, викликаний складною життєвою ситуацією, реальною чи уявною загрозою. Це природна реакція організму на труднощі, яка допомагає адаптуватися, але

при тривалому впливі (хронічний стрес) може серйозно зашкодити фізичному та психічному здоров'ю» [3]. Підкреслимо, що сам по собі стрес не вважається чимось негативним, його здоровий рівень може мотивувати, мобілізувати та покращувати концентрацію зусиль на подолання наявних проблем і перешкод. Натомість дистрес характеризується такими ознаками як постійна втома, фізична слабкість, емоційна нестабільність й неспроможність витримувати фізичні та емоційні навантаження, труднощі з концентрацією, проблеми зі сном та порушення апетиту. Наслідком хронічного стресу на робочому місці, з яким не вдалося впоратись, для трудоактивних прошарків також часто стає синдром емоційного вигорання, що істотно погіршує самопочуття і якість життя працюючих та знижує продуктивність праці (у крайніх випадках до повної неможливості виконання функціональних обов'язків). Тривалий стрес призводить до істотного зниження стійкості (резильєнтності) людини. Поняття «стійкість» як результат стосується стабільно доброго психічного здоров'я попри стрес, тобто підтримки або швидкого відновлення психічного здоров'я під час або після разового впливу основних стресових факторів (одного або їх комплексу) або тривалого хронічно підвищеного рівня тиску життєвих проблем.

Незалежно від місця проживання, віку, статі та статусу особи (соціального, сімейного, фінансового, стану здоров'я тощо) всі люди більшою або меншою мірою підпадають під дію стресу. Однак існують відносно уразливіші соціально-демографічні групи (наприклад, особи з обмеженими можливостями або хронічними захворюваннями, вимушені переселенці, люди поважного віку, особи, що перебувають у складних життєвих обставинах з інших причин (поза власне війною), з низьким доходом тощо). Поєднання декількох обтяжливих чинників, як притаманних конкретній особі, так і зовнішніх, непідконтрольних людині обставин, як-от воєнні дії чи міграція у пошуках захисту, взаємно посилює травматичну дію стресу, обмежуючи спроможність з ним справлятися. На жаль, в умовах повномасштабної війни припинити дію стресових чинників неможливо. Однак вимірювати стійкість людей, їхню здатність протистояти стресу, відновлюватися або одужувати після нього надзвичайно важливо для того, щоб адекватно оцінювати ситуацію у конкретній соціально-демографічній групі та визначитись із необхідними діями, спрямованими на підвищення їх резільєнтності, що і зумовило ціль нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З моменту введення вперше Гансом Сельє (Selye, 1936) терміна «стрес» для позначення зовнішніх аспектів, що порушують баланс фізіологічних функцій людини, запускають низку синхронно організованих захисних реакцій зі специфічними та неспецифічними компонентами, пройшло 90 років. Упродовж майже сторіччя це явище, надзвичайно важливе для збільшення шансів на виживання під час зіткнення зі стресовими подіями, було глибоко досліджено з

різних сторін. З'ясовано, що реактивні установки включають поведінкові, нейроендокринні, дихальні, метаболічні/термогенні, гідроелектролітичні, кардіоциркуляторні та вегетативно-опосередковані зміни, які спостерігаються у багатьох органах і тканинах людського організму. Всі ці прояви у сукупності є стратегічними функціональними реакціями, які готують до ефективного захисту, дають змогу протистояти зовнішньому тиску та зазвичай зникають, коли конкретні ризик та небезпека минають. Однак у деяких випадках порушення адаптації до стресу може призвести до неадекватних реакцій на зовнішні виклики, що проявляється або як гіперреактивність, або як виснажливе продовження активації фізіологічної адаптації, що стає фактором ризику розвитку дисфункцій або захворювань [3, 4].

Український психолог О. Лісова (O. Lisova) визначає війну як потужний кумулятивний й пролонгований стрес із багатьма складовими. Вона підкреслює, що людина прогресивно втрачає ресурси для протидії подразникам, стресостійкість стрімко падає, з'являється відчуття нездатності впоратись зі складними обставинами. В умовах тривалих воєнних дій стрес стає руйнівним. Здебільшого лінійний процес власне викликаного війною стресу можуть ускладнювати паралельні процеси, так чи інакше спровоковані війною, пов'язані з виникненням конкретних особистих ситуацій, які люди переживають на тлі загальносуспільних потрясінь [5].

Війна, навіть не на території власної держави, в умовах глобалізації стає визначним провокатором стресу і для населення в інших країнах. Зокрема, за даними останнього опитування *TK Stress Report* 2025, понад 66 % респондентів з числа громадян Федеративної Республіки Німеччина вважають, що стресу у їхньому житті стало більше, і найчастіше (у 62 % випадків) вони вказували на таку причину як війна та міжнародні конфлікти (насамперед в Україні, а також у Газі і Судані). Не менш сильним тягарем для респондентів виступали поляризація суспільства через політичні розбіжності і загроза внутрішній безпеці, що також прямо або опосередковано пов'язано з війною. Зміни поширеності відчуття стресу (десять років тому стрес відчували 57 % опитаних) дослідники пояснюють зростанням впливу зовнішніх чинників, як-от політичних криз і війн [6].

Звичайно, що в Україні частка населення, яка повідомила про стресовий стан, вища. Аналітичний звіт «*Gradus Research Company*» у 2024 р. продемонстрував, що понад три чверті (77 %) опитаних українців переживали останнім часом стрес і сильну знервованість, причому 72 % основною причиною її називають тривалу російську агресію. Що ж до рівня суб'єктивного стресу, то з квітня 2024 року він залишається стабільно високим, на рівні 87—88 % [7].

Наступний звіт відображає тривалий вплив повномасштабної війни та пов'язаних із нею негативних наслідків у житті кожного українця, ілюструючи відмінності порівняно з населенням інших європейських країн.

Зокрема, опитування працюючих мешканців великих міст віком 25—35 років у жовтні 2025 року в Україні та в п'яти найбільш економічно розвинених країнах Європи (Великій Британії, Німеччині, Франції, Італії та Нідерландах) з метою порівняння емоційного стану молодих людей, що вже реалізують себе на ринку праці, визначення наявності стресу та його джерел показало величезний розрив між ними. Наприклад, у Великій Британії лише 27 % респондентів повідомляють про високий чи дуже високий рівень стресу, а в Україні же цей показник сягає 91 %! Майже половина (44 %) опитаних оцінюють наявний рівень стресу як дуже високий. Як зазначила Євгенія Близнюк, соціологиня з CEO *Gradus*, «порівняння з країнами Європи демонструє, що в Україні ми маємо справу не просто з вищим рівнем стресу, а з хронічним і системним психологічним навантаженням. У країнах ЄС стрес зазвичай є реакцією на окремі фактори — роботу, фінансову нестабільність або життєві зміни. В Україні ж стрес формується в умовах тривалої відсутності базової передбачуваності, коли жодна сфера життя — від кар'єри до сімейних планів — не сприймається як стабільна. Це створює накопичений ефект: навіть за формально збережених економічних і соціальних ролей люди перебувають у режимі постійної когнітивної та емоційної мобілізації. Саме цим пояснюється поєднання високих показників стресу з відносно типовими для Європи робочими та фінансовими тригерами» [8].

Розуміння того, що тривалі стресові ситуації можуть погіршувати психічне здоров'я, що призводить до супутніх захворювань, нещодавно зміцнилося під час пандемії *Covid*-19, коли нейро- та психіатричні прояви разюче збіглися зі зростанням захворюваності та смертності, пов'язаної з неінфекційними захворюваннями [9, 10, 11].

Понад чотири роки повномасштабної війни в Україні істотно порушили життя людей. Зміни їх стійкості та вплив на здоров'я важко виміряти об'єктивно, тому особливого значення набувають опитування, що надають змогу використовувати результати суб'єктивних самооцінок.

Уже одне з перших соціологічних досліджень, проведене в період з травня по серпень 2022 р., учасниками якого стали 389 дорослих (віком старше 18 років) українських біженців, які до початку війни мали основне місце проживання в Україні, а з 24.02.2022 шукали притулку в Німеччині, показало, що загальний психологічний дистрес та депресивні симптоми й тривога тісно пов'язані зі зниженням якості життя. Результати також підтверджують, що значну частину проблем психічного здоров'я пояснює саме травматичний досвід у контексті війни, та віддзеркалюють вищу вразливість жінок-біженок щодо погіршення показників психічного здоров'я [12].

У листопаді 2025 р. оприлюднено результати соціологічного дослідження, в межах якого регулярно вивчалось становище українських громадян, які отримали тимчасовий захист у Німеччині за період з початку

повномасштабної війни. Це дослідження, що триває з 2022 р. (перша хвиля охопила понад 5 тисяч осіб), віддзеркалюючи життя цієї «нової» української громади, надає вичерпну кількісну інформацію про умови життя та перспективи, а також нюансований аналіз розвитку та змін з часом. Під час шести хвиль опитувань Федерального інституту досліджень населення Німеччини *(Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung, BiB)* з інтервалом у шість місяців було зібрано й проаналізовано у динаміці понад 40 тисяч інтерв'ю (статево-віковий склад, сімейний і освітній статус, зайнятість, умови проживання, самопочуття, настрої і позиції щодо повернення в Україну тощо). Підкреслено, за даними панельного дослідження, що попри відносно невеликі відмінності щодо стану фізичного здоров'я від населення Німеччини загалом, ситуація стосовно ментального здоров'я гірша [11, 12].

Огляд багатьох досліджень, які стосувалися стану здоров'я біженців та шукачів притулку внаслідок воєн або збройних конфліктів у різних країнах світу показав, що захворюваність на серцево-судинні захворювання серед біженців збільшувалася в 1,7 раза порівняно з рівнями в період часу, що передував події, яка стала причиною вимушеного переміщення [13]. Зокрема, за даними медичної служби табору Німецького Червоного Хреста у м. Бонн (Північний Рейн-Вестфалія), найчастішою причиною звернення по медичну допомогу стало підвищення артеріального тиску, причому часто — у людей без такої проблеми у минулому [14].

Підкреслимо також, що повномасштабна війна в Україні почалась на тлі пандемії коронавірусної хвороби, яка мала, окрім іншого, значний довготривалий вплив на психічне здоров'я й благополуччя людей у всіх країнах світу, і цей вплив є відчутним певний час навіть після відміни надзвичайного стану у сфері охорони здоров'я. За оцінками, у 2020 р. кількість осіб, котрі відчували тривогу і депресію, зросло на 25 % [15]. Як і решта населення, у переважній більшості наші респонденти перенесли цю хворобу (до війни і/або під час її), в різних умовах (удома, в дорозі або в умовах табору для біженців), і не завжди — з належною медичною допомогою та можливістю відновлення і відпочинку, що не могло не відбиватись на спроможності їх організму долати стрес. Якими б досконалими не були заходи з інтеграції та допомоги біженцям, низка досліджень доводить, що втеча від війни чи конфліктів корелює з довгостроковими проблемами психічного здоров'я [16].

Варто зазначити, що традиційно стійкість сприймалась як стабільна риса, властива людям. Однак останні дослідження (Broll, J. et al., 2024) розглядають стійкість як адаптивний результат, що можна розвивати за допомогою різного досвіду та втручань [17].

Метою дослідження є оцінювання рівня резильєнтності (стресостійкості) українських громадян віком 60 років і старше, які отримали тимча-

совий захист у Німеччині, а також виявлення вікових і гендерних особливостей адаптаційної спроможності до стресових факторів.

Новизна. Вперше здійснено емпіричне оцінювання рівня резильєнтності українських біженців старшої вікової групи із використанням розрахованого за шкалою *Brief Resilience Scale* індексу стресостійкості. Проведено порівняльний аналіз показників резильєнтності між українськими біженцями різних вікових груп та особами, які залишаються проживати в Україні. Виявлено специфічні вікові та гендерні особливості суб'єктивної оцінки стресостійкості, зокрема, тенденцію до вищих показників резильєнтності серед чоловіків і осіб старшого віку. Підтверджено доцільність використання шкали *Brief Resilience Scale* як простого інструменту для швидкого оцінювання та моніторингу психосоціального стану вразливих груп населення в умовах війни.

Методи і матеріали. Оцінювання резильєнтності (стресостійкості) українських громадян у віці 60 років і старше, які на момент опитування проживали у Німеччині (у землях Північний Рейн-Вестфалія, Баварія та Гамбург) було проведене авторами у січні—лютому 2026 р. Термін перебування осіб, які отримали статус тимчасового захисту *(temporary protection status)* у Німеччині, становив від чотирьох до двох років. У дослідженні за поінформованої добровільної згоди взяли участь (комбінованим шляхом: опитування інтерв'юером, шляхом заповнення паперової або гугл-форми) 53 респонденти, для аналізу отримано 51 результативний опитувальник. Для оброблення результатів використано отримані матеріали оцінювання за шкалою *Brief Resilience Scale* в опитаних віком 60 років і старше. Для порівняння використовували також дані фокус-групи молодших респондентів у віці 20—59 років з числа українських біженців (12 осіб), а також мешканців Чернівецької області (14 осіб у віці старше 60 років, які з початку війни продовжують проживати на території України, опитані одночасно з респондентами у Німеччині).

Розроблена B. Smith (Брюс Сміт) з співавторами у 2008 р. коротка шкала *(Brief Resilience Scale, BRS)* служить для швидкого вимірювання адаптивної спроможності людини відновлюватися після стресу й негараздів [18]. Вона допомагає оцінювати, наскільки легко людина, на її суб'єктивну думку, може повертатись до нормального стану за певний час після несприятливих подій. Опитувальник складається з шести пунктів, сформульованих по-різному (як позитивно, так і негативно) тверджень. Респонденти мали визначитись, у якій мірі (з градацією від «Категорично не згоден/на» до «Згоден/на повністю») вони з ними згодні. Цим оцінкам відповідають бали від 1 до 5, які підсумовуються за шістьма пунктами з наступним обчисленням середнього значення. Зрозуміло, що вищі бали вказують на більш високий рівень стійкості, а результати інтерпретовано так: висока (4.31—5.00), нормальна (3.00—4.30) та низька (1.00—2.99 бала). Шкала пов'язана з

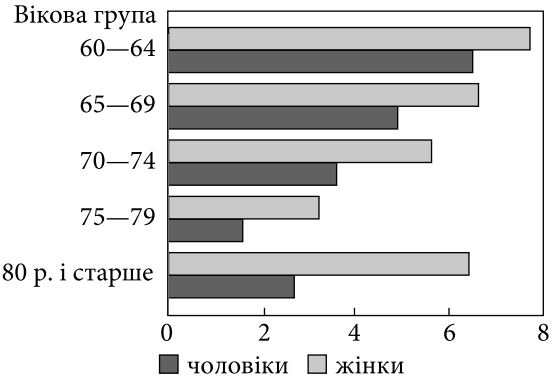

Рис. 1. Чисельність постійного населення 60+ (за оцінкою) за віком та статтю на 1 січня 2022 р.
Джерело: складено авторами за [2].

особистісними характеристиками, соціальними стосунками, подоланням труднощів та здоров'ям. *BRS* є простим, доступним та надійним засобом оцінки стійкості як здатності відновлюватися після стресу (або, як варіант, одужувати в ситуаціях, коли стрес спричинюють проблеми зі здоров'ям).

Зарубіжні дослідники пропонують використовувати *BRS* (адаптовані версії різними мовами) для оцінки та моніторингу стійкості як важливого чинника в розумінні психологічного благополуччя та допомозі у практиці його підтримання та відновлення. Також *BRS* може слугувати надійним та валідним інструментом для вимірювання стійкості, сприяючи виявленню осіб з потенційно нижчими психосоціальними ресурсами як цільової групи втручання [17, 19].

Зазначимо, що після отримання інформації про суть і мету дослідження більша частина вибирала самостійне заповнення наданої анкети, потребу у допомозі інтерв'юера висловлювали близько 15 % опитаних (переважно більш старшої вікової групи), онлайн-опитування використовували для менш чисельної групи (близько 9 %).

Серед респондентів переважала частка осіб жіночої статі: більшість (або 70 %) анкет заповнена жінками. Це відповідає даним останньої оцінки чисельності постійного населення з розподілом за віком та статтю станом на 1 січня 2022 р. [2]. На кожну тисячу чоловіків, старших 60 років, припадало 1766 жінок, а на тисячу старших 65 років — 1969, тобто жінок у цій віковій групі практично вдвічі більше (рис. 1).

Окрім того, жінки зазвичай з більшою за чоловіків легкістю залучаються до опитувань. Зазначимо, що у соціологічному дослідженні *BiB/FReDA-Survey "Ukrainian refugees in Germany"* серед дорослого населення жінки становили 79,8 % респондентів. Загалом українські біженці становлять порівняно молоде населення: лише 10 % українців, які зараз проживають у Німеччині, мають вік 65 років і старше (натомість 25 % постійного населення сучасної Німеччини — у віці 65+ років, а частка молоді віком до 30 років впала до історично низького рівня в 29 %) [11].

Формування репрезентативної вибірки у даному дослідженні суттєво ускладнювалось об'єктивними обставинами, а саме браком достовірної статистичної інформації про чисельність та статево-віковий склад населення, важкою доступністю для дослідження цільової групи (зокрема через соціально-психологічні бар'єри участі в опитуваннях). У зв'язку з цим застосування класичних підходів до формування репрезентативної вибірки було обмеженим. Тому-то дослідження має розвідковий *(exploratory)* характер і спрямоване на первинне виявлення тенденцій та окреслення проблемного поля резильєнтності у вразливій соціально-демографічній групі. Отримані результати не претендують на узагальнення на всю сукупність українських біженців, однак уможливлюють сформулювати обґрунтовані гіпотези та визначити напрями подальших, більш масштабних досліджень.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Фокусування нашого дослідження на віковій групі старше 60 років було зумовлено декількома факторами. З одного боку, досить істотним представництвом у загальному населенні: за останніми довоєнними офіційними даними, опублікованими Державною службою статистики України на початок 2022 р., особи старше 60 років становили 24,8 % всього населення, а старше 65 років — 17,7 % [2]. Зі зрозумілих причин (зниження народжуваності, висока передчасна смертність під час війни), сьогодні частка людей старше 60 років у складі українського населення вже вища, і у найближчому майбутньому, за прогнозами, може ще більше зрости. Цьому сприяє і чисельна міграція населення молодше 60 років за межі країни, частина якої неминуче стає безповоротною тим більшою мірою, чим довше тривають воєнні дії.

З іншого боку, значна частина українських громадян 60+, згідно зі законодавчо окресленими межами пенсійного віку, завершила трудову діяльність. Припинення роботи, перехід на пенсію і відчуття себе незатребуваним само по собі є стресовим фактором, що погіршує якість життя, особливо чоловіків. Поєднання цього з набагато тяжчими чинниками досвіду проживання в Україні в умовах війни, постійною загрозою для життя, втратами близьких, домівки, майна тощо, з наступним вимушеним виїздом в іншу країну робить громадян старше 60 років більш вразливою групою щодо можливості долати стрес. Попри відносно більш стабільну систему прийому шукачів притулку у Німеччині за §24, значні проблеми адаптації (мовний бар'єр, специфічні бюрократичні правила, зміна звичних умов проживання, обмеження соціальних контактів) накладаються як на постійну тривогу за майбутнє країни і близьких, так і на притаманні старшому вікові проблеми зі здоров'ям. Усе це сукупно відбивалося на резильєнтності цих людей, — і важливо було з'ясувати, якою саме мірою.

У Німеччині, за даними Євростату, станом на перше січня 2025 р. надавався тимчасовий захист 1,17 млн українських громадян, що становило понад чверть (27,3 %) усіх біженців з України у Євросоюзі загалом. На

01.01.2026 число їх збільшилось до 1,26 млн осіб (28,8 %) [20, 21]. Німеччина стала, в абсолютному вираженні, основною країною призначення для людей, які шукають притулку за кордоном від війни в Україні. Найбільшу кількість українців зареєстровано у федеральній землі Північний Рейн-Вестфалія.

Численні дослідження доводять, що психічне здоров'я українських біженців у Німеччині в середньому гірше ніж у місцевого населення. Зокрема, за даними панельного дослідження «*Ukrainian Refugees in Germany*» [11], виявлено, що депресивні розлади і тривожність серед українських біженців зустрічаються набагато частіше ніж у пересічних німецьких домогосподарствах. Причинами постійної напруги називають очікування новин з фронту і залишених домівок, відчуття провини перед тими, хто залишився в країні, невизначеність майбутнього, самотність і розірвання звичних соціальних зв'язків.

За даними дослідження *IAB-BAMF-SOEP* [22], близько 19 % українських біженців у Німеччині демонструють депресивні симптоми і 14 % — тривожні розлади. Водночас серед населення Німеччини ці показники складають приблизно 5—8 % та 6—7 % відповідно. Отже, поширення психічних проблем серед українських біженців приблизно у 2—3 рази вище ніж серед місцевого населення.

Така ситуація загалом є доволі очікуваною, адже більш високий ризик посттравматичного стресового розладу, підвищені прояви тривожності і депресії серед багатьох шукачів тимчасового захисту детерміновані пережитими з початку війни подіями (небезпека під час перебування в Україні, розставання з близькими або їх втрата, вимушене залишення дому тощо). Майже всі біженці відчувають хронічний стрес через життєву невизначеність і неспроможність прийняти рішення щодо повернення додому, переживання за долю тих, хто залишився в Україні. Значну роль також відіграє соціальна ізоляція або різка обмеженість звичних комунікацій. Проблема погіршується ще й певним дефіцитом доступу до допомоги, браком психотерапії рідною мовою, довгими чергами, притаманними німецькій системі охорони здоров'я. Існують також суб'єктивні бар'єри стосовно усвідомлення і визнання факту необхідності психологічної допомоги та звернення по неї.

Важливим є й те, що у певних групах біженців стресостійкість є доволі високою. Це проявляється в активній інтеграції, пошуку роботи та навчання, орієнтованістю на майбутнє дітей. Загалом інтеграція українських біженців у Німеччині оцінюється як помірно успішна, однак нерівномірна. Ключовий показник інтеграції — рівень зайнятості у 2025 р. досяг 30—50 %, а серед тих, хто прибув у 2022 р. — навіть понад 50 %. Є суттєві вікові відмінності: молоді люди (20—40 років) швидше знаходять роботу, гнучкіше адаптуються, а от у групі 50+ рівень зайнятості значно нижче, та вище ризик соціальної залежності. Крім об'єктивних причин (як-от більші труднощі із засвоєнням мови у старшому віці) діють ще й чинники психологіч-

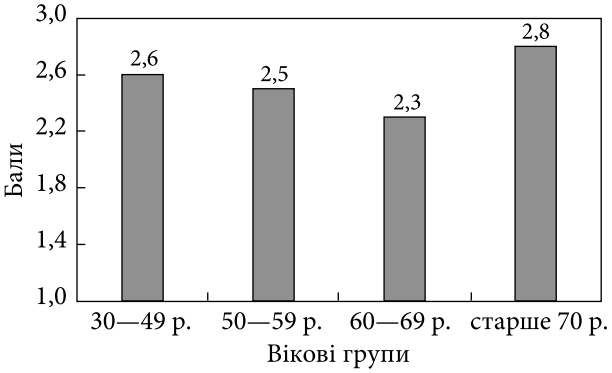

Рис. 2. Розподіл респондентів, які проживають у Німеччині, за результатами оцінки та віковими групами
Джерело: за даними авторського дослідження.

ного характеру: наявність психологічного бар'єру («надто пізно навчатись», побоювання помилок), відчуття втрати статусу («в Україні був фахівцем, а тут ніхто»), а також, імовірно, менша стресостійкість та вища тривожність [22].

Отже, як і очікувалось, результати оцінювання не дали змогу жодному з респондентів, опитаних у Німеччині, потрапити до категорії «висока резильєнтність». Середня оцінка для всіх опитаних становила 2,5 бала, тобто характеризувала низьку стійкість. Найвищим зафіксованим значенням було 3,8 бала, тобто цифра, що відповідала нормальній резильєнтності, найнижчим — 1,5 бала (за мінімально можливого значення 1,0). Для респондентів старше 60 років середня оцінка становила 2,4 бала. Якщо порівнювати результати оцінювання осіб молодше 60 років та у віці 70 років і старше, вони дещо відрізнялись: у обох цих групах виявились незначно вищими (рис. 2). Однак цікаво, що серед старших людей це перевищення було дещо більш істотним (середні бали 2,6 та 2,8 відповідно), і отримана максимальна оцінка стійкості у 3,8 бала належала респонденту 72 років! Ми лише можемо висунути гіпотези стосовно ймовірних причин. З одного боку, з віком спостерігається накопичення певних навичок долання перешкод, допомагає досвід, сформований існуванням і виживанням покоління старше 60 років у період розпаду Радянського Союзу, тяжкого часу суспільної трансформації. З іншого — більш старші люди приїхали до Німеччини вже після припинення трудової активності, тому вони не відчувають тривоги стосовно необхідності інтегруватись до місцевого ринку праці, опанування необхідного рівня німецької мови, організації навчання дітей та інших соціальних проблем, перелік яких для молодших за віком значно об'ємніший.

Натомість люди передпенсійного та молодого пенсійного віку переважно працювали в Україні, і тому, вимушено опинившись за кордоном, вони більшою мірою відчувають особисті втрати через зміну статусу зайнятості.

Інша відмінність оцінки респондентів залежно від віку описана у нещодавньому дослідженні, націленому на валідацію чеської та словацької вер-

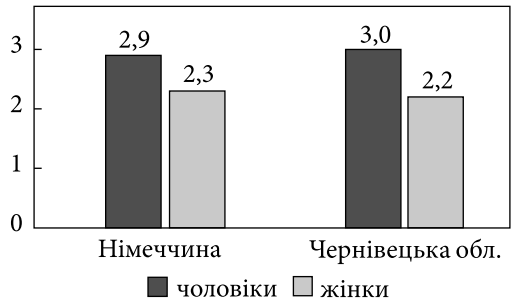

Рис. 3. Розподіл респондентів, які проживають у Німеччині та у Чернівецькій області, за результатами оцінки та статтю
Джерело: за даними авторського дослідження.

сій *BRS* у двох центральноєвропейських країнах, що межують з Україною (Чехії та Словаччині). В обох цих країнах нижчий бал за шкалою *BRS* був пов'язаний з вищим віком. Натомість істотної різниці в середніх балах за шкалою *BRS* між двома країнами виявлено не було [19].

Дані групи порівняння (мешканці Чернівецької області старше 60 років, опитані одночасно з респондентами) показали, що розрахована за шкалою *BRS* здатність до опору виявилась практично ідентичною (середній бал — 2,5). Оцінки коливались від максимального 3,5 до мінімального 1,8 бала, і найвище значення у 3,3 бала також спостерігалось для респондента поважного віку 76 років.

Якщо розглянути окремо відповіді чоловіків та жінок, то виявляється, що останнім притаманні більш виважені оцінки. Натомість чоловіки налаштовані оптимістичніше, оцінюючи свої можливості долати стресові ситуації, вирішувати проблеми та відновлюватися після негараздів. Так, середній бал у чоловіків, що тимчасово проживали у Німеччині, був вищим (2,9 бала) ніж у жінок (2,3 бала), залишаючись, тим не менш, у діапазоні, який визначав «низьку» резильєнтність. Слід підкреслити, що кожен другий з опитаних чоловіків указав, що згоден або повністю згоден з твердженням «Я зазвичай швидко опановую себе (приходжу до норми) після тяжких змін». Аналогічно згодні були з позицією «Зазвичай переживаю тяжкі періоди без особливих проблем» понад половина представників сильної статі. Переважна кількість жінок вибрали відповіді «Категорично не згодна або не згодна» з такою оцінкою запропонованої ситуації для себе, менша частина дала нейтральну оцінку (серед жінок — лише одна 32-річна респондентка написала, що поділяє думку про відсутність особливих проблем при переживанні тяжких періодів у житті). Попри те, що сумарна оцінка вибірки потрапила в інтервал «низька резильєнтність», половина опитаних чоловіків отримали середнє значення більше 3 балів, що дало змогу опинитись на порівняно вищому щаблі «нормальна резильєнтність».

Дані опитування у групі порівняння показали, що чоловіки у віці старше 60 років, які мешкали у Чернівецькій області, також оцінювали власну стійкість вище за жінок (3,0 та 2,2 бала відповідно; рис. 3).

На репрезентативній вибірці чеського та словацького населення отримано результат щодо диференціації за статтю, подібний до нашого: чеські чоловіки повідомляли про значно вищі бали за шкалою *BRS,* ніж жінки [19].

Величезну різницю між особистими кризами (наприклад, втрата роботи), й масштабними політичними й соціальними проблемами, на думку пр. д-р Дж. Мангельсдорф, зумовлює відчуття контролю. Саме необхідність навчатись контролювати свій доступ до інформації, не перевантажувати себе «безконтрольним споживанням» новин у ЗМІ і постів у соціальних мережах вона вважає надзвичайно важливим для збереження внутрішньої рівноваги [6]. Це суголосно із рекомендаціями зарубіжних і вітчизняних психологів. В Україні в межах Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки відбуваються тренінги, де можна опановувати спеціальні техніки й набувати практичних навичок, що допомагають знижувати вразливість щодо чинників стресу та підвищувати стійкість. Розроблене ВООЗ ілюстроване керівництво, що містить поради стосовно поведінки в умовах стресу [23] доступне користувачам, поміж інших, і українською мовою.

Організації по всьому світу підкреслюють важливість обізнаності про стрес, психологічну безпеку та благополуччя, визнаючи безпосередній зв'язок між резильєнтістю окремої особистості, соціальних груп й суспільства загалом та резильєнтності економіки [24]. Зокрема, Міжнародний тиждень обізнаності про стрес був заснований Міжнародною асоціацією управління стресом *ISMAUK The International Stress Management Association)* (провідною професійною і благодійною організацією з питань управління стресом, благополуччя та продуктивності). Ця подія сприяє обізнаності про стрес (персональний або на робочому місці), створюючи глобальну платформу для підвищення обізнаності та дій. У 2026 р. він запланований на перший тиждень листопада (02—06.11.2026), у межах заходу відбувається обмін історіями, досвідом діяльності та підвищується суспільна усвідомленість щодо зобов'язань підтримки ментального здоров'я [25]. Україна має можливість використовувати як власні напрацювання, так і міжнародний досвід.

Висновки. Результати дослідження продемонстрували, що середня оцінка того, як респонденти характеризують свої реакції на стресові події (проблеми) й спроможність їх переживати та зважують необхідні відрізки часу для повернення до норми після припинення дії негативного чинника, становила 2,5 бала, що відповідає низькій резильєнтності, тобто здатність до відновлення після стресових впливів є обмеженою.

Жоден з опитаних не продемонстрував високого рівня стійкості, що підкреслює системний характер хронічного стресу, зумовленого тривалими воєнними подіями, вимушеною міграцією та труднощами адаптації. Виявлено вікові особливості: особи віком 70+ продемонстрували дещо вищі показники резильєнтності порівняно з молодшими респондентами

(2,3 бала у групі 60—69 р. проти 2,8 бала у групі старше 70 років). Імовірно це може бути пов'язано з накопиченим життєвим досвідом і меншою соціальною та професійною залученістю. Гендерний аналіз показав, що чоловіки оцінюють власну стійкість вище ніж жінки (2,9 бала проти 2,3 бала відповідно), хоча загальний рівень резильєнтності в обох групах є низьким. Порівняння з групою осіб, які проживають в Україні, продемонструвало подібні рівні стресостійкості, що свідчить про універсальний характер впливу воєнного стресу незалежно від місця перебування. Отримані результати підтверджують необхідність впровадження цілеспрямованих психосоціальних інтервенцій задля підвищення резильєнтності, особливо серед осіб старшого віку. Коротка шкала резильєнтності *(BRS)* може ефективно застосовуватись як інструмент швидкої оцінки та моніторингу психічного стану в умовах тривалих кризових ситуацій, а також відображати результати втручань.

Зважаючи на розвідковий характер проведеного дослідження, отримані результати не претендують на узагальнення на всю сукупність українських біженців, проте вони дають змогу сформулювати обґрунтовані гіпотези та визначити напрями подальших, більш масштабних досліджень. Зокрема, є доцільним проведення аналогічного дослідження з оцінюванням за тією ж шкалою в Німеччині та в Україні з порівнянням отриманих результатів у двох групах (серед осіб старше та молодше 60 років).

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Gladun, O. M. (Ed.). (2020). Population of Ukraine. Demographic trends in Ukraine in 2002—2019. NAS of Ukraine. https://idss.org.ua/arhiv/population.pdf
[Гладун, О. М. (Ред.). (2020). Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002—2019 рр. НАН України].
2. State Statistics Service of Ukraine (2022). Natural population movement of Ukraine for 2021: Statistical collection. https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/06/zb_prn_2021.pdf
[Державна служба статистики України (2022). Природний рух населення України за 2021 рік: Статистичний збірник].
3. Self-help techniques for stress. WHO advice. Date of application (2026, February 29). Ministry of Health of Ukraine. https://moz.gov.ua/uk/tehniki-samodopomogi-pri-stresi-poradi-vooz
[Техніки самодопомоги при стресі. Поради ВООЗ (2026, 29 лютого). МОЗ України].
4. Xavier, C. H., de Menezes, R. C .A., Chianca, D. A. Jr., Fontes, M.A. P., & Crestani, C. C. (2022). Editorial: Stress-Related Diseases and Dysfunctions. *Front Physiol.* 13:896842. https://doi:10.3389/fphys.2022.896842.
5. Lisova, O. (2023, Desember 16). War has turned our stress into chronic stress: how to deal with it. *Mirror of the week*. https://zn.ua/ukr/war/vijna-peretvorila-nash-stres-na-khronichnij-jak-iz-tsim-uporatisja.html
[Лісова, О. (2023, 16 груд.). Війна перетворила наш стрес на хронічний: як із цим упоратися. *Дзеркало тижня*].

6. Techniker Krankenkasse (26.11.2025) Stressreport 2025. https://www.tk.de/resource/blob/2207446/19c9824592652569ea05973fbdc1b6c9/tk-stressreport-2025-data.pdf
7. Gradus Research (August 2024). Wartime survey of Ukrainian society / tenth wave. https://gradus.app/uk/open-reports/wartime-survey-ukrainian-society-tenth-wave/
8. Gradus Research (2026, February 02). Stress in Europe and Ukraine: Young People's Perceptions of Life. https://gradus.app/en/open-reports/stress-in-europe-and-ukraine-young-peoples-perceptions-of-life/
[Дослідницька компанія Gradus (2026, Лютий 02). Стрес в Україні та Європі: як війна змінює сприйняття життя молоддю].
9. Wessler, B. S., Kent, D. M. & Konstam, M. A. (2020). Fear of Coronavirus Disease 2019-An Emerging Cardiac Risk. *JAMA Cardiol.* 5, 981. https://doi: 10.1001/jamacardio.2020.2890
10. Nalbandian, A., Sehgal, K., Gupta, A., Madhavan, M. V., McGroder, C. & Stevens, J. S. et al. (2021). Post-acute COVID-19 Syndrome. *Nat. Med,* 27, 601—615. https://doi:10.1038/s41591-021-01283-z
11. Ette, A., Rumpf, K. O., & Spieß, C. K. (Eds.) (2025). Ukrainian Refugees in Germany Developments and Changes in Socio-Demographic Structures, Families, Participation, and Return. https://www.bib.bund.de/Publikation/2025/pdf/Ukrainian-Refugees-in-Germany.pdf?__blob=publicationFile&v=2
12. Buchcik, J., Kovach, V. & Adedeji, A. (2023). Mental health outcomes and quality of life of Ukrainian refugees in Germany. *Health and quality of life outcomes.* 21, 23. https://doi.org/10.1186/s12955-023-02101-5
13. Young, M., Benmarhnia, T., Han, B. H., & Alshawabkeh, L. (2022). Epidemiology of cardiovascular disease and its risk factors among refugees and asylum seekers: Systematic review and meta-analysis. *International journal of cardiology. Cardiovascular risk and prevention*, 12, 200126. https://doi.org/10.1016/j.ijcrp.2022.200126
14. Rynhach, N., & Hanif, F. (2023). The Problem of Arterial Hypertension among Ukrainian Refugees in Germany: A View from Bonn. In: V. M. Zhdan, V. P. Lysak, I. A. Holovanova, etc. (Eds.). *Materials of the VII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation "Poltava Public Health Days"*. Poltava State Medical University. P. 125—128.
15. United Nations (UN).The pandemic has triggered a significant rise in anxiety and depression, particularly among young people. *The Sustainable Development Goals Report 2022.* https://unstats.un.org/sdgs/report/2022/goal-03/
16. Scoglio, A. A. J., & Salhi, C. (2021). Violence Exposure and Mental Health Among Resettled Refugees: A Systematic Review. *Trauma, Violence, & Abuse*, 22 (5), 1192—1208. https://doi.org/10.1177/1524838020915584
17. Broll, J., Schäfer, S. K., & Chmitorz, A. et al. (2024). Psychometric properties of the German version of the brief resilience scale in persons with mental disorders. *BMC Psychiatry,* 24, 631. https://doi.org/10.1186/s12888-024-06062-x
18. Smith, B., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P. & Bernard, J. (2008). The Brief Resilience Scale: Assessing the Ability to Bounce Back. *International journal of behavioral medicine,* 15, 194—200. https://doi:10.1080/10705500802222972
19. Furstova, J., Kascakova, N., Polackova Solcova, I., Hasto, J., & Tavel, P. (2022). How Czecho-Slovakia Bounces Back: Population-Based Validation of the Brief Resilience Scale in Two Central European Countries. *Psychological reports*, 125 (5), 2807—2827. https://doi.org/10.1177/00332941211029619
20. Eurostat (2025, March 10). 4.3 million under temporary protection in January 2025. https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250310-2
21. Eurostat (2026, March 10). Temporary protection for 4.38 million in January 2026. https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20260310-1

22. Kosyakova, Y., Rother, N. & Zinn, S. (Eds.). (2025). Living Conditions and Participation of Ukrainian Refugees in Germany: Findings from the IAB-BAMF-SOEP Survey of Refugees (Research Report 51). Nuremberg. Federal Office for Migration and Refugees. https://doi.org/10.48570/bamf.fz.fb.51.en.2025.ukrgefl.1.0
23. World Health Organization (2020). Doing what matters in times of stress: an illustrated guide. World Health Organization. https://iris.who.int/handle/10665/331901
24. Libanova, E. M. (Ed.). (2025). Institutional support for the resilience of the Ukrainian economy. Kharkiv. FOP Liburkina L. M. https://salo.li/7B1376C
[Лібанова, Е. М. (Ред.). (2025). Інституційне забезпечення резильєнтності економіки України. Харків. ФОП Лібуркіна Л. М.].
25. The International Stress Management Association (2026). About International Stress Awareness Week. https://isma.org.uk/isma-international-stress-awareness-week

Стаття надійшла до редакції журналу 27.04.2026
Стаття прийнята до друку після рецензування: 12.05.2026
Дата публікації: 31.10.2026

Nataliia Rynhach, Dr. Sc. (Public Administration), Professor, Chief Researcher
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: n_ryngach@ukr.net
ORCID 0000-0002-5916-3221
Scopus ID: 57203427877, 57203426714
Olena Makarova, Dr. Sc. (Economics), Principal Researcher
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: makarova_h@ukr.net
ORCID: 0000-0001-8463-0314
Scopus ID: 57224606797
Researcher ID: JHX-4699-2023
Lyubov Vlasyk, PhD (Medicine),
Associate Professor, Department of Social Medicine and Public Health
Bukovinian State Medical University, Chernivtsy, Ukraine
58002, Ukraine, Chernivtsi, Theatre Square, 2
E-mail: lyubov.vlasyk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9241-5152
Scopus ID: 57210070713

RESILIENCE OF OLDER UKRAINIAN REFUGEES IN GERMANY: RESULTS OF AN EXPLORATORY STUDY

The ongoing large-scale war, in addition to posing a direct threat to life, has forced millions of Ukrainians to live under conditions of acute and chronic stress, which adversely affects both physical and mental health and significantly reduces individual resilience. While all people are exposed to stress to varying degrees, certain socio-demographic groups are relatively more vulnerable due to factors such as age, health status, and life circumstances, including forced migration, or the combined effect of multiple adverse conditions. Changes in resilience and their impact on health are difficult to measure objectively; therefore, survey-based approaches relying on subjective self-assessment are of particular importance.

Despite the impossibility of eliminating stressors in wartime conditions, it remains crucial to assess individuals' resilience, their ability to withstand adverse factors and recover

after their impact ceases, in order to adequately evaluate the situation within specific population groups and to develop targeted interventions aimed at strengthening resilience. The aim of this study was to assess the level of resilience (stress resistance) among Ukrainian citizens aged 60 years and older (n = 53) who were granted temporary protection in Germany under conditions of prolonged war-related stress, as well as to identify age- and gender-related characteristics of adaptive capacity to stress factors. The analysis was based on data obtained using the Brief Resilience Scale (BRS) from Ukrainian citizens aged 60 years and older who were residing in Germany under temporary protection status at the time of the study (January—February 2026). For comparison, data from a focus group of younger Ukrainian refugees aged 20—59 years (n = 12), as well as residents of the Chernivtsi region (n = 14) aged 60 years and older who have remained in Ukraine since the beginning of the war, were also included. The findings indicate a low level of resilience among Ukrainian refugees in Germany. The average score reflecting respondents' self-assessment of their reactions to stress, their ability to cope with difficulties and return to normal functioning after adverse events was 2.5 points. A slight age-related variation was observed: lower resilience scores were found in the younger subgroup (60–69 years: 2.3 points) compared to respondents aged 70 years and older (2.8 points). Gender differences were also identified: across all age subgroups, men temporarily residing in Germany rated their resilience higher than women (2.9 vs. 2.3 points, respectively). Similarly, men aged 60 and older residing in the Chernivtsi region also reported higher resilience levels compared to women (3.0 vs. 2.2 points, respectively).

Objective limitations in achieving a representative sample determined the exploratory nature of the study. Nevertheless, the obtained results are consistent with findings from other studies in this field, which supports their validity. The Brief Resilience Scale (BRS) can be recommended as a practical tool for rapid assessment of resilience-related resources, as well as for the development and strengthening of resilience in individuals and groups. The results may also be used to monitor changes over time and to evaluate the effectiveness of interventions.

Keywords: resilience, stress, stress resistance, war, Brief Resilience Scale, Ukrainian refugees, temporary protection status, mental health.

DSE DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

Cite: Maidanik, I. (2026). (Ne)cholovicha sprava?! Mihratsii cholovikiv z Ukrainy za kordon pid chas povnomasshtabnoho vtorhnennia [(Not) a Man's Business?! Ukrainian Men's Migration Abroad During the Full-Scale Invasion]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (65), 73—89. https://doi.org/10.15407/dse2026.03.073

https://doi.org/10.15407/dse2026.03.073
УДК 314.74:325.25-055.1(477)
JEL Classification: F22, J11, J15, J61

ІРИНА МАЙДАНІК, канд. соц. наук, старш. наук. співроб., провідний наук. співроб.
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: iryna199@proton.me
ORCID: 0000-0003-0422-1364
Scopus ID: 57351561100

(НЕ)ЧОЛОВІЧА СПРАВА?! МІГРАЦІЇ ЧОЛОВІКІВ З УКРАЇНИ ЗА КОРДОН ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВТОРГНЕННЯ

Міграція українців за кордон під час повномасштабної війни відбувається в умовах обмеження перетину державного кордону для чоловіків призовного віку. Це суттєво впливає на структуру вимушеної міграції з України впродовж років війни, проте не визначає її повністю. Метою статті є комплексний аналіз вимушеної міграції українських чоловіків за кордон, визначення її місця у загальній структурі вимушеної міграції населення України. Наукова новизна статті полягає у формуванні цілісного емпіричного профілю українських чоловіків-вимушених мігрантів, визначенні комплексу їх соціально-демографічних, економічних та поведінкових характеристик, а також у виявленні тенденцій їх еволюції впродовж повномасштабної війни. У дослідженні використано комплекс наукових методів: метод вибіркових обстежень, аналізу та синтезу, узагальнення, групування, порівняння. Дослідження ґрунтується на емпіричних даних, отриманих у ході чотирьох хвиль опитування вимушених мігрантів з України за кордоном (окрім РФ та Білорусі), проведених на замовлення Центру економічної стратегії у 2022, 2023, 2024 та 2025—2026 рр. Кожна хвиля опитування охопила по 1000 респондентів.

Встановлено, що впродовж років повномасштабної війни статевий склад вимушених мігрантів за кордоном зазнав помітних змін. У першій хвилі опитування (2022 р.) питома вага чоловіків серед українців за кордоном становила 16,2 %, а на початок

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

2026 р. вона зросла до 41,7 %. Зафіксовано асиметрії структурного складу вимушених мігрантів різних статей, зокрема за віком і кількістю дітей: серед чоловіків відносно більше осіб молодших і старших вікових груп, які на момент виїзду за кордон відповідно ще не підлягали або вже не підлягали мобілізаційним обмеженням; також спостерігається підвищена частка багатодітних батьків. Чоловіки-вимушені мігранти характеризуються вищим рівнем соціально-економічної інтеграції в країнах перебування порівняно з жінками. Вони частіше мають сформовані соціальні зв'язки, проживають разом із членами сім'ї, а також займають більш сприятливе становище на ринку праці: частіше здійснюють підприємницьку діяльність, працюють за здобутою спеціальністю або на посадах, що відповідають чи перевищують їхній попередній кваліфікаційний рівень.

Виявлено зміни у намірах щодо повернення на батьківщину залежно від статі вимушених мігрантів: на початковому етапі повномасштабної війни статистично значущих гендерних відмінностей у намірах повернення не спостерігалося, проте з часом вони стали виразними. Остання хвиля дослідження засвідчила, що чоловіки істотно частіше, ніж жінки, пов'язують своє майбутнє з проживанням за межами України. Отримані результати свідчать про необхідність урахування гендерних особливостей у процесі формування державної міграційної політики, насамперед політики повернення та реінтеграції вимушених мігрантів. Вони також можуть бути використані для прогнозування міграційної поведінки українських вимушених мігрантів і оцінювання потенціалу їхнього повернення після завершення війни.

Ключові слова: *міграція, міжнародна міграція, вимушена міграція, чоловіки, Україна.*

Постановка проблеми та актуальність. Роки незалежності характеризувались для України ліберальними правилами виїзду за кордон для громадян. Упродовж тривалого часу міжнародна мобільність обмежувалася переважно візами країн призначення. Введення безвізового режиму з ЄС символізувало для українців максимальний ступінь свободи у закордонних поїздках. Порівняння політик пострадянських країн стосовно регулювання виїзду громадян за кордон засвідчили, що Україна разом із Молдовою, Вірменією та Грузією демонструвала найбільший ступінь відкритості до виїзду для населення [1].

Повномасштабна війна призвела до багатьох змін в українському суспільстві, одна з яких — запровадження обмежень для перетину державного кордону, що суттєво відрізняються залежно від статі громадян. Для жіночого населення обмеження на виїзд стосуються лише невеликої кількості державних службовиць [2], натомість ситуація щодо чоловіків протилежна: заборона на виїзд за межі країни стосується усіх чоловіків призовного віку із запровадженням низки виключень за різними ознаками. Адміністративний фільтр на кордоні є одним з основних механізмів, які визначають особливості вимушеної міграції впродовж повномасштабного вторгнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки спільнота вимушених мігрантів з України за кордоном формувалася в умовах законодавчих обмежень на виїзд для більшості чоловіків призовного віку, в її структурі переважають жінки. Відповідно саме жіноча вимушена міграція стала основним об'єктом наукових досліджень, а особливості вимушеної міграції

чоловіків залишаються недостатньо вивченими. Можна навести багато прикладів, коли аналітичні розвідки, присвячені українцям за кордоном, фокусувалися виключно на жіночій статі. Це поширене явище як серед зарубіжних публікацій [3—5] тощо, так і серед українських [7—8] та ін. Стосовно жіноцтва існують також поодинокі ініціативи щодо вивчення причин їхньої іммобільності в умовах повномасштабної війни [9]. Позаяк науковий ентузіазм стосовно дослідження чоловіків у добу масштабної вимушеної міграції не такий помітний: наявні лише поодинокі публікації [6]. Емпіричні дані, зібрані на початку повномасштабного вторгнення, засвідчують селективність міграційних потоків чоловіків, спрямованих за кордон, за ознаками освіти, фінансового стану, володіння англійською мовою та станом здоров'я. Вища освітня, фінансова та мовна спроможність чоловіків, а також кращий стан здоров'я за самооцінкою респондентів були пов'язані з більшою ймовірністю їхнього виїзду за кордон [6].

Звіти багатьох масштабних досліджень аналізують загальну сукупність українських вимушених мігрантів за кордоном, що дає змогу сформувати комплексне уявлення про міграційні процеси останніх років. Водночас у таких дослідженнях часто бракує деталізації міграційного досвіду окремих соціально-демографічних груп, виокремлених на основі статі. Виїзд чоловіків за кордон в умовах повномасштабного вторгнення відбувається в іншому правовому полі та морально-рольовому вимірі, ніж жіноча вимушена міграція, що зумовлює необхідність окремого наукового осмислення цього явища. Виключення чоловіків із фокусу досліджень воєнної вимушеної міграції не може сформувати цілісного розуміння сучасних міграційних процесів та трансформацій українського суспільства в умовах війни. Натомість розробка виваженої та ефективної міграційної політики потребує комплексної емпіричної бази знань, що враховує досвід, мотивації та стратегії всіх основних груп вимушених мігрантів.

Метою статті є комплексний аналіз вимушеної міграції українських чоловіків за кордон, визначення її місця у загальній структурі вимушеної міграції населення України та формування емпіричного підґрунтя для вироблення державної міграційної політики, чутливої до гендерних особливостей мігрантів.

Наукова новизна статті полягає у формуванні цілісного емпіричного профілю українських чоловіків-вимушених мігрантів, визначенні комплексу їх соціально-демографічних, економічних та поведінкових характеристик, а також у виявленні тенденцій їх еволюції впродовж повномасштабної війни.

Методологія і дані. Джерелом емпіричних даних у цьому дослідженні є результати опитування українських біженців, проведеного дослідницькою агенцією *Info Sapiens* на замовлення Центру економічної стратегії (ЦЕС). У межах проєкту було реалізовано п'ять хвиль опитування: 1) у листопаді—грудні 2022 р. [10], 2) квітні—травні 2023 р. [11], 3) грудні 2023 — січні 2024 рр.

[12], 4) листопаді—грудні 2024 р. [13] та 5) грудні 2025 — січні 2026 рр. [14]. У статті використовуються дані першої, третьої, четвертої та п'ятої хвиль опитування, у межах яких було опитано по 1000 українців, котрі на момент проведення дослідження проживали за кордоном. Дані другої хвилі не були включені до аналізу через менший обсяг вибірки — кількість респондентів була приблизно утричі меншою, що не забезпечувало достатньої представленості респондентів чоловічої статі. Осіб, які перебували на території РФ чи Білорусі, до вибірки не залучали.

Методологія рекрутингу респондентів змінювалася залежно від хвилі дослідження. У 2022—2024 рр. залучення учасників здійснювалося виключно шляхом SMS-розсилки з посиланням на онлайн-анкету. У п'ятій хвилі дослідження методологію було оновлено: окрім SMS-розсилки, використано онлайн-панель дослідницької агенції *Info Sapiens.* У результаті 62 % респондентів були залучені через SMS-розсилку, а 38 % — через онлайн-рекрутинг. Номери телефонів для розсилки відбиралися випадковим чином серед абонентів мобільних операторів «Київстар» та «Vodafone», які на момент проведення опитування перебували за кордоном (за винятком РФ та Білорусі). Для забезпечення репрезентативності результатів використовували географічні квоти відповідно до розподілу українських біженців у країнах перебування [14].

Емпіричні результати, покладені в основу статті, узгоджуються за основними характеристиками з даними досліджень вимушеної міграції українців, проведених раніше. Водночас використаний у статті масив даних, сформований за результатами кількох хвиль опитування, дає змогу не лише комплексно охарактеризувати чоловічу складову вимушеної міграції, а й простежити зміни її основних характеристик у динаміці, що дотепер не отримало системної наукової оцінки. Саме тому основний аналітичний акцент зроблено не на зіставленні з результатами інших опитувань, а на формуванні цілісного емпіричного уявлення про особливості та динаміку чоловічої вимушеної міграції.

У дослідженні використано комплекс наукових методів. Метод вибіркових обстежень забезпечив формування емпіричної бази дослідження. Методи аналізу та синтезу застосовано для виявлення закономірностей вимушеної міграції українських чоловіків та інтеграції окремих результатів у цілісне уявлення про досліджуване явище. Метод групування — для диференціації вимушених мігрантів за статтю та іншими соціально-демографічними характеристиками. Метод порівняння застосовано для визначення гендерних особливостей вимушеної міграції та простеження їх змін у динаміці.

Соціально-демографічний склад вимушених мігрантів з України за кордоном. Результати вибіркового дослідження ЦЕС демонструють помітне зростання частки чоловіків серед вимушених мігрантів з України впродовж років повномасштабної війни. Така тенденція простежується як у вибірці

загалом, так і окремо в основних країнах призначення — Німеччині та Польщі (табл. 1). Якщо у першій хвилі опитування (2022 р.) питома вага чоловіків серед українців за кордоном становила 16,2 %, то на початок 2026 р. вона зросла до 41,7 %. Отримані емпіричні дані свідчать про те, що на п'ятий рік повномасштабної війни розглядати вимушену міграцію українців за кордон виключно як жіночий феномен уже не є коректним. Дослідження, проведені за кордоном, підтверджують виявлену направленість трансформації статевого складу мігрантів [15, с. 62].

Можна виокремити декілька причин трансформації гендерного складу вимушених українських мігрантів. По-перше, на початку повномасштабної війни матері частіше вивозили за кордон хлопців (аніж дівчат) віком 16—17 років, щоб ті встигли залишити Україну до досягнення повноліття, після якого для чоловіків починали діяти обмеження на виїзд, пов'язані з воєнним станом. У подальші періоди ця практика також певною мірою зберігалась, юнаки досягли повноліття вже за кордоном, поступово збільшуючи частку чоловіків серед дорослих українських мігрантів воєнної доби.

По-друге, інтенсивність повернення вимушених мігрантів різних статей до України відрізняється. Для чоловіків ризики, пов'язані з війною, часто поєднуються з ймовірністю мобілізації. У випадках, коли вони не планують долучатись до військової служби, мобілізаційний фактор може посилювати їхнє бажання залишатись за кордоном упродовж більш тривалого часу.

По-третє, наприкінці серпня 2025 р. український уряд дозволив виїзд за кордон чоловікам віком 18—22 роки. Уже в перші місяці після запровадження цього рішення почали фіксувати помітне зростання кількості молодих українських чоловіків за кордоном [16].

Статева структура наймолодших груп вимушених мігрантів за кордоном підтверджує вищу інтенсивність виїзду з України юнаків порівняно з дівчатами. Серед респондентів віком 18—22 роки з п'ятої хвилі опитування ЦЕС більше половини (57,3 %) становили представники чоловічої статі.

Таблиця 1. **Динаміка статевого розподілу вимушених мігрантів з України за кордоном,** *%*

Стать	Уся вибірка				Польща				Німеччина			
	Хвилі											
	1	3	4	5	1	3	4	5	1	3	4	5
Чоловіки	16,2	27,6	38,3	41,7	11,9	26,7	35,5	43,5	23,7	31,1	35,9	41,1
Жінки	83,8	72,4	61,7	58,3	88,1	73,3	64,5	56,5	76,3	68,9	64,1	58,9
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: складено за результатами вибіркового опитування Центру економічної стратегії (ЦЕС)

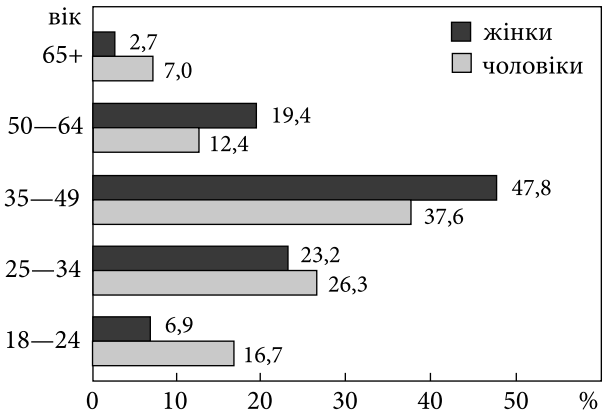

Рис. 1. Статево-віковий розподіл вимушених мігрантів з України за кордоном, %
Джерело: побудовано за результатами п'ятої хвилі вибіркового опитування ЦЕС.

Співвідношення середнього віку вимушених мігрантів з України різних статей за кордоном у різних хвилях опитування розрізнялося. На початку 2026 р. для чоловіків цей показник становив 38,4 роки, а для жінок був на два роки більшим. Наприкінці 2024 р. (четверта хвиля опитування) середній вік чоловіків і жінок за кордоном розрізнявся несуттєво і складав 41,9 роки для чоловіків і 41,5 років для жінок. Омолодження чоловічого контингенту за кордоном, зафіксоване в останній хвилі опитування, очевидно, пояснюється нововведенням про дозвіл чоловікам віком до 22 років виїжджати за кордон. У статево-віковій структурі українців за кордоном, зафіксованій останнім раундом опитування ЦЕС, частка наймолодших респондентів чоловічої статі у 2,4 раза перевищує відповідний показник серед жінок (рис. 1). Статева асиметрія спостерігається також серед найстарших мігрантів: отримано дані про те, що частка жінок серед них у 2,6 раза менша ніж серед чоловіків, хоча у загальній чисельності українського населення (станом на 2021 р. за даними Держстату) чисельність жінок старшого віку є майже удвічі вищою ніж чоловіків.

Статева структура наймолодшої групи вимушених мігрантів за кордоном додатково підтверджує вищу інтенсивність виїзду з України молодих чоловіків порівняно з жінками. Серед респондентів віком 18—22 роки у п'ятій хвилі опитування ЦЕС чоловіки становили більшість (57,3 %), а у вибірці загалом переважали жінки. Кількість опитаних у цій віковій групі є недостатньою для детального аналізу розподілу за роком виїзду з України. У той же час дані свідчать про помітне зростання частки молодих чоловіків, котрі виїхали за кордон після серпня 2025 р. Серед жінок віком 18—22 роки кожна друга залишила Україну у 2022 р., натомість решта респонденток майже рівномірно розподілилася між 2023—2025 роками виїзду. Серед чоловіків цієї ж вікової групи ситуація була дещо іншою: половина також виїхала у перший рік повномасштабного вторгнення, проте майже чверть залишила Україну у 2025 р.

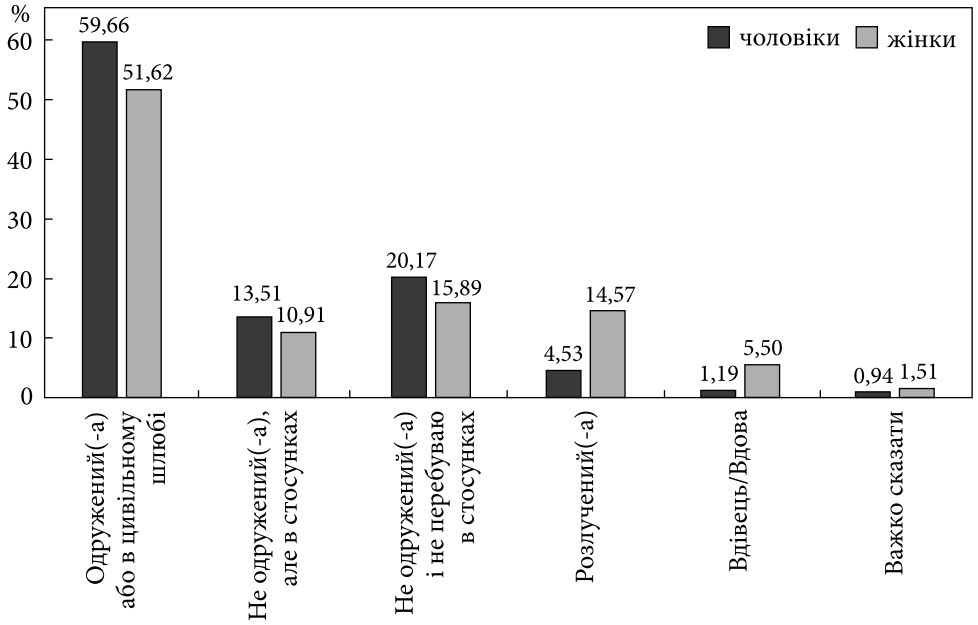

Рис. 2. Розподіл респондентів за статтю та сімейним станом, *%*
Джерело: побудовано за результатами п'ятої хвилі вибіркового опитування ЦЕС.

Основні країни перебування вимушених мігрантів чоловічої та жіночої статі були подібними. Для представників обох статей найбільш привабливими країнами призначення залишалися Німеччина та Польща. Відмінності спостерігалися лише щодо Канади: серед чоловіків частка респондентів, які проживали в цій країні, перевищувала частку тих, хто перебував у Чехії (8,6 % проти 7,3 %), а серед жінок відповідні показники становили 7,7 % та 3,8 %. Під час виїзду з України чоловіки дещо частіше, ніж жінки, потрапляли у країну кінцевого призначення транзитом через територію РФ або Білорусі. Такий сценарій очевидно описує виїзд з тимчасово окупованих територій. Водночас переважна більшість чоловіків (90,4 %), як і жінок (95,6 %), залишали країну через кордон з однією з держав ЄС або з Молдовою.

Сімейний статус вимушених мігрантів різних статей помітно відрізняється. Серед чоловіків дещо більше одружених і тих, хто перебуває у стосунках, і у декілька разів менше вдових та розлучених (рис. 2). Також помітна різниця у кількості дітей: серед жінок, які перебувають за кордоном, лише кожна десята (9,8 %) виїхала з України з трьома або більше дітьми, поміж чоловіків відповідний показник був у п'ятій хвилі опитування удвічі вищим (20,8 %). Також опитування зафіксувало більше дводітних чоловіків (33,8 % на противагу 29,4 % серед жінок) і менше однодітних (45,4 % і 60,5 % відповідно).

Мотивація до виїзду та ситуація за кордоном. Результати п'ятої хвилі дослідження ЦЕС демонструють різницю впливу низки факторів формування рішення респондентів виїхати за кордон. Чоловіки найчастіше згадували страх мобілізації, а також недовіру до української влади, зневіру в майбутньому країни. Кожен з цих двох факторів відмітили понад третина респондентів чоловічої статі (35,9 %) (табл. 2). У попередніх хвилях опитування анкета не містила відповідних варіантів відповіді, тому прослідкувати еволюцію впливу цих факторів на міграцію за кордон в умовах війни немає можливості. Жінки повідомляли про недовіру до влади і зневіру у майбутньому вдвічі рідше (16,7 %). Для представниць жіночої статі мобілізаційний фактор також мав значення — як мотивація до виїзду — але утричі рідше ніж для чоловіків. Вони, очевидно, переймалися через мобілізацію своїх рідних. Переважна більшість жінок (81,4 %), котрі відмітили

Таблиця 2. **Статевий розподіл респондентів залежно від відповіді на запитання «Оберіть усі фактори, що вплинули на ваше рішення виїхати за кордон»,** *%*

Мотиваційні фактори	чоловіки	жінки
У населеному пункті, в якому я проживаю, йшли бойові дії	13,2	20,5
Біля населеного пункту, в якому я проживаю, йшли бойові дії	18,1	22,7
Бойових дій не було, але мій населений пункт бомбардували чи обстрілювали	22,4	30,6
Мій населений пункт був в окупації	13,7	16,0
Моє житло було зруйноване	5,1	8,1
Я або члени сім'ї втратили роботу або суттєву частину заробітків	16,0	14,3
Я чи члени моєї родини потребували лікування	6,5	6,9
Мій населений пункт знаходиться далеко від лінії фронту, однак я все одно відчував(-ла) небезпеку	18,1	18,7
Умови життя та/або перспективи для мене та/або моїх дітей за кордоном кращі ніж в Україні	28,7	23,3
Неможливість здобувати освіту для моїх дітей	5,3	7,5
Відключення електроенергії, води, тепла через масові обстріли	26,8	27,5
Для возз'єднання родини	9,3	6,9
Для навчання	8,4	4,1
Через роботу	14,8	10,1
Через страх мобілізації (себе / своїх рідних)	35,9	11,5
Через недовіру до української влади / зневіру в майбутньому країни	35,9	16,7
Погані стосунки в сім'ї, сімейне насильство тощо	0,7	1,6
Інше (запишіть)	1,3	0,7
Відмова від відповіді	1,4	0,6

Джерело: результати п'ятої хвилі опитування ЦЕС.

фактор мобілізації як важливий для них, перебували у шлюбі або неоформлених стосунках. Відключення електроенергії, води і тепла через масовані обстріли було однаково важливим для представників обох статей. Натомість жінки частіше керувалися бажанням уникнути наслідків бойових дій, обстрілів та бомбардувань.

Ставлення місцевих мешканців країн призначення до вимушених мігрантів з України не відрізняється залежно від статі останніх. Близько трьох чвертей як чоловіків (72,7 %), так і жінок (76,1 %) назвали його повістю або переважно позитивним. Незначна перевага показника серед жінок сформована за рахунок підкатегорії «скоріше позитивно». Про негативне ставлення повідомили 3,8 % жінок і 4,8 % чоловіків. Решта респондентів відмітили нейтральне ставлення місцевого населення. Тривале перебування за кордоном та приязнь місцевого населення призвела до того, що більшість українців розбудували міцну мережу особистих контактів за кордоном. Лише менше чверті чоловіків у п'ятій хвилі дослідження ЦЕС повідомили про відсутність друзів або хороших знайомих серед місцевих мешканців країн вселення, які не є українцями. Поміж жінок відповідний показник становив 29,8 %. Деяка частина стосунків з іноземцями була сформована ще до виїзду респондентів за кордон, але переважна більшість — уже після виїзду у період повномасштабного вторгнення. Показово, що частка респондентів обох статей, які не мали друзів і приятелів серед місцевих мешканців за кордоном, була приблизно однаковою в усіх хвилях опитування. Формування дружніх і приятельських стосунків уже на початковому етапі міграції може бути пов'язане з високим рівнем соціальної підтримки у країнах перебування, а ще участю у мовних курсах, освітніх або волонтерських ініціативах, що сприяли ранньому встановленню контактів із місцевим населенням.

Вікові відмінності респондентів різних статей пояснюють деякі особливості їх статусу зайнятості до виїзду з України. Частки чоловіків, які в Україні навчалися або перебували на пенсії, були удвічі вищими за відповідні частки серед жінок (табл. 3). Також чоловіки удвічі частіше займалися бізнесом (зокрема на умовах самозайнятості). Жінки дещо частіше працювали за наймом. Найпомітніша різниця зафіксована між питомими вагами опитаних різних статей, які не працювали і не шукали роботу через ведення господарства, декретну відпустку чи інші причини.

Майже половина опитаних чоловіків і жінок працювали за наймом у країнах перебування (табл. 3). Щоправда, серед них чоловіки частіше працювали повний робочий день. Трудові зв'язки з батьківщиною у вигляді дистанційної роботи в Україні підтримували 9,0 % чоловіків і 8,1 % жінок. Приблизно кожен шостий респондент незалежно від статі перебував у пошуках роботи за кордоном. Веденням бізнесу (в Україні й у країнах перебування) чоловіки займались у декілька разів частіше ніж жінки. Серед

жіноцтва більшою була частка непрацюючих у зв'язку з доглядом за дітьми чи іншими членами родини, вирішенням побутових питань тощо.

Ведення власного бізнесу за кордоном є ознакою інтеграції на місцевих ринках праці країн перебування. У першій хвилі опитування у 2022 р. менше одного відсотка респондентів обох статей провадили бізнес-діяльність за кордоном, у подальшому поширеність такої діяльності зростала, але для чоловіків це зростання виявилось більш інтенсивним. У третій хвилі опитування про власну справу за кордоном повідомили 3,3 % чоловіків і 1,1 % жінок, у четвертій хвилі — 7,5 і 3,1 % відповідно. В останній хвилі опитування бізнесом за кордоном займався вже кожен восьмий чоловік і лише кожна двадцята жінка.

Таблиця 3. **Розподіл вимушених мігрантів залежно від статі та статусу зайнятості,** *%* [1]

Статус зайнятості	чоловіки	жінки
Статус зайнятості до виїзду з України		
праця за наймом	50,0	61,8
власний бізнес / самозайнятість	21,0	10,7
учень, студент	15,9	7,3
ведення домашнього господарства, декретна відпустка або відсутність роботи з інших причин	1,63	13,0
пенсіонер (-ка)	11,7	6,3
непрацездатний (-а)	2,4	1,5
шукала/шукав роботу	6,5	6,3
Статус зайнятості за кордоном		
дистанційна робота в Україні	9,0	8,1
волонтерство	3,1	6,6
робота за наймом у країні перебування	46,4	47,3
пошук роботи у країні призначення	17,1	17,5
дистанційне навчання в українських закладах освіти	4,0	2,6
навчання в закладах країни перебування, які доступні і для місцевого населення	8,5	6,2
навчання на курсах для українців (мовні, інтеграційні…)	8,3	12,7
бізнес в Україні	2,3	0,8
бізнес/самозайнятість в країні перебування	12,0	4,6
пенсіонер (-ка)	8,8	5,1
непрацездатність	4,1	1,9
не працюю і не шукаю роботу	3,4	9,0

Джерело: результати п'ятої хвилі опитування ЦЕС.

[1] Респонденти могли мати декілька видів зайнятості одночасно, тому сума варіантів відповідей перевищує 100%

Більше половини (56,6 %) чоловіків за кордоном змогли продовжити свою кар'єрну траєкторію, розпочату в Україні: 38,1 % працювали у країні перебування за тією ж спеціальністю, що і на батьківщині, 18,5 % — за суміжною. Для жінок відповідні показники у п'ятій хвилі дослідження були помітно нижчими і становили 27,3 та 11,2 % відповідно. Більше половини жіноцтва працювали за зовсім іншою спеціальністю. Перевага чоловіків над жінками за часткою працевлаштованих за кордоном за тією ж спеціальністю, що й в Україні, спостерігалася вже з початку повномасштабного вторгнення. Це було зафіксовано у першій хвилі опитування ЦЕС і продовжувало відтворюватись у наступних.

Зміна спеціальності супроводжувалася професійною деквалiфікацією для жінок майже у половині випадків (48,3 %), а для чоловіків — у третині (32,6 %). Майже кожен четвертий чоловік (22,1 %) і кожна шоста жінка (16,7 %) повідомили про те, що їх робота за кордоном потребувала більшої кваліфікації, ніж це було в Україні. Для решти респондентів обох статей працевлаштування за кордоном було такого ж рівня кваліфікації, як і в Україні. На жаль, відповідне запитання ставилося респондентам лише в останньому раунді опитування, тому відсутня можливість прослідкувати розвиток показника у динаміці.

Зв'язки з Україною та наміри щодо повернення. Чинний правовий режим воєнного стану виступає стримувальним чинником для циркулярної міграції чоловічого населення. На відміну від жінок, які демонструють вищу частоту короткострокових візитів в Україну з метою відвідування родичів чи вирішення побутових питань, чоловіки за кордоном мінімізують транскордонні переміщення через ризик інституційного обмеження наступних виїздів. Згідно з п'ятою хвилею опитування ЦЕС, лише чверть чоловіків (24,7 %) відвідували Україну після виїзду за її межі під час війни. Серед жінок подібний показник становив 58,0 %. Це важливо для формування міграційної політики України, оскільки згідно з теорією транснаціоналізму регулярні тимчасові візити на батьківщину є ключовим маркером готовності мігранта повернутися назовсім [17, с. 262], адже вони дозволяють підтримувати «соціальний капітал» (зв'язки, знайомства, ресурси), без якого постійне повернення є менш імовірним.

Згідно з емпіричними даними ЦЕС, на початку повномасштабної війни наміри вимушених мігрантів щодо повернення в Україну майже не залежали від статі респондентів: близько половини опитаних у першій хвилі дослідження точно планували повернутись, а частки тих, хто точно не планував цього робити, були однаково мізерними як для чоловіків, так і для жінок (табл. 4). Уже через рік — у третій хвилі опитування, розподіл відповідей щодо планів на повернення українців суттєво змінився. Частка мігрантів, які точно планували повернення, зменшилась майже удвічі. Водночас намітилася різниця у відповідях залежно від статі, зокрема у розмірі

часток осіб, котрі точно не планують повертатися. Ця різниця збереглась і у наступних хвилях дослідження. Натомість у п'ятому раунді дослідження до неї додалася суттєва розбіжність розміру часток чоловіків та жінок, які мають намір точно повернутись. Отже, еволюція намірів на повернення впродовж повномасштабної війни характеризується збільшенням загального налаштування на закріплення за кордоном паралельно із формуванням статевої специфіки планів на майбутнє. Серед усіх опитаних п'ятої хвилі дослідження, які повідомляють щодо своїх планів точно залишитись за кордоном, майже дві третини — це чоловіки. Статева селективність майбутнього повернення сприятиме посиленню гендерної диспропорції в українському суспільстві.

Серед бар'єрів, які утримують вимушених мігрантів від повернення в Україну, опитані п'ятої хвилі найчастіше називали безпекові фактори, що виникають через війну. Серед жінок на цей чинник вказали майже дві третини опитаних (63,5 %), а серед чоловіків — близько половини (50,7 %). Другим за значимістю фактором стримування для жінок виступали проблеми з відключенням світла, води, опалення. Його позначили 44,2 % представниць цієї статевої групи і 36,0 % чоловіків. Натомість останні більш активно зважали на мобілізацію чоловіків (44,7 %). Жінки згадували цей фактор у 2,5 раза рідше. Також чоловіки помітно частіше повідомляли про те, що вони не бачать свого майбутнього в Україні і вважали, що загальна якість життя за кордоном краща ніж дома. Страх засудження з боку українців, котрі впродовж всієї війни залишалися на батьківщині, є не дуже поширеним серед вимушених мігрантів, охоплених опитуванням. Жінки його демонстрували у 9,2 % випадків, а чоловіки — частіше (16,5 %).

Чоловіки почуваються за кордоном більш упевненими у своєму соціально-економічному становищі, імовірно цей фактор також суттєво впливає на формування настанов щодо (не)повернення. У четвертій хвилі опи-

Таблиця 4. **Розподіл вимушених мігрантів залежно від статі та намірів повернутись в Україну,** *%*

Наміри щодо повернення в Україну	1 хвиля		3 хвиля		4 хвиля		5 хвиля	
	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки
Точно планую	52,7	49,1	23,6	27,2	18,5	20,8	13,7	23,2
Скоріше планую	20,6	25,0	24,8	26,7	21,1	24,4	24,2	23,9
Скоріше не планую	9,5	8,0	18,3	14,8	22,9	18,1	19,5	18,6
Точно не планую	2,1	1,8	11,2	5,9	18,6	10,3	24,5	12,4
Важко сказати	15,1	16,1	22,2	25,4	18,9	26,4	18,2	21,9
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: результати опитування ЦЕС.

тування респондентів попросили оцінити імовірність того, що за кордоном вони можуть опинитись у низці несприятливих ситуацій, зокрема, що вони не матимуть змоги забезпечити фінансово себе і членів своєї сім'ї, які виїхали за кордон, забезпечити якісну освіту дітям, отримати необхідну медичну допомогу, вивчити мову на достатньому рівні, звикнути до місцевих звичаїв і правил. Виявилося, що респонденти-чоловіки вважали вірогідність настання усіх без винятку згаданих ситуацій нижчою ніж жінки. Найінтенсивніше різниця проявлялася щодо спроможності фінансового забезпечення за кордоном, що, очевидно, пов'язане із трудовою інтеграцією у країнах проживання.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Юридичні обмеження на виїзд з України під час повномасштабної війни формують асиметрії структурного складу вимушених мігрантів різних статей за кордоном, зокрема щодо їх віку та кількості дітей. Виявлені особливості статевовікової структури чоловіків-вимушених мігрантів свідчать, що серед них відносно більше осіб молодших і старших вікових груп, які на момент виїзду за кордон відповідно ще не підлягали або вже не підлягали мобілізаційним обмеженням, а також багатодітних батьків. Це підтверджує, що чинні законодавчі винятки щодо перетину державного кордону певною мірою відображаються у структурі чоловічої вимушеної міграції. Водночас зазначені чинники не пояснюють повною мірою присутність усіх чоловіків серед українських вимушених мігрантів за кордоном. Частина законних підстав для виїзду має індивідуальний характер (зокрема пов'язаних зі станом здоров'я особи або членів її сім'ї, необхідністю здійснення догляду тощо) і не може бути ідентифікована за допомогою стандартних соціально-демографічних показників, що використовуються у кількісних опитуваннях. Крім того, серед чоловіків є особи, які виїхали з окупованої частини України через територію РФ чи Білорусі, виїхали після змін у законодавстві щодо чоловіків віком 18—22 роки або досягли повноліття вже під час перебування за кордоном. Водночас не можна повністю виключати, що частина чоловіків опинилась за межами України з порушенням чинних правил перетину державного кордону. Усе це разом свідчить про те, що демографічні характеристики та чинні законодавчі винятки не забезпечують вичерпного пояснення сучасної структури чоловічої вимушеної міграції.

Отримані результати дають підстави стверджувати, що чоловіки-вимушені мігранти характеризуються вищим рівнем соціально-економічної інтеграції у країнах перебування як порівняти з жінками. Вони частіше мають сформовані соціальні зв'язки, проживають разом із членами сім'ї, а також займають більш сприятливе становище на ринку праці: частіше здійснюють підприємницьку діяльність, працюють за здобутою спеціальністю або на посадах, що відповідають чи перевищують їхній попередній кваліфікаційний рівень. Це відображається і в суб'єктивних оцінках:

чоловіки частіше демонструють упевненість у своїй здатності забезпечити фінансову стабільність і належний рівень життя в майбутньому.

Водночас міграційні настанови чоловіків формуються під впливом чинників, які не обмежуються успішністю інтеграції в країні перебування. На відміну від жінок для них додатковим фактором є мобілізаційні обмеження та пов'язані з ними ризики, що підвищують привабливість тривалого перебування за кордоном. Якщо на початковому етапі повномасштабної війни статистично значущих гендерних відмінностей у намірах повернення не спостерігалося, то з часом вони стали більш вираженими. Остання хвиля дослідження засвідчила, що чоловіки істотно частіше ніж жінки пов'язують своє майбутнє з проживанням за межами України. Це дає підстави припустити, що зі збільшенням тривалості вимушеного перебування за кордоном поєднання успішної інтеграції та специфічних безпекових чинників поступово посилює орієнтацію чоловіків на довгострокове проживання в країнах прийому.

Стосунки між Україною як державою та вимушеними мігрантами-чоловіками можна охарактеризувати як напружені, зокрема через запровадження обмежень на отримання консульських послуг для осіб, котрі не виконали вимог щодо військового обліку. В унісон із цим починають звучати голоси країн ЄС про можливу відмову у наданні статусу тимчасового захисту для новоприбулих чоловіків з України, які мають проблеми з військовим обліком на батьківщині. Ці обставини набувають особливого значення в контексті розробки та реалізації політики повернення громадян України, декларованої одним із пріоритетних напрямів державної міграційної політики. Неповернення чоловіків матиме наслідки, що виходять за межі власне чоловічої міграції. По-перше, значна частина чоловіків проживає за кордоном разом із членами своїх сімей, тому їхнє рішення залишитися в країнах перебування істотно зменшуватиме потенціал повернення сімей загалом. По-друге, збереження значної кількості чоловіків за межами України посилюватиме вже наявні диспропорції статевого складу населення всередині країни, які сформувались уже давно і посилились унаслідок війни.

Державна політика щодо правового статусу чоловіків, які перебували за кордоном під час воєнного стану, залишається невизначеною і, ймовірно, буде остаточно сформована лише після завершення війни або принаймні активної фази бойових дій. Паралельно в країнах ЄС тривають дискусії щодо подальшого правового статусу українських чоловіків призовного віку та можливих підходів до його майбутнього регулювання. Обидва ці чинники формують високий рівень невизначеності, який безпосередньо впливає на міграційні плани та очікування вимушених мігрантів. Проте наміри щодо повернення формуються вже сьогодні під впливом поточних умов перебування за кордоном, успішності інтеграції, сімейних обставин, сприйняття майбутніх взаємовідносин із державою та очікувань щодо

власного правового статусу як в Україні, так і в країнах перебування. Тоді відкладення рішень щодо механізмів реінтеграції та взаємодії з цією категорією громадян може сприяти закріпленню довгострокових настанов на проживання за кордоном і, відповідно, зменшенню потенціалу їхнього повернення.

ЛІТЕРАТУРА/ REFERENCES

1. Melnyk, R. (2025). New rules for women's travel abroad: What has changed and what restrictions remain in force. *Judicial-Legal Newspaper.* https://sud.ua/uk/news/publication/361563-novye-pravila-vyezda-zhenschin-za-granitsu-chto-izmenilos-i-kakie-zaprety-deystvuyut-dalshe
   [Мельник, Р. (2025). Нові правила виїзду жінок за кордон: що змінилося і які заборони діють далі. *Судово-юридична газета*].
2. Light, M., & Kosals, L. (2026). A Privilege That Can Be Withdrawn: Regulation of Exit in Russia and Other Post-Soviet Republics. *International Migration*, 64(1), e70118. https://doi.org/10.1111/imig.70118.
3. Kogan, I., Kosyakova, Y., & Tubergen, F. V. (2025). Staying, Leaving, or Returning? Conflict Resolution Preferences and Migration among Ukrainian Women. *Studies of Transition States and Societies,* 17, 117—145. https://doi.org/10.58036/stss.v17i0.1336
4. Maxwell, C., Leybenson, M., & Yemini, M. (2024). Managing protracted displacement: How anchoring shapes 'agency-in-waiting' among middle-class Ukrainian female refugees in Berlin. *International Sociology*, 39 (4), 445—461. https://doi.org/10.1177/02685809241252102
5. Baumann, M. D., & Archer, J. (2026). Experiences of externally displaced Ukrainian women: a longitudinal study of financial resilience recovery, economic behavioral decisions, and financial inclusion in displacement. *Journal of International Humanitarian Action,* 11 (6). https://doi.org/10.1186/s41018-025-00186-9
6. Kogan, I., & Kosyakova, Y. (2025). Cherchez l'homme? The wartime migration of men in Ukraine: Research note. *Journal of International Migration and Integration*, 27 (1), 287—302. https://doi.org/10.1007/s12134-025-01297-3
7. Mazhak, I. (2023). Social determinants of health among Ukrainian refugee women in the Czech. *NaUKMA Research Papers. Sociology*, 6, 60—71. https://doi.org/10.18523/2617-9067.2023.6.60-71
   [Мажак, І. (2023). Соціальні детермінанти здоров'я українських біженок у Чеській Республіці. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*, 6, 60—71].
8. Arefniia, S. (2025). A cross-cultural study of the adaptation of Ukrainian women and women from other countries to new living conditions abroad. *Organizational Psychology. Economic Psychology*, 37 (4), 7—20. https://doi.org/10.31108/2.2025.4.37.1
   [Арефнія, С. (2025). Крос-культурне дослідження особливостей адаптації до нових умов життя за кордоном українських жінок та жінок з інших країн. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 37 (4), 7—20].
9. Centre for Economic Strategy (2025). What motivates women to stay in Ukraine? https://ces.org.ua/women-staying-in-ukraine
   [Центр економічної стратегії (2025) Що мотивує жінок залишатися в Україні?].
10. Centre for Economic Strategy (2023). Refugees from Ukraine: who are they, how many are there, and how can they be returned? https://ces.org.ua/who-are-ukrainian-refugee-research/
    [Центр економічної стратегії (2023). Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути?].

11. Centre for Economic Strategy (2023). Refugees from Ukraine: Who Are They, How Many Are There, and How Can They Be Repatriated? The Second Wave of the Survey. https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report/
[Центр економічної стратегії (2023). Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Друга хвиля дослідження].
12. Centre for Economic Strategy (2024). Ukrainian refugees: Future abroad and plans for return. The third wave of the survey. https://ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/
[Центр економічної стратегії (2024). Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на повернення. Третя хвиля дослідження].
13. Centre for Economic Strategy (2025). Ukrainian refugees after three years abroad: the fourth wave of the survey. https://ces.org.ua/refugees_fourth_wave/
[Центр економічної стратегії (2025). Українські біженці після трьох років за кордоном. Четверта хвиля дослідження].
14. Centre for Economic Strategy (2026). Ukrainian Refugees After Four Years Abroad. The Fifth Wave of the Survey. https://ces.org.ua/ukrainian-refugees-fifth-wave/
[Центр економічної стратегії (2026). Українські біженці після чотирьох років за кордоном. П'ята хвиля дослідження].
15. Organisation for Economic Co-operation and Development (2026). Ukraine's strategic response to the displacement crisis. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9b773da4-en
16. UNN (2025, October). After the lifting of the ban on men aged 18—22 leaving the country, the number of Ukrainians fleeing to Germany increased almost tenfold — Welt. https://unn.ua/en/news/after-the-lifting-of-the-ban-on-men-aged-18-22-leaving-the-country-the-number-of-ukrainians-fleeing-to-germany-increased-almost-tenfold-welt
17. Cassarino, J. P. (2004). Theorising return migration: The conceptual approach to return migrants revisited. *International Journal on Multicultural Societies*, 6 (2), 253–279.

Стаття надійшла до редакції журналу: 06.08.2026
Стаття прийнята до друку після рецензування: 20.08.2026
Дата публікації: 31.10.2026

Iryna Maidanik, PhD (Sociology), Leading Researcher
Mykhaylo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: iryna199@proton.me
ORCID: 0000-0003-0422-1364
ScopusID: 57351561100

(NOT) A MAN'S BUSINESS?! UKRAINIAN MEN'S
MIGRATION ABROAD DURING THE FULL-SCALE INVASION

The migration of Ukrainians abroad during the full-scale war is taking place amid restrictions on men of draft age crossing the state border. This has significantly influenced the structure of forced migration from Ukraine throughout the years of the war, though it does not fully determine it. The aim of this article is to provide a comprehensive analysis of the forced migration of Ukrainian men abroad and to determine its place within the overall structure of forced migration from Ukraine. The scientific novelty of the article lies in the development of a comprehensive empirical profile of Ukrainian male forced migrants, the identification of their socio-demographic, economic, and behavioral characteristics, and the identification of trends in their evolution throughout the full-scale war. The study employs a range of scientific methods: sampling surveys, analysis and synthesis, generalization, grouping, and com-

parison. The study is based on empirical data collected during four waves of surveys of forced migrants from Ukraine abroad (excluding Russia and Belarus), carried out on behalf of the Center for Economic Strategy in 2022, 2023, 2024, and 2025—2026. Each survey wave covered 1,000 respondents.

It was found that over the course of the full-scale war, the gender composition of Ukrainian forced migrants abroad has undergone significant changes. In the first wave of the survey (2022), men accounted for 16.2% of Ukrainians abroad, while by early 2026, this share had increased to 41.7%. Asymmetries were identified in the demographic composition of forced migrants by gender, particularly with regard to age and the number of children. Among men, there was a relatively higher proportion of individuals in younger and older age groups who, at the time of leaving Ukraine, were either not yet subject to or were no longer subject to mobilization restrictions. There was also a higher proportion of fathers with three or more children. Male forced migrants exhibit a higher level of socioeconomic integration in their host countries than women. They are more likely to have established social ties, live with family members, and occupy more favorable positions in the labor market. Specifically, they are more likely to be self-employed, work in their field of specialization, or hold jobs that correspond to or exceed their previous level of qualification.

Changes in return intentions were identified by gender. At the initial stage of the full-scale war, no statistically significant gender differences in intentions to return to Ukraine were observed; however, these differences became increasingly pronounced over time. The latest survey wave showed that men were significantly more likely than women to associate their future with living abroad. The findings highlight the importance of incorporating gender-specific considerations into the development of Ukraine's migration policy, particularly policies aimed at the return and reintegration of forced migrants. They may also be used to forecast the migration behaviour of Ukrainian forced migrants and to assess their return potential after the end of the war.

Keywords: migration, international migration, forced migration, men, Ukraine.

Cite: Petrashyk, Yurii, & Rudyi, Roman (2026). The role of workplace communication, project and time management in building social capital of early-career healthcare professionals. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (65), 90—113. https://doi.org/10.15407/dse2026.03.090

https://doi.org/10.15407/dse2026.03.090
UDC 331.108 + 614.2
JEL Classification: I11, J63, M12, M54

YURII PETRASHYK, PhD, Associate Professor
Department of Public Health and Healthcare Management
Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine
46001, Ukraine, Ternopil, Maidan Voli, 1
E-mail: yurii.m.petrashyk@tdmu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-1286-110X
Scopus ID: 57204442598
ROMAN RUDYI, Healthcare Management Masters student
Ivan Horbachevsky Ternopil National Medical University of the Ministry of Health of Ukraine
46001, Ukraine, Ternopil, Maidan Voli, 1
E-mail: rudyj_romigo@tdmu.edu.ua
ORCID: 0009-0004-0562-3941

THE ROLE OF WORKPLACE COMMUNICATION, PROJECT AND TIME MANAGEMENT IN BUILDING SOCIAL CAPITAL OF EARLY-CAREER HEALTHCARE PROFESSIONALS

The contemporary global healthcare sector is confronting a critical, systemic challenge regarding the retention of early-career professionals. This specific demographic is highly susceptible to "transition shock" and premature labor attrition, driven by intense clinical demands and complex organizational environments. While baseline compensation and generalized job satisfaction have been exhaustively studied, the structural operational competencies — specifically, workplace communication culture, personal project management, and time management — are increasingly recognized as the foundational elements required to build the social capital necessary to embed and retain clinical staff. This challenge is acutely magnified in conflict zones, such as Ukraine, where systemic fragilities, mass displacement, and wartime infrastructure disruptions exacerbate occupational burnout and force mass labor migration.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

This study aims to build a practical framework showing how hospital leadership and operational structures can help build social capital, reduce burnout, and keep early-career healthcare workers from quitting, looking closely at how these strategies apply to the crisis-affected Ukrainian health system. Instead of just looking at higher pay or personal resilience to keep staff, the article combines a few different fields that usually aren't studied together. It considers big-picture workplace social capital and psychological safety with everyday, practical skills borrowed from the corporate world, specifically, personal project management and time management, to create a new way of looking at staff retention in both normal and crisis settings. The study employs a narrative (analytical) literature review rather than a systematic meta-analysis. It critically synthesizes empirical findings, theoretical models, and statistical results reported in international peer-reviewed publications on organizational socialization, psychological safety climates, and clinical operational workflows, integrating them into a comprehensive, multi-level conceptual framework for healthcare workforce retention. The authors substantiate how feeling psychologically safe and having open communication with leaders help new staff feel rooted in their jobs; propose treating daily clinical work like manageable projects and using time-management techniques to lower mental strain; and identify how the lack of clear crisis communication in Ukrainian hospitals might force staff into a "sacrificial" role that speeds up burnout.

The findings clearly show that strong workplace social capital and a longer, more supportive onboarding process lead to lower turnover. Giving new staff the tools to manage their time and treat clinical tasks as projects help protect them from emotional exhaustion. For the Ukrainian health system, setting up proper crisis communication and better daily workflows isn't just a management bonus — it is critical to keeping the medical workforce intact. Healthcare institutions must transcend traditional, isolated orientation events and adopt sustained, multi-level retention strategies. Fostering a robust communication culture, instituting operational design that treats clinical workflows as manageable projects, and providing rigorous time-management frameworks are essential prerequisites to cultivating social capital, mitigating burnout, and securing the long-term stability and efficacy of the healthcare workforce.

Keywords: *labor attrition, social capital, early-career healthcare professionals, organizational socialization, psychological safety, personal project management, time management, workplace communication, transition shock.*

Description of the research problem. The contemporary healthcare landscape is currently navigating a profound and accelerating human resources crisis, characterized by escalating rates of occupational burnout, emotional exhaustion, and rapid labor attrition. This crisis disproportionately impacts early-career healthcare professionals, including newly graduated nurses, resident physicians, and junior clinical staff. Upon transitioning from highly structured academic environments to the intensely demanding, chaotic realities of clinical practice, these individuals frequently experience a phenomenon documented in the literature as "transition shock." This psychological and operational disorientation significantly undermines clinical efficacy, compromises patient safety protocols, and often precipitates a premature departure from the employing institution or the medical profession entirely [1]. The fundamental research problem lies in identifying, understanding, and operationalizing the specific organizational and individual-level mechanisms that can successfully anchor these professionals within

their institutions, thereby transforming a highly transient, vulnerable early-career workforce into a stabilized, committed, and highly skilled clinical collective.

At the theoretical core of this challenge is the concept of "social capital" within the workplace environment. In the context of complex healthcare organizations, social capital represents the intricate networks of relationships, shared cultural norms, vertical trust directed toward leadership, horizontal trust among peers, mutual professional recognition, and reciprocity that facilitate collective action and organizational cohesion [2]. Unlike human capital, which resides exclusively within the individual in the form of clinical skills and formal education, social capital is an emergent property generated by the relationships between individuals and their surrounding institutional environment. When social capital is robust, it acts as a powerful psychosocial buffer against the inherent stressors of clinical practice. Conversely, when social capital is impoverished or actively depleted by high turnover, it leads to professional isolation, psychological alienation, and a significantly heightened propensity to leave the organization [3].

While the theoretical importance of social capital is increasingly acknowledged in sociological literature, the precise operational levers required to systematically build, measure, and sustain it remain insufficiently integrated into standard healthcare management paradigms. Specifically, the dynamic interplay between macro-level workplace communication culture and micro level individual operational competencies — such as personal project management and time management — has not been comprehensively synthesized. Healthcare delivery is inherently complex, severely time-pressured, and heavily reliant on flawless interdisciplinary coordination. If an organization lacks a transparent, psychologically safe communication culture, the transmission of essential clinical knowledge and cultural norms is severed, leaving the early-career professional adrift [4]. Furthermore, if these early-career professionals lack the operational skills to manage their cognitive load and coordinate their tasks (conceptualized within this research as applied time and project management), the resulting inefficiency exacerbates baseline stress and erodes the relational trust necessary for social capital to flourish [5]. Without a structured framework to manage workflows, the professional is overwhelmed by the sheer velocity of clinical demands, leading to defensive coping mechanisms that usually culminate in resignation [6].

It is worth clarifying explicitly why this article treats social capital, organizational socialization, psychological safety, personal project management, time management, and crisis communication within a single analytical frame, rather than as separate topics that happen to co-occur in the literature. The rationale is a layered *functional* relationship, not topical similarity: social capital is treated as the macro-level relational resource to be built; communication culture and psychological safety are the meso level organizational conditions through which that resource is transmitted daily; personal project and time management are

the micro level individual competencies that determine whether a professional has the operational capacity to participate in that relational environment rather than being overwhelmed by it; and, in the Ukrainian case, crisis communication functions as a boundary condition that intensifies demands on all three levels simultaneously. This layered logic — rather than a claim that the five fields are conceptually equivalent — is what justifies their joint treatment, and it is formalized as the model in section 6.

This structural problem is universally prevalent across global health systems but acquires an existential, critical urgency in environments subjected to severe macro-environmental shocks and geopolitical instability. In Ukraine, the ongoing war following the full-scale invasion has inflicted devastating, unprecedented damage on healthcare infrastructure, workforce capacity, and overall system resilience. With thousands of verified military attacks on healthcare facilities, profound demographic displacement, and a rapidly expanding cohort of citizens requiring complex medical, surgical, and psychological trauma care, the Ukrainian healthcare system is operating under sustained, unprecedented duress [7]. In this hyper-stressed environment, labor attrition is not merely a managerial inconvenience or a financial drain; it is a critical, immediate threat to national public health and survival [8]. The historical lack of institutionalized crisis communication forces medical professionals into a "sacrificial position," relying on individual heroism rather than systemic support, which inevitably accelerates emotional burnout and drives significant cross-border labor migration [9]. Consequently, solving the labor attrition problem requires a holistic, exhaustive understanding of how organizational culture, structured communication, and operational management methodologies can collectively generate the social capital necessary to sustain the healthcare workforce through both routine clinical challenges and extreme systemic crises.

Relevance of the theme. The relevance of this theme is firmly anchored in the stark demographic and economic realities of modern healthcare systems, where the initial one to three years of a clinician's career represent a period of profound organizational vulnerability. Empirical studies consistently demonstrate that turnover intentions peak dramatically during this early employment phase. For instance, turnover intention among new graduate nurses has been recorded at 23% during the first year of practice, escalating to over 26% from the second year onward [10]. This high rate of early attrition represents a catastrophic loss of institutional investment. The direct financial costs associated with recruiting, hiring, onboarding, and training replacement clinical staff are exorbitant, often equating to multiples of the departing employee's annual salary. Beyond these direct financial losses, high turnover inflicts severe operational damage: it disrupts established team cohesion, severs the continuity of patient care, degrades institutional memory, and significantly elevates the statistical risk of adverse patient events and fatal medical errors.

Table 1 synthesizes national workforce trend data [28], the most recent official PHC personnel report [29], and NSZU's primary-care physician registry [30] to highlight the severe structural imbalances and attrition rates exacerbating the human resources crisis.

The theme gains further academic and practical relevance through the conceptual evolution of how labor retention is measured and managed by human resources departments. Historically, healthcare management relied heavily on simplistic, often uni-dimensional metrics of "job satisfaction." However, contemporary organizational psychology emphasizes "job embeddedness" and "organizational socialization" as far more accurate, multidimensional predictors of actual retention behavior [11]. Job embeddedness encompasses the extent to which an individual is deeply enmeshed within the organizational and social web of the workplace. It is determined by the density of their links to other professionals, the perceived fit between their personal values and the institution's culture, and the perceived psychological and financial sacrifices associated with leaving the community. Organizational socialization represents the ongoing, structured process through which a newcomer acquires the specific knowledge, skills, behaviors, and attitudes required to fully assume an organizational role [12]. Building robust social capital is the fundamental engine driving both embeddedness and socialization; without it, retention strategies fail.

Table 1. **Ukraine healthcare workforce demographics & attrition dynamics**

Metric	Data value
Total physicians, trend 2020→2023	–19.4 thousand (–10.8%) to 160.2 thousand [28]
Total junior medical personnel, trend 2020→2023	–51.2 thousand (–16.6%) to 257.5 thousand [28]
Total physicians (excl. dentists), as of 31.12.2025	123,024 (62.7% women; excludes occupied territories) [29]
Physicians based in rural administrative districts	44,594 (36.2% of total) [29]
Physicians of retirement age	31,954 (26.0% of total) [29]
Total nursing/mid-level personnel, as of 31.12.2025	202,633 [29]
Nursing personnel of retirement age	26,412 (13.0% of total) [29]
Nurse-to-physician ratio	1.65 (202,633 / 123,024) [29]
PHC physicians contracted under Program of Medical Guarantees	24,373 physicians at 2,615 provider organizations [30]
PHC physician specialty mix	Family medicine 66.2%; pediatrics 18.9%; therapy 14.9% [30]

Source: rows 1—2 compiled by the authors from Volosovets et al. (2025) [28]; rows 3—8 from PHC Form N-17, "Report on Medical Personnel" (2025) [29]; rows 9—10 from the NSZU Program of Medical Guarantees primary-care physician registry [30].

Furthermore, the integration of personal project management and time management into the discourse of healthcare retention represents a highly relevant, novel theoretical advancement. Traditionally, these competencies have been strictly siloed within the domains of corporate business administration, construction, or software engineering. Healthcare education has largely, and understandably, focused on building clinical acumen and diagnostic proficiency, leaving new professionals critically underprepared for the operational and logistical realities of ward management, interdepartmental coordination, and balancing competing clinical priorities. By reconceptualizing patient care episodes, quality improvement initiatives, and complex discharge planning as distinct "projects," healthcare professionals can immediately apply established project management frameworks—such as resource allocation, critical path analysis, risk mitigation, and stakeholder communication—to streamline their daily workflows [6]. Similarly, advanced time management skills — encompassing aggressive prioritization, effective delegation, distraction control, and strategic daily planning — serve to regulate the overwhelming cognitive load that typifies early-career clinical practice [13]. When professionals possess these operational skills, they significantly reduce their personal burnout risk and contribute to a more efficient, collaborative, and socially cohesive team environment, thereby reinforcing the unit's collective social capital.

Finally, the urgency of this theme is dramatically amplified by the global macroeconomic trend of healthcare worker migration, which poses acute, destabilizing challenges for developing nations and those actively navigating military conflict. In Ukraine, the stark disparity in professional compensation — with physician pay lagging sharply behind regional EU comparators even in purchasing-power-parity terms (detailed in section 5) [14] — creates a powerful, undeniable economic pull factor. However, while economic gaps initiate the migration calculus for many professionals, non-financial factors such as workplace safety, professional development opportunities, transparent leadership support, and a pervasive culture of belonging ultimately determine whether a professional chooses to stay in their home country or emigrate. As Ukraine aggressively moves toward European integration, managing workforce mobility without collapsing the domestic healthcare system requires the urgent, deliberate cultivation of highly supportive, communicative, and operationally efficient workplace environments that foster deep job embeddedness [14].

Analysis of recent studies and publications. The academic literature surrounding healthcare labor attrition has undergone a significant paradigm shift over the past decade, moving decidedly away from a primary focus on individual psychosocial traits toward a robust, empirical examination of organizational structures, relational dynamics, and unit-level operational design.

The conceptual foundation of this contemporary shift is heavily indebted to the rigorous quantitative study of social capital. Strömgren et al. (2016) provided

a landmark prospective cohort study assessing the vital importance of social capital — defined meticulously through parameters of professional recognition, vertical trust in management, horizontal trust among peers, and ongoing reciprocity — among healthcare professionals [2]. Analyzing data from intensive care, emergency, and surgical units across five Swedish hospitals, the researchers found positive, statistically significant associations between all measured aspects of social capital and active engagement in clinical improvements regarding patient safety. Crucially, their prospective analysis established strict causality: increased social capital confidently predicted subsequent, sustained gains in job satisfaction, work engagement, and clinical-improvement activity, operating independently of baseline variations [2]. Oksanen et al. (2013) strongly reinforced this structural view, utilizing advanced multilevel-multinomial logistic regression models on a massive cohort of 43,167 employees. They demonstrated that organizational metrics, such as unit size and employment patterns, directly and mathematically dictate the formation of individual social capital. They found that a 20% increase in baseline employee turnover was associated with a 24% higher odds of experiencing low social capital, highlighting a dangerous, self-reinforcing vicious cycle where turnover depletes social capital, which in turn drives further turnover among the remaining staff [3].

Cho et al. (2023), Hessler et al. (2025), and Hebles et al. (2022) converge on communication openness and psychological safety as central retention levers, but each targets a different point in the causal chain: Cho et al. show communication openness mediates the psychological-safety-to-outcomes link [4]; Hessler et al. show leadership behavior (structured rounding) causally raises psychological-safety scores over time [5]; and Hebles et al. show psychological safety buffers pandemic-era cognitive stress, with supervisor support as its direct antecedent [15]. Read together, these studies sketch a plausible chain — leadership behavior → psychological safety → communication openness → reduced turnover intention — but no single study tests the full chain at once, and none incorporates the individual-level operational competencies (project/time management, sections 3—4) that determine whether a professional has the capacity to benefit from a safe climate in the first place. Bridging that gap between meso level climate research and micro level competency research is precisely what Proposition P2 in section 6 is designed to do.

The specific vulnerability of early-career professionals has generated a distinct, highly focused subset of literature centering on organizational socialization and onboarding frameworks. Ho et al. (2021) qualitatively explored the "transition shock" routinely experienced by newly qualified nurses, concluding that adequate support resources, team morale, and a supportive environment dictate whether a new nurse achieves vital 'job embeddedness' or succumbs to alienation and leaves the profession entirely [1]. Song et al. (2025), in a robust multicenter cross-sectional study of 415 newly graduated nurses across 12 ter-

tiary hospitals, statistically validated that authentic leadership, feedback-seeking behavior, and the perception of decent labor are significant, independent predictors of job embeddedness [11]. Addressing exactly how to instill this embeddedness early, Varma and Hastings (2023) introduced the highly effective concept of virtual onboarding to preemptively establish cultural norms and positive team-enabling behaviors before the professional even begins their first clinical shift, colorfully describing this cohesive organizational effort as "keeping the frogs in the wheelbarrow" [16]. Nagib et al. (2025) further proved through longitudinal tracking that onboarding experiences peak in efficacy around day 30, but comfort and satisfaction precipitously and predictably decline by day 60 and 90 if systemic support is not actively sustained, proving beyond doubt that one-off orientation programs are fundamentally insufficient for retention [17].

While communication and culture understandably dominate the sociopsychological literature, a parallel, highly pragmatic stream of research has begun defining the explicit operational skills required to survive the modern clinical environment. Chiocchio et al. (2015) provided definitive multi-level efficacy evidence showing that a combined intervention of interprofessional collaboration and formal project management training significantly improved goal clarity, interdepartmental coordination, and project performance among healthcare teams [6]. Govindaras et al. (2023) explored the lack of sustainable management settings in project environments, finding that an effective structural management system is an absolute prerequisite for alleviating job stress, preventing burnout, and negating turnover intentions driven by defensive coping mechanisms [18]. Regarding time management, Pestovska (2024) synthesized the European Union experience for Ukrainian enterprises, treating time management not merely as a personal habit or productivity hack, but as an essential organizational competency involving strategic planning, delegation, and the establishment of a "productivity culture" essential for modern personnel management [13].

Finally, the unique, extreme challenges facing the Ukrainian healthcare system are increasingly documented, highlighting severe systemic fragility that requires immediate intervention. The World Health Organization (WHO) and Physicians for Human Rights have documented over 2,881 to 3,000 verified attacks on healthcare facilities in Ukraine since the full-scale invasion, causing unprecedented infrastructure degradation, mass displacement, and civilian casualties [7, 8]. Amidst this physical destruction, Chaban and Salnikova (2020) highlighted the immense psychological toll, arguing that the Ukrainian medical professional is often forced into a "sacrificial position" due to a reliance on societal myths of heroism rather than systemic institutional support, resulting in severe, unmitigated emotional burnout [9]. Hudoshyna et al. (2025) provided an empirical analysis of crisis communication potential within Ukrainian medical institutions, concluding that the communication function remains alarmingly un-institutionalized, with fragmented implementation of WHO princi-

ples and weak coordination across management levels [19]. Nefodov et al. (2025) and Yavorovsky et al. (2023) both underscore the urgent need for a transformation in public administration and patient safety culture dynamics, respectively, as domestic facilities show declining safety indicators compared to pre-war baselines [20, 21].

Research methods. This study employs a narrative (traditional) literature review methodology, designed to critically synthesize disparate strands of organizational psychology, clinical operations research, and public health systems management into a cohesive conceptual framework. Sources were identified through targeted searches of PubMed/MEDLINE, Scopus, and Google Scholar (2013—2026) using combinations of the keywords "social capital," "psychological safety," "organizational socialization," "job embeddedness," "project management," "time management," and "turnover intention," combined separately with "Ukraine" and "war" for the national-context literature. Of the 76 records initially identified, 30 were retained based on relevance to at least one of the four core constructs and on reporting a quantifiable statistical estimate (e.g., odds ratio, standardized regression coefficient, or explained variance). No formal risk-of-bias assessment, PRISMA-type screening, or statistical pooling of effect sizes was performed; the study is therefore presented as a narrative critical review rather than a systematic meta-analysis, consistent with its aim of theory-building rather than effect-size estimation. The analytical process prioritized studies that generated quantifiable, structural metrics regarding healthcare labor attrition and social capital formation.

Furthermore, the methodology incorporated a strict multi-level perspective, acknowledging that labor attrition is driven simultaneously by macro-environmental factors (e.g., wartime infrastructure destruction, international wage disparities, global pandemics), meso level organizational factors (e.g., unit leadership dynamics, institutional onboarding programs, team communication norms), and micro level individual competencies (e.g., personal project management efficacy, cognitive stress regulation, time management skills). Data pertaining specifically to the Ukrainian healthcare system was triangulated using recent empirical academic analyses, international NGO reports (such as those from the WHO, IOM, and Physicians for Human Rights), and domestic demographic assessments to provide a highly contextualized, accurate examination of crisis-state labor dynamics. By seamlessly synthesizing these quantitative metrics with qualitative insights into transition shock and clinical burnout, this methodology constructs an exhaustive, evidence-based paradigm specifically tailored for redefining early-career healthcare retention.

The goal and tasks. The primary goal of this article is to construct a comprehensive, multi-level framework that identifies the structural and operational factors required to cultivate social capital and mitigate labor attrition among early-career healthcare professionals, with a specific focus on the crisis-affected

Ukrainian health system. To achieve this, the research sets several key tasks: first, to synthesize empirical evidence linking organizational socialization and workplace social capital directly to reduced turnover intention; second, to evaluate the mediating role of psychological safety and transparent leadership communication in fostering deep job embeddedness; third, to conceptualize personal project management and time management as critical operational buffers against clinical cognitive load and emotional exhaustion; and finally, to contextualize these interventions within the extreme systemic fragility and wartime infrastructure disruptions currently threatening workforce stability in Ukraine.

Innovative character. The novelty of this article lies specifically in the authors' conceptual model, which operationalizes abstract sociological concepts (social capital and psychological safety) through highly practical, micro level corporate tools (project and time management). The authors' unique contribution is applying this corporate-clinical synthesis specifically to extreme wartime duress, moving beyond standard retention models. Furthermore, the research brings a novel perspective to crisis administration by applying this integrated framework to the unprecedented conditions of the Ukrainian healthcare sector. It argues innovatively that institutionalizing crisis communication and rigorous operational work design are not merely administrative enhancements, but existential, system-level prerequisites for overcoming the "sacrificial" burnout of medical staff and preventing mass labor migration during severe geopolitical shocks.

The original contribution of this article is twofold: first, the four-level integrative model presented in section 6, which specifies functional relationships between these constructs (rather than listing them as merely co-relevant) and yields four propositions (P1—P4) not previously articulated together in this form; and second, the application of this model to the empirically under-examined case of the wartime Ukrainian healthcare workforce, grounded in national workforce data (Table 1) rather than international literature alone.

Results and discussion

1. Social capital and organizational socialization as the primary retention anchors. The empirical evidence synthesized in this review strongly and consistently indicates that individual psychological resilience and competitive financial compensation, while necessary foundational elements, are entirely insufficient to guarantee the long-term retention of early-career healthcare professionals. The primary structural anchor required for sustainable retention is the deliberate cultivation of dense, highly interactive networks of workplace social capital. Social capital within a clinical unit fundamentally transforms a group of disparate, potentially isolated practitioners into a cohesive, mutually supportive organism capable of withstanding immense clinical pressure.

Together, Strömgren et al.'s (2016) prospective findings and Oksanen et al.'s (2013) large-sample modeling (introduced above) converge on a single struc-

tural claim: social capital and unit instability form a mutually reinforcing cycle — social capital predicts subsequent gains in job satisfaction and clinical engagement [2], while instability erodes it, with a 20% rise in turnover corresponding to 24% higher odds of low social capital, and each 30-person-year increase in unit size cutting the odds of high social capital by 6% (OR = 0.94, 95% CI 0.91–0.98) [3]. Neither study, however, addresses the relative weight of this cycle against the meso- and micro level factors examined in sections 2—4 below — does strong project/time-management practice offset weak baseline social capital, or the reverse? This is the open question our model formalizes as Proposition P1 in section 6, rather than a settled finding in the existing literature.

To actively build and preserve this vital capital, institutions must invest heavily and structurally in "organizational socialization," particularly during the highly volatile initial onboarding phase. The socialization process dictates whether a newcomer successfully navigates transition shock to achieve "job embeddedness." Alp and Yanik (2025) demonstrated that comprehensive organizational socialization is positively associated with deep emotional commitment and accelerated career development, and strictly negatively associated with turnover intention among healthcare workers [12]. Tomietto et al. (2014) effectively quantified this exact effect, establishing through regression modeling that robust organizational socialization significantly reduces both turnover intention ($\beta = -0.67$, $p < 0.001$) and clinical therapy error rates ($\beta = -0.24$, $p = 0.003$) within the critical first three years of nursing practice [10].

Table 2 provides a comprehensive summary of the key structural predictors that actively drive job embeddedness and mitigate turnover intention among early-career professionals, drawn directly from recent multivariate analyses.

These empirical findings dictate a radical, necessary restructuring of how early-career professionals are integrated into hospital systems. Varma and Hastings' (2023) concept of "keeping the frogs in the wheelbarrow" through immersive virtual onboarding is highly instructive; it posits that vital cultural transmission and team-enabling behaviors must be firmly seeded *before* the chaotic reality of clinical work begins to overwhelm the newcomer [16]. Furthermore, as Nagib et al. highlight through their chronological analysis, onboarding cannot be treated as a localized, week-long HR event; it must be a meticulously sustained, longitudinal process that actively buffers the professional through the 60- and 90-day marks, periods empirically proven to link to high transition shock and plummeting career satisfaction [17].

2. The mediating force of workplace communication culture and psychological safety. If social capital serves as the structural anchor for a clinical unit, communication culture and psychological safety represent the interactive, daily medium through which that capital is expressed and utilized. The academic literature unequivocally positions institutional communication not as a secondary "soft skill," but as a critical, highly measurable operational and retention variable.

Three recent large-sample studies converge on the same conclusion through different methods, which strengthens confidence in the finding while also exposing its main limitation. Schaechter et al. (2024), Young et al. (2024), and Qeadan et al. (2025) each identify leadership communication — rather than compensation or scheduling flexibility — as the strongest predictor of retention-related outcomes, with Qeadan et al.'s wellness index explaining 53% of departmental turnover variance ($R^2 = 0.53$) [22—24]. None of the three, however, tests whether communication quality is itself an expression of antecedent unit-level social capital or an independent causal lever — a distinction that matters for intervention design and that our model (section 6, P1) treats as an open, testable question rather than an assumption.

The defining, indispensable characteristic of an effective communication culture is the active presence of "psychological safety." Psychological safety is the foundational, shared belief that a professional can speak up, report medical errors, seek critical feedback, and express clinical concerns without any fear of

Table 2. **Structural predictors of job embeddedness and turnover intention in early-career healthcare professionals**

Predictive Construct	Primary Mechanism of Action	Statistical Impact / Outcome Measure	Source Evidence
Organizational socialization	Facilitates rapid cultural assimilation, normative transmission, and deep emotional commitment	$\beta = -0.67$ reduction in turnover intention; $\beta = -0.24$ reduction in therapy errors	Tomietto et al. (2014) [10]
Authentic leadership and decent labor	Provides psychological safety, transparent clinical feedback, and highly equitable resource allocation	Significant, independent predictors of high job embeddedness scores across multiple centers	Song et al. (2025) [11]
Baseline social capital	Generates vertical/horizontal trust and enforces reciprocity among multi-disciplinary clinical teams	Directly and causally predicts prospective longitudinal gains in job satisfaction and engagement	Strömgren et al. (2016) [2]
Wellness and engagement index	Measures holistic institutional support, leadership visibility, and communication efficacy	Explains a highly significant 53% of the total variation in departmental turnover ($R^2 = 0.53$)	Qeadan et al. (2025) [22]
Sustained onboarding (day 30—90+)	Actively mitigates "transition shock" by extending structured support far beyond initial orientation	Successfully prevents the precipitous drop in satisfaction traditionally observed at days 60 and 90	Nagib et al. (2025) [17]

Source: substantiated, identified, formulated, and systematized by the authors based on Tomietto et al. (2014) [10], Song et al. (2025) [11], Strömgren et al. (2016) [2], Qeadan et al. (2025) [22], and Nagib et al. (2025) [17].

institutional retaliation, humiliation, or interpersonal penalty. Cho et al. (2023) established that communication openness acts as the essential statistical mediator between psychological safety and positive nurse outcomes. When early-career nurses feel psychologically safe, their willingness to engage in open communication drastically increases, which directly leads to higher job satisfaction, heavily suppressed turnover intentions, and vastly improved patient safety reporting metrics [4].

This psychological safety mechanism becomes exponentially more important during periods of high environmental stress or crisis. Hebles et al. (2022) studied healthcare teams during the severe, unprecedented disruptions of the *Covid*-19 pandemic, finding that psychological safety actually buffers and prevents the harmful effects of cognitive stress on turnover intentions. Interestingly, their structural models noted that supervisor support does not directly reduce turnover; rather, supervisor support directly and exclusively builds psychological safety, which in turn acts as the protective, stress-absorbing shield against cognitive overload and attrition [15]. Consequently, healthcare institutions must actively, formally train clinical leaders to cultivate this precise climate. Hessler et al. (2025) proved longitudinally that specific interventions — such as explicitly teaching leaders psychological safety tenets and instituting structured, highly visible nurse leader rounding — result in statistically significant increases in the individual psychological safety climate scores of clinical staff over time [5]. Zaheer et al. (2019) echo this imperative, explicitly recommending that healthcare organizations prioritize the relational competencies of frontline supervisors during hiring and provide explicit training in conflict management to strengthen mindful organizing and completely blunt the negative effect of weak teamwork on turnover intentions [25].

This summary Table 3 categorizes the micro and meso level interventions discussed in the literature review, making it easy for policymakers and hospital administrators to map specific operational solutions to retention outcomes.

3. Personal project management as a critical operational buffer. While communication culture provides the necessary psychosocial support and relational trust, early-career professionals also require rigid, highly structured operational frameworks to successfully navigate the intense logistical complexity of modern healthcare delivery. This analysis introduces "personal project management" as a highly effective, analytically sound, yet historically underutilized intervention for frontline clinical staff.

Healthcare delivery is rarely conceptualized by practitioners in terms of traditional project management; however, clinical work consists almost entirely of bounded, resource-constrained, multi-stakeholder processes aimed at achieving specific deliverables within a tight timeframe — the exact, textbook definition of a project. Whether a professional is executing a complex patient discharge plan, leading a unit-level quality-improvement initiative, or coordinating a highly in-

terdisciplinary surgical intervention, treating these workflows as formal, manageable projects allows clinicians to apply structured methodologies to otherwise chaotic environments. Chiocchio et al. (2015) provided definitive multi level efficacy evidence regarding the success of this approach. By deploying a combined, intensive training program in interprofessional collaboration and formal project management to actual healthcare project teams, they measured highly significant improvements in individual self-efficacy, collective goal clarity, team coordination speed, and overall project performance metrics [6].

When early-career professionals are explicitly equipped with project management skills — such as critical path analysis, stakeholder mapping, resource leveling, and risk mitigation — they are actively empowered to take executive control of their clinical environment rather than acting as passive, overwhelmed recipients of institutional chaos. Govindaras et al. (2023) highlighted the severe dangers of operating without these frameworks. In project environments lacking sustainable, structured management support, professionals suffer from chronic operational friction, leading directly to job stress, rapid emotional exhaustion, and the activation of defensive psychological coping mechanisms — primarily, the intention to turn over and leave the industry entirely [18]. Furthermore, structural project management strictly enforces operational transpa-

Table 3. **Summary of structural retention interventions and operational efficacy**

Intervention Type	Operational Focus	Key Efficacy Findings
Virtual and sustained onboarding	Pre-emptive culture transmission ("keeping frogs in the wheelbarrow")	Prevents the precipitous decline in satisfaction observed at days 60/90 without sustained support [16; 17]
Project management training	Interprofessional collaboration, role clarity, workflow management	Significantly improves team coordination, project performance, and delivery speed [6]
Leadership rounding	Building psychological safety and vertical trust	Directly increases individual psychological safety climate scores among clinical nurses [5]
Institutionalized crisis communication	Standardizing emergency workflows and information flow	Diagnosed as largely absent in Ukrainian healthcare [19], with its institutionalization advocated — but not yet empirically tested — as a prerequisite for reducing reliance on the "sacrificial position" [21]
Time management protocols	Distraction control, delegation, and cognitive load regulation	Fosters a productivity culture essential for optimizing limited human resources [13]

Source: substantiated, identified, formulated, and systematized by the authors based on Varma & Hastings (2023) [16], Nagib et al. (2025) [17], Chiocchio et al. (2015) [6], Hessler et al. (2025) [5], Hudoshyna et al. (2025) [19], Nefodov et al. (2025) [21], Pestovska (2024) [13].

rency. As clinical throughput is governed by constant, unrelenting time pressures, the absence of written plans and systematic communication creates fatal bottlenecks. Instituting daily patient-care huddles — a core agile project management technique adopted from the technology sector — has been shown to drastically improve unit communication, facilitate much earlier discharge planning, and significantly increase patient throughput without penalizing operational cost or patient satisfaction.

4. Time management and the regulation of cognitive load. Intimately linked to the application of personal project management is the individual competency of time management. In the context of early-career healthcare retention, time management must be fundamentally redefined. It is not merely a corporate tool for extracting ultimate efficiency; it is a vital, non-negotiable clinical survival mechanism that actively regulates cognitive load and preserves the psychological bandwidth of the practitioner.

Clinical work is heavily characterized by high-velocity, high-stakes diagnostic decision-making subject to constant, highly unpredictable interruptions. Without rigorous, practiced time management, the cognitive load rapidly exceeds the early-career practitioner's processing capacity, leading directly to the emotional exhaustion that predicates professional burnout. Pestovska (2024) rigorously examined the implementation of time management within personnel management, drawing on established European Union experiences to model targeted improvements for Ukrainian enterprises [13]. Time management in this advanced context encompasses aggressive task prioritization, structured daily planning, highly effective interdisciplinary delegation, strict deadline adherence, and uncompromising distraction control, all culminating in a pervasive, institutional "productivity culture" [13].

When early-career clinicians are explicitly and formally trained in these cognitive load regulation techniques, they consistently report higher levels of self-efficacy, reduced anxiety, and much deeper job embeddedness. Time management provides the necessary operational scaffolding that allows a positive communication culture to actually function under extreme clinical pressure. Even the most psychologically safe, highly communicative team will fragment and fail if its individual members are chronically overwhelmed by poorly prioritized, unmanaged tasks. By mastering time management, early-career professionals successfully reclaim autonomy over their clinical day, minimizing the chaotic, unpredictable variables that contribute directly to transition shock and subsequent labor attrition.

5. System-Level fragility and crisis resilience: the extreme case of Ukraine. The theoretical constructs of social capital, psychological safety, and operational management detailed above are currently being stress-tested to their absolute breaking points within the Ukrainian healthcare system. The full-scale military invasion of Ukraine has induced a public health and human resources

crisis of historic, unprecedented proportions. According to data compiled by the World Health Organization and Physicians for Human Rights, there have been between 2,881 and over 3,000 verified military attacks on healthcare facilities, ambulances, and medical personnel during the first 1,534 days of the war, resulting in mass casualties, the wholesale destruction of regional infrastructure, and the severe, ongoing disruption of essential medical service delivery [7, 8]. Over 10 million Ukrainians have been internally or externally displaced, and approximately 30,000 medical professionals have joined the Armed Forces of Ukraine, while thousands of others have become internally displaced or emigrated, severely compromising basic healthcare access for roughly 30% of the entire population. Domestic administrative data corroborate this picture in more granular terms: between 2020 and 2023, the total number of physicians in Ukraine (including private and departmental facilities) fell by 19.4 thousand (–10.8%) to 160.2 thousand, while junior medical personnel fell by 51.2 thousand (–16.6%) to 257.5 thousand; physician availability per 10,000 population declined from 24.2 to 23.4, and junior-specialist availability from 66.04 to 55.9 — with the Kherson, Luhansk, Zaporizhzhia, Donetsk, Odesa, and Kharkiv oblasts recording the sharpest losses [28].

As of 31 December 2025, Ukraine's public health system employed 123,024 physicians and 202,633 nursing/mid-level personnel — a nurse-to-physician ratio of 1.65 — of whom 26.0% and 13.0%, respectively, were of statutory retirement age, and 36.2% of physicians were based in rural administrative districts [29]. Within this workforce, 24,373 physicians were individually contracted as primary-care providers across 2,615 organizations under the Program of Medical Guarantees [30], two-thirds of them (66.2%) practicing family medicine.

In this environment of existential, daily threat, labor attrition is driven by factors far exceeding routine professional transition shock. Chaban and Salnikova (2020) highlight a profound, highly damaging psychological mechanism operating within the Ukrainian medical workforce: the "sacrificial position" [9]. Due to historical systemic deficits and the overwhelming, immediate pressure of wartime triage, Ukrainian doctors are often expected — and expect themselves — to operate as entirely self-sacrificing entities, relying on personal resilience and societal myths of heroism rather than structured institutional support. While this sacrificial ethos has miraculously sustained the system through catastrophic shocks, it statistically guarantees severe, long-term emotional burnout and eventual systemic collapse.

Hudoshyna et al. (2025) and Yavorovsky et al. (2023) converge on the same institutional diagnosis from two angles: Hudoshyna et al.'s qualitative analysis finds Ukrainian healthcare's crisis-communication function "not sufficiently institutionalized," with fragmented WHO-principle implementation and weak cross-level coordination [19], while Yavorovsky et al.'s comparative analysis documents measurable pre-war-to-wartime declines in patient-safety-culture in-

dicators [20]. Neither study quantifies how much of this decline is attributable to the communication deficit itself as opposed to the sheer scale of physical destruction and staff loss documented earlier in this section — a distinction that matters, since it determines whether institutionalizing crisis communication can meaningfully offset attrition even absent a resolution of the war. This is the mechanism formalized as the boundary condition (Proposition P3) in section 6.

Furthermore, as Ukraine aggressively pursues European integration, the healthcare system faces an acute, rapidly accelerating economic and migratory threat. The Ukrainian physician density generally aligns with EU averages, but nurse density is drastically lower, resulting in a highly fragile nurse-to-physician ratio of 1.1, compared to the robust EU average of 2.3 [14]. Economic disparities are glaringly stark; in 2025, the annual average physician salary in Ukraine was approximately $26,700 (PPP), whereas physicians in Bulgaria earned roughly $55,000 and in Poland around $90,000 [14]. EU accession will inevitably facilitate easier labor mobility, threatening a mass, devastating exodus of the surviving, highly traumatized workforce.

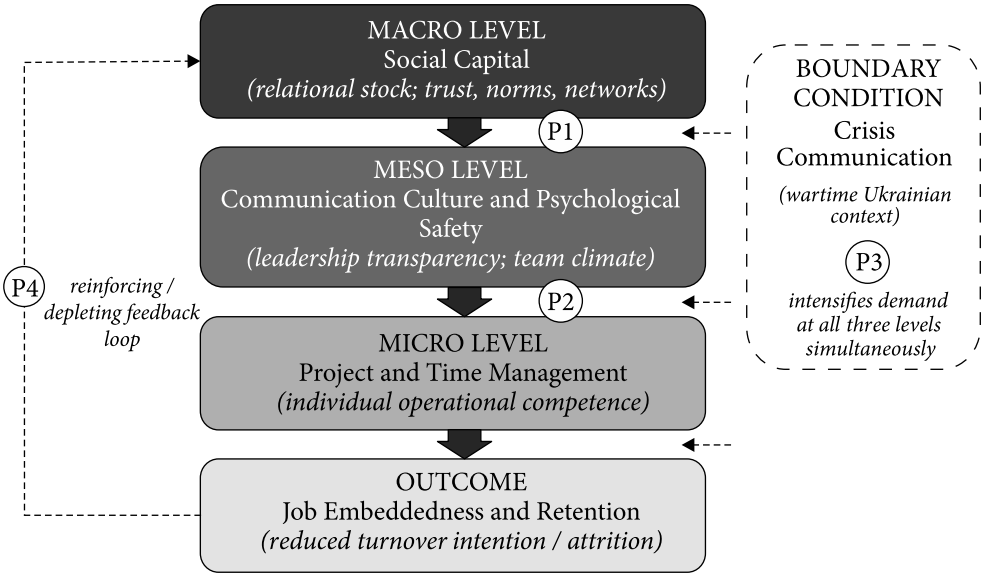
6. An integrative conceptual model of social capital formation (authors' synthesis). The evidence reviewed in sections 1—5 is drawn from independent research traditions that rarely cite one another. Building on it, we propose a four-level model that is the original contribution of this study, distinct from any single source cited above.

The model treats social capital as a macro-level relational stock that is generated or depleted by two intermediate mechanisms operating at different levels. At the meso level, workplace communication culture and psychological safety determine whether relational trust and cultural knowledge are actually transmitted between clinicians and leadership on a daily basis. At the micro level, an individual's personal project-management and time-management competence determines whether that person has the operational capacity to participate in — rather than be overwhelmed by — the relational environment created at the meso level. Wartime crisis communication (section 5) is treated not as a fourth, parallel domain but as a boundary condition that intensifies demand on all three levels simultaneously (see Fig. 1).

From this structure we derive four propositions not previously articulated in this combined form in the literature reviewed:

P1. The positive effect of communication culture and psychological safety on retention (section 2) is partly mediated by unit-level social capital rather than acting as an independent parallel predictor.

P2. Individual project- and time-management competence (sections 3—4) moderates the strength of the relationship between psychological safety and burnout: professionals with low operational competence will show weaker protective effects from a psychologically safe climate than those with high compe-

P1 — effect of communication / psychological safety on retention is partly mediated by unit-level social capital
P2 — individual project / time-management competence moderates the protective effect of psychological safety on burnout
P3 — absent crisis communication multiplies (rather than merely adds to) burnout risk across all three levels
P4 — combined meso + micro interventions strengthen the reinforcing loop more than either alone

Fig. 1. Integrative conceptual model of social capital formation in early-career healthcare worker retention
Source: developed by the authors.

tence, because unmanaged workload erodes the capacity to benefit from a supportive climate.

P3. In the Ukrainian wartime context, the absence of institutionalized crisis communication (section 5) does not merely add stress additively but multiplies the burnout risk associated with weak meso- and micro level buffers, because crisis conditions remove the slack that normally absorbs individual-level operational failures.

P4. Interventions that combine meso level communication training with micro level project / time-management training will outperform either intervention alone — a testable claim not directly assessed in any single study reviewed above, since existing studies (e.g., [6], [18], [5]) each test only one layer in isolation.

Fig. 1 summarizes this four-level model and its associated propositions.

To definitively prevent this attrition, the Ukrainian healthcare system must urgently implement the systemic retention anchors discussed above. As strongly

advocated by Nefodov et al. (2025), a rapid, comprehensive transformation of public administration in the health sector is required, prioritizing ethical and communication dimensions, and rapid digitalization to ensure highly transparent decision-making [21]. Relying on the sacrificial resilience of early-career professionals is an exhausted, highly dangerous strategy. Ukraine must immediately institutionalize crisis communication, implement robust, psychologically safe onboarding for internally displaced or newly graduated staff, and deploy formal project and time management training to maximize the efficiency of its heavily constrained human resources.

Conclusions. The successful retention of early-career healthcare professionals is a highly complex, multidimensional challenge that cannot be resolved through simplistic financial incentives, generalized wellness seminars, or brief orientation events. This narrative review demonstrates unequivocally that labor attrition is fundamentally a symptom of deep structural organizational deficits — specifically, the failure of the institution to generate and sustain workplace social capital. Early-career professionals, who are highly vulnerable to the psychological and operational impacts of transition shock, require a meticulously engineered organizational environment to achieve the job embeddedness necessary for long-term retention.

First and foremost, healthcare institutions must actively institutionalize robust communication cultures predicated heavily on psychological safety. The empirical evidence is undeniable: when clinical leadership actively fosters an environment where open communication is normalized and protected, it directly mediates cognitive stress, significantly mitigates emotional burnout, and mathematically suppresses turnover intention. Techniques such as virtual onboarding and longitudinal organizational socialization must rapidly replace brief, isolated orientation events, ensuring that vital cultural norms and team-enabling behaviors are firmly rooted long before clinical pressures mount.

Second, the formal integration of personal project management and time management into clinical training and daily ward operations is an absolute operational imperative. Healthcare workflows are intensely complex, highly variable projects operating under severe, unforgiving time constraints. By explicitly equipping early-career professionals with structural project management frameworks and cognitive load regulation techniques (advanced time management), institutions empower clinicians to exert executive control over chaotic environments, thereby drastically reducing the operational friction and stress that drives professionals out of the industry.

Finally, in extreme macro-crisis environments such as the wartime Ukrainian healthcare system, these systemic, evidence-based interventions are an immediate, existential necessity. Relying continuously on the sacrificial heroism of medical staff is a critically flawed, unsustainable strategy that accelerates profound emotional burnout and sets the stage for massive labor migration upon EU

integration. To survive the dual, compounding threats of wartime infrastructure destruction and intense economic pull factors, health systems must rapidly institutionalize crisis communication, transform public administration to ensure transparent support, and deliberately architect clinical environments that actively build, rather than deplete, the social capital of their indispensable workforce. The rigorous implementation of these cohesive, system-level strategies represents the only definitive mechanism to secure the stability, efficiency, and longevity of the next generation of healthcare professionals.

Future studies addressing the retention of early-career healthcare professionals should prioritize the development of comprehensive models that integrate macro level social capital with micro level operational competencies, as the current literature remains largely fragmented across adjacent domains. Because the existing evidence base for early-career interventions — such as structured onboarding and mentorship — is relatively small and predominantly North American, there is a critical need to explore cross-cultural applications and validate these findings in diverse geopolitical and crisis environments. Additionally, future research must undertake direct, empirical tests of specific time management and personal project management interventions within active clinical teams to explicitly quantify their impact on cognitive load regulation and burnout mitigation. Finally, scholars are encouraged to further investigate the mechanisms of moral and authentic leadership in fostering psychological safety, using these insights as a foundational departure point for more robust theories of workforce stability and organizational performance.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Ho, S. S., Stenhouse, R., & Snowden, A. (2021). 'It was quite a shock': A qualitative study of the impact of organisational and personal factors on newly qualified nurses' experiences. *Journal of Clinical Nursing*, 30 (15—16), 2373—2385. https://doi.org/10.1111/jocn.15777
2. Strömgren, M., Eriksson, A., Bergman, D., & Dellve, L. (2016). Social capital among healthcare professionals: A prospective study of its importance for job satisfaction, work engagement and engagement in clinical improvements. *International Journal of Nursing Studies*, 53, 116—125. https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2015.07.012
3. Oksanen, T., Kawachi, I., Kouvonen, A., Takao, S., Suzuki, E. … & Vahtera, J. (2013). Workplace determinants of social capital: cross-sectional and longitudinal evidence from a Finnish cohort study. *PLoS One*, 8 (6), e65846. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0065846
4. Cho, H., Steege, L. M., & Arsenault Knudsen, É. N. (2023). Psychological safety, communication openness, nurse job outcomes, and patient safety in hospital nurses. *Research in Nursing & Health*, 46 (4), 445—453. https://doi.org/10.1002/nur.22327
5. Hessler, K. L., Anderson, G., Scannell, M., McNair, B., & Becker, M. (2025). Leadership Strategies to Increase Psychological Safety of Nurses: A Longitudinal Study. *Quality Management in Health Care*, 34 (1), 46—54. https://doi.org/10.1097/QMH.0000000000000453
6. Chiocchio, F., Rabbat, F., & Lebel, P. (2015). Multi-level efficacy evidence of a combined interprofessional collaboration and project management training program for healthcare

project teams. *Project Management Journal*, 46 (4), 20—34. https://doi.org/10.1002/pmj.21507
7. World Health Organization. (2026). *Attacks on Ukraine's health care increased by 20% in 2025*. https://www.who.int/news/item/23-02-2026-attacks-on-ukraine-s-health-care-increased-by-20-in-2025
8. Physicians for Human Rights. (2026). *Attacks on Health in Ukraine Continue to Escalate Four Years into Russia's Full-Scale Invasion*. https://phr.org/news/attacks-on-health-in-ukraine-continue-to-escalate-four-years-into-russias-full-scale-invasion/
9. Chaban, O. S., & Salnikova, A. O. (2020). Burn out: Ukrainian realities (based on examples of some medical professions). *Psychosomatic Medicine and General Practice*, 4 (2). https://doi.org/10.26766/pmgp.v4i2.203
[Чабан, О., & Сальнікова, А. (2020). Burn out: українські реалії (на прикладах деяких лікарських професій). *Психосоматична медицина та загальна практика*, 4 (2)].
10. Tomietto, M., Rappagliosi, C. M., & Sartori, R. (2014). Organizational socialization in the first three years of nursing profession: strategies to decrease turnover intention. *Professioni Infermieristiche*, 67 (4), 195—202. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25837474/
11. Song, Z., Yao, X., Wang, J., Shen, Y., Zhang, P., & Huang, X. (2025). Factors influencing the job embeddedness of new graduate nurses: A multicentre cross-sectional study. *Journal of Advanced Nursing*, 81 (11), 7030—7039. https://doi.org/10.1111/jan.16289
12. Alp, F., & Yanık, A. (2025). The Effect of Organizational Socialization on Career Development, Emotional Commitment, and Turnover Intention in Healthcare Workers. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (2), 497—517. https://doi.org/10.31679/adamakademi.1512418
13. Pestovska, Z. S. (2024). Time management in personnel management: eu experience for ukrainian enterprises. *Economic Scope*, 195, 182—186. https://doi.org/10.30838/EP.195.182-186
[Пестовська, З. С. (2024). Тайм-менеджмент в управлінні персоналом: досвід ЄС для українських підприємств. *Економічний простір,* 195, 182—186].
14. Ukrainian Healthcare Center. (2024). *Will the migration of healthcare workers from Ukraine increase after EU accession and can it be managed?* https://uhc.org.ua/en/will-the-migration-of-healthcare-workers-from-ukraine-increase-after-eu-accession-and-can-it-be-managed/
15. Hebles, M., Trincado-Munoz, F., & Ortega, K. (2022). Stress and Turnover Intentions Within Healthcare Teams: The Mediating Role of Psychological Safety, and the Moderating Effect of COVID-19 Worry and Supervisor Support. *Frontiers in Psychology*, 12, 758438. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.758438
16. Varma, R., & Hastings, B. (2023). Keeping the frogs in the wheelbarrow: how virtual onboarding creates positive team-enabling cultures. *BMJ Leader*, 7 (4), 298—300. https://doi.org/10.1136/leader-2022-000665
17. Nagib, N., & Nagib, N. (2025). Onboarding and early employment experiences in healthcare: Implications for retention. *Health Services Management Research*. https://doi.org/10.1177/09514848251384273
18. Govindaras, B., Wern, T. S., Kaur, S., Haslin, I. A., & Ramasamy, R. K. (2023). Sustainable Environment to Prevent Burnout and Attrition in Project Management. *Sustainability*, 15 (3), 2364. https://doi.org/10.3390/su15032364
19. Hudoshyna, O. V., Chernenko, V. A., Kurdil, N. V., Basanets, A. V., & Palamar, B. I. (2025). Crisis communication potential of medical institutions of Ukraine in war conditions: An empirical analysis. *Wiadomosci lekarskie*, (11), 2320—2329. https://doi.org/10.36740/WLek/214781
20. Yavorovsky, O. P., Skaletsky, Y. M., Brukhno, R. P., Ivanko, O. V., Kravchenko, S. V. … & Kozak, N. D. (2023). Comparative analysis of patient safety culture dynamics in Ukraine

and the USA healthcare facilities reference to establishing safe hospital environment. *Clinical and Preventive Medicine*, (6), 113—120. https://doi.org/10.31612/2616-4868.6.2023.14 [Яворовський, О. П., Скалецький, Ю. М., Брухно, Р. П., Іванько, О. В., Кравченко, С. В. … & Козак, Н. Д. (2023). Порівняльний аналіз динаміки стану культури безпеки пацієнтів у лікарняних закладах України та США в контексті формування безпечного лікарняного середовища. *Клінічна та профілактична медицина*, 6, 113—120].

21. Nefodov, O., Dibrova, S., & Ulka, O. (2025). Transformation of Public Administration in the Health Sector: Ethical and Communication Dimensions. *Dnipro Academy of Continuing Education Herald. Series: Public Management and Administration*, 9 (2), 41—49. https://doi.org/10.54891/2786-698X-2025-2-4
[Нефьодов, О., Діброва, С., & Улька, О. (2025). Трансформація публічного управління у сфері охорони здоров'я: етичний та комунікаційний виміри. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Серія: Публічне управління та адміністрування*, 9 (2), 41—49].
22. Qeadan, F., Vanderloo, M. J., Call, M., Thornquist, R., Tingey, B. … & Locke, A. (2025). Association of Communication, Engagement, and Well-Being With Turnover Among Faculty at a Large Academic Health Care and Research System. *Academic Medicine*, 100 (12), 1478—1485. https://doi.org/10.1097/ACM.0000000000006055
23. Schaechter, J. D., Starr, J. R., & Silver, J. K. (2024). Institutional Culture of Belonging and Attrition Risk Among Women Health Care Professionals. *Journal of Women's Health*, 33 (12), 1645—1655. https://doi.org/10.1089/jwh.2024.0321
24. Young, A. M., Aronoff, C., Goel, S., Jerome, M., & Brower, K. J. (2024). A Focus on Leadership Communication and Feeling Valued to Prevent Burnout and Turnover Among Healthcare Professionals. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 66 (4), 305—309. https://doi.org/10.1097/JOM.0000000000003057
25. Zaheer, S., Ginsburg, L., Wong, H. J., Thomson, K., Bain, L., & Wulffhart, Z. (2019). Turnover intention of hospital staff in Ontario, Canada: exploring the role of frontline supervisors, teamwork, and mindful organizing. *Human Resources for Health*, 17 (1), 66. https://doi.org/10.1186/s12960-019-0404-2
26. Laschinger, H. K. S., Zhu, J., & Read, E. A. (2016). New nurses' perceptions of professional practice behaviours, quality of care, job satisfaction and career retention. *Journal of Nursing Management*, 24 (5), 656—665. https://doi.org/10.1111/jonm.12370
27. Zvonar, V.P. (2017). Smart-community as a socio-economic phenomenon. *Demography and Social Economy*, 3 (31), 76—88. https://doi.org/10.15407/dse2017.03.076
[Звонар, В.П. (2017). Smart-громада як соціально-економічний феномен. *Демографія та соціальна економіка,* 3 (31), 76—88].
28. Volosovets, O. P., Diachuk, D. D., Lurin, I. A., Naumenko, O. M., Parii, V. D., & Volosovets, A. O. (2025). Human resources of healthcare in Ukraine during the COVID-19 pandemic and war. *Clinical and Preventive Medicine*, (1), 117—131. https://doi.org/10.31612/2616-4868.1.2025.15
[Волосовець, О. П., Дячук, Д. Д., Лурін, І. А., Науменко, О. М., Парій, В. Д., & Волосовець, А. О. (2025). Кадрові ресурси охорони здоров'я України у роки пандемії COVID-19 та війни. *Клінічна та профілактична медицина,* 1, 117—131].
29. State Institution "Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine." (2025). *Form N-17: Report on medical personnel, 2025* [Dataset]. https://phc.org.ua/monitoring-i-statistika/meddata-1
[Державна установа «Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України». (2025). Форма N-17: Звіт про медичні кадри, 2025. https://phc.org.ua/monitoring-i-statistika/meddata-1].

30. National Health Service of Ukraine. *Register of primary care physicians at providers contracted under the Program of Medical Guarantees* [Open dataset]. National Open Data Portal. https://data.gov.ua
[Національна служба здоров'я України. Перелік зареєстрованих лікарів первинної медичної допомоги у надавачів послуг за договорами із НСЗУ. Єдиний державний веб-портал відкритих даних].

Стаття надійшла до редакції журналу 14.06.2026
Стаття прийнята до друку після рецензування: 10.08.2026
Дата публікації: 31.10.2026

Юрій Петрашик, канд. філол. наук, доцент
кафедра громадського здоров'я та управління охороною здоров'я
Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського
Міністерства охорони здоров'я України
46001, Україна, м. Тернопіль, Майдан Волі, 1
E-mail: yurii.m.petrashyk@tdmu.edu.ua
ORCID: 0000-0003-1286-110X
Scopus Author ID: 57204442598
Роман Рудий, магістрант програми «Менеджмент в охороні здоров'я»
Тернопільський національний медичний університет імені І.Я. Горбачевського
Міністерства охорони здоров'я України
46001, Україна, м. Тернопіль, Майдан Волі, 1
E-mail: rudyj_romigo@tdmu.edu.ua
ORCID: 0009-0004-0562-3941

РОЛЬ КОМУНІКАЦІЇ НА РОБОЧОМУ МІСЦІ, УПРАВЛІННЯ ПРОЄКТАМИ І ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТУ У ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ МОЛОДИХ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Сучасна глобальна система охорони здоров'я стикається з критичною системною проблемою, пов'язаною з втратою молодих фахівців. Ця демографічна група є вкрай вразливою до «транзитного шоку» та передчасного відтоку кадрів, що зумовлено високими клінічними вимогами та складними організаційними умовами. Хоча базові рівні оплати праці та загальна задоволеність роботою вичерпно досліджені, структурні операційні компетенції, зокрема культура комунікації на робочому місці, менеджмент особистих проєктів та тайм-менеджмент дедалі частіше визначаються як базові елементи, необхідні для формування соціального капіталу, потрібного для інтеграції та утримання клінічного персоналу. Ця проблема загострюється у зонах конфлікту (як нині Україна), де системна нестабільність, масове переміщення населення та порушення інфраструктури в умовах війни посилюють професійне вигорання та змушують до масової трудової міграції.

Дослідження має на меті розробити практичну модель, що продемонструє, як керівництво лікарень та їх організаційні структури можуть сприяти формуванню соціального капіталу, зменшенню вигорання та запобіганню звільненню медичних працівників на початку кар'єри, уважно аналізуючи, як ці стратегії застосовуються до української системи охорони здоров'я, що перебуває в кризовому стані. У статті використано комплексний підхід до вирішення проблеми втрати молодих кадрів, де поєднано кілька напрямів, які зазвичай не враховуються у дослідженнях. На відміну від наявних розробок, автори пропонують розглядати не лише підвищення зарплати або особисту стійкість як засоби утримання персоналу. До уваги варто брати загальну кар-

тину соціального капіталу на робочому місці та психологічної безпеки у поєднанні з повсякденними практичними навичками, запозиченими з корпоративного середовища (управління особистими проєктами і тайм-менеджмент) для формування нового підходу до збереження персоналу як у звичайних умовах, так і в умовах кризи.

Дослідження ґрунтується на наративному (аналітичному) огляді літератури. Воно критично узагальнює емпіричні дані й результати досліджень, отримані з опитувань, поздовжніх досліджень і статистичних моделей, опублікованих у міжнародних рецензованих журналах, інтегруючи їх у комплексну, багаторівневу концептуальну модель збереження персоналу. Автори доводять, що відчуття психологічної безпеки та відкрите спілкування з керівництвом допомагають новим співробітникам почуватися впевнено на робочому місці; пропонують підхід до щоденної клінічної практики як до управління проєктами і використання методів тайм-менеджменту для зниження психічного навантаження; а також указують на те, як відсутність чіткої кризової комунікації в українських лікарнях може зводити співробітників до ролі «жертв», що прискорює вигорання. Отримані результати свідчать, що стійкий соціальний капітал на робочому місці та триваліший, сприятливіший процес адаптації нових співробітників призводять до зниження плинності кадрів. Надання новим співробітникам інструментів тайм-менеджменту і підхід до клінічних завдань як до проєктів допомагає захистити їх від емоційного виснаження. Для української системи охорони здоров'я налагодження належної кризової комунікації та вдосконалення щоденних робочих процесів — це не просто управлінський бонус, а критично важливий чинник збереження медичного персоналу. Медичні заклади мають відійти від традиційних, ізольованих орієнтаційних заходів та впровадити стійкі, багаторівневі стратегії утримання персоналу. Створення стійкої комунікаційної культури, запровадження оперативного дизайну зі сприйняттям клінічних робочих процесів як керованих проєктів та створення надійних систем тайм-менеджменту є необхідними передумовами для формування соціального капіталу, зменшення вигорання та забезпечення довгострокової стабільності й ефективності медичного персоналу.

Ключові слова: плинність кадрів, соціальний капітал, молоді медичні працівники, організаційна соціалізація, психологічна безпека, управління особистими проєктами, тайм-менеджмент, комунікація на робочому місці, транзитний шок.

DSE DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

Cite: Khmelevska, Oksana (2026). Kanaly povedinkovoho vplyvu u sferi osvity: kontseptualizatsiya ta prykladnyy potentsial [Behavioral Influence Channels in Education: Conceptualization and Practical Potential]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (65), 114—133. https://doi.org/10.15407/dse2026.03.114

https://doi.org/10.15407/dse2026.03.114
УДК: [37-052 + 37-042.3:32]: 330.16
JEL Classification: I20, I28, D91

ОКСАНА ХМЕЛЕВСЬКА, канд. екон. наук, старш. наук. співроб., пров. наук. співроб.
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: kh_o@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6982-1312

КАНАЛИ ПОВЕДІНКОВОГО ВПЛИВУ У СФЕРІ ОСВІТИ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА ПРИКЛАДНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Метою статті є визначення і обґрунтування каналів поведінкового впливу на прийняття населенням освітніх рішень, що дасть змогу конкретизувати напрями та зміст поведінкових втручань у процесі формування політик і практик у сфері освіти на етапі повоєнного відновлення України. Актуальність зумовлена посиленням впливу невизначеності на освітні рішення та поведінку населення в умовах тривалої війни. Методологічною основою дослідження є поєднання міждисциплінарного, системного та орієнтованого на поведінкові втручання підходів. У роботі використано загальнонаукові і спеціальні методи, зокрема структурно-логічного узагальнення, кабінетного контент-аналізу, системного аналізу.

Узагальнення міждисциплінарних джерел останніх десятиліть дало змогу: окреслити основні переваги поведінкового підходу як загальної методологічної рамки для врахування закономірностей поведінки людини; висвітлити найбільш визнані у міжнародній практиці моделі зміни поведінки; виокремити чинники та особливості людської поведінки, які доцільно врахувати у визначенні каналів поведінкового впливу; обґрунтувати ці канали з позицій класичної та поведінкової економіки, а також інших поведінкових наук; дібрати приклади міжнародних практик і кейсів, що мають потенціал для імплементації в Україні в межах відповідних каналів поведінкового впливу у сфері

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

освіти. Новизна роботи полягає у виокремленні п'яти каналів поведінкового впливу, тобто сфер освітньої поведінки населення та пов'язаних із нею освітніх рішень, на які можуть бути спрямовані поведінкові втручання: 1. Освітній і професійний вибір (більш виважений вибір закладу освіти, майбутньої професії тощо); 2. Поведінка в процесі навчання (підтримка мотивації, орієнтація на академічну успішність); 3. Участь в освіті та освітня траєкторія (основні етапи участі в освіті та освітні переходи); 4. Набуття та оновлення навичок, компетенцій (формування готовності до навчання впродовж життя та інші аспекти); 5. Гендерні уявлення в освітньо-професійній орієнтації (осучаснення уявлень про освітні, професійні і кар'єрні можливості, подолання гендерних стереотипів і пов'язаних із ними самообмежень освітнього й професійного вибору). Застосування такого підходу дає змогу врахувати поведінково-діяльнісні, мотиваційно-когнітивні, ціннісно-світоглядні та компетентнісно-адаптаційні аспекти освітньої поведінки й пов'язаних з нею рішень. Також запропоновано логічну схему співвіднесення поведінкового впливу з етапами поведінкового процесу.

Ключові слова: *освіта, поведінкові науки, поведінковий підхід, освітні рішення, канали поведінкового впливу, поведінкові втручання.*

Стаття виконана в рамках НДР «Механізми впливу на поведінкові стратегії українців у повоєнний період: інформаційно-комунікаційні важелі та інтегровані бази даних», 2024—2026 рр. (державний реєстраційний номер: 0124U004851).

Постановка проблеми та актуальність обраної теми. За сучасними поведінковими підходами, поведінка людини характеризується обмеженою раціональністю, обмеженим самоконтролем, використанням евристик, схильністю до систематичних когнітивних упереджень і несприйняттям втрат, а також гіперболічним дисконтуванням у процесі міжчасового вибору. Властивості та обмеження людської поведінки й суджень можуть ускладнювати раціональне і систематичне оцінювання альтернатив та їх корисності, формування переваг, вибір і прийняття рішень. У межах третьої хвилі поведінкової економіки дослідники[1] пропонують враховувати також ефекти досвіду [1], оскільки людина формується під впливом власного життєвого досвіду, особливо під час криз і катастроф різного генезу, що припадають на її життя (війни, гіперінфляції, міграції, стихійні лиха тощо).

В умовах тривалої війни в Україні населення і система освіти зазнають постійного впливу загроз і невизначеностей, що позначається не лише на стійкості та резильєнтності суспільства та його інституцій, а й на прийнятті рішень населенням щодо освіти (сенси, очікування, бар'єри участі, матеріальні та нематеріальні інвестиції в освіту, освітні траєкторії тощо).

[1] За підходом Ульріке Мальмендір (Ulrike Malmendier) та її колег, першу хвилю поведінкової економіки пов'язують із виявленням систематичних відхилень реальної поведінки від передбачень моделі раціонального вибору та поясненням їх психологічними чинниками. Друга хвиля характеризується розвитком емпіричних досліджень поведінкових закономірностей та їх інтеграцією в різні напрями економічної науки і практики. Третя хвиля акцентує значення індивідуального досвіду, який може тривало впливати на переконання, очікування та економічні рішення людини.

Оскільки діти і молодь здобувають освіту під час війни, то на їхніх майбутніх освітніх траєкторіях можуть позначатися більшою або меншою мірою освітні втрати, психологічні розлади, невпевненість у майбутньому. Крім того, багаторічний досвід здобуття освіти в умовах війни може вплинути на формування освітніх установок їх нащадків.

Після закінчення принаймні гарячої фази війни, а у перспективі — повноцінного повоєнного відновлення України, поряд із використанням традиційних механізмів та інструментів управління, важливо скористатися потенціалом поведінкових наук[2] та поведінкових інсайтів для формування освітніх політик, програм, практик і втручань щодо підтримки зміни поведінки здобувачів освіти, сприяння покращенню конкурентоспроможності, добробуту та життєстійкості населення.

Постановка мети і завдань. Метою статті є визначення та обґрунтування каналів поведінкового впливу на прийняття населенням освітніх рішень. Задля досягнення мети поставлені такі завдання: 1) дослідити міждисциплінарні підходи до вивчення освітньої поведінки населення та її основних аспектів; 2) виокремити чинники та особливості, які доцільно врахувати при обґрунтуванні каналів поведінкового впливу (далі — КПВ); 3) висвітлити найбільш визнані з позицій поведінкових наук та міжнародного досвіду моделі зміни поведінки людини; 4) узагальнити переваги поведінкового підходу порівняно з традиційними підходами до формування політик і практик, а також розкрити його значення як загальної методологічної рамки, що дає змогу врахувати закономірності поведінки людини; 5) підібрати міжнародні практики / кейси, стосовно яких існує потенціал імплементації в Україні у межах певного КПВ.

Наукова новизна. На основі структурно-логічного узагальнення міждисциплінарних підходів виокремлено п'ять КПВ — сфер освітньої поведінки та пов'язаних із нею рішень, на які можуть бути спрямовані поведінкові втручання (далі — втручання) у сфері освіти на етапі повоєнного відновлення України: 1) освітній і професійний вибір; 2) поведінка в процесі навчання; 3) участь в освіті та освітня траєкторія; 4) оновлення / набуття навичок, компетенцій; 5) гендерні уявлення в освітньо-професійній орієнтації. Запропоновано логічну схему співвіднесення поведінкового впливу з етапами поведінкового процесу.

Методологія / методи дослідження. Методологічною основою дослідження є поєднання міждисциплінарного, поведінково-орієнтованого та

[2] Поведінкові науки охоплюють широкий комплекс дисциплін, що досліджують закономірності поведінки та прийняття рішень людиною, насамперед психологію, поведінкову економіку, соціологію й когнітивні науки, а також суміжні галузі та міждисциплінарні напрями, зокрема нейронауки, соціальну і когнітивну психологію, психологію та соціологію освіти.

системного підходів. Міждисциплінарний підхід[3] забезпечив інтеграцію концептуальних положень та емпіричних результатів досліджень у сфері поведінкових наук, економіки освіти та аналізу освітньої політики, що уможливило виокремити чинники та особливості освітньої поведінки на індивідуальному та популяційному рівнях. Поведінковий підхід використано для врахування обмеженої раціональності, когнітивних та інших упереджень у процесі прийняття освітніх рішень і взаємодією з освітнім середовищем. Системний підхід застосовано для обґрунтування КПВ, а також підбору загальновизнаних практик щодо розробки втручань і політик. Для досягнення мети і завдань дослідження використано загальнонаукові і спеціальні методи, зокрема структурно-логічного узагальнення, кабінетного контент-аналізу, системного аналізу, метод кейсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. К. Хаас та А. Хаджар (Christina Haas & Andreas Hadjar, 2020) представили [2] усебічний огляд концептуальних і методологічних підходів останніх двох десятиліть щодо вивчення траєкторій студентів вищої освіти — у різних країнах та різних дослідницьких дизайнах, включно з описами та послідовними реконструкціями траєкторій, прогнозами щодо категорій учасників та видів траєкторій. Зроблено висновки, що більшість теоретичних рамок базується на прийнятті рішень; історично неблагополучні групи у вищій освіті, як-от студенти з низьким соціальним походженням, дотримуються менш лінійних та менш плавних траєкторій вищої освіти.

А. Хофер, О. Живкович і Р. Сміт (Andrea-Rosalinde Hofer, Aleksandra Zhivkovikj & Roger Smyth, 2020) дослідили [3], як психологічні чинники та соціальний контекст формують кар'єрні рішення молоді та як інформація про ринок праці впливає на вибір майбутньої професії. Автори проаналізували причини неефективності державних вебсайтів з профорієнтації та запропонували відповідні інструменти поведінкової економіки.

М. Фішер (Mira Fischer, 2018) у роботі [4] зосередилася на тому, як студенти і учні включають інформацію у свої переконання і поведінку та як переконання щодо академічної результативності, відносні оцінки успішності чи якості освіти причинно впливають на освітні рішення. Авторка робить висновки, що освітні результати можна покращити завдяки зворотному зв'язку про минулу успішність, проте час його надання має вирі-

[3] Поєднання концепцій і методів різних поведінкових та економічних наук забезпечує комплексний аналіз поведінки людини з урахуванням її когнітивних, мотиваційних, соціальних, середовищних та економічних детермінант, зокрема стимулів, ресурсних обмежень, очікуваних вигід і витрат. Наприклад, освітнє рішення може одночасно залежати від очікуваних економічних вигід і витрат, доступності ресурсів, мотивації та самооцінки людини, її попереднього досвіду, когнітивних упереджень, соціальних норм і характеристик освітнього середовища. Отже, поведінку людини складно пояснити одним універсальним чинником або в межах лише однієї дисципліни.

шальне значення. Важливо розрізняти переконання щодо різних вимірів здібностей, оскільки їх підтримка може як підвищити, так і знизити мотивацію до навчання. Також учні можуть переоцінювати сигнали здібностей, отримані в результаті міжгрупових порівнянь, особливо коли вони негативні; через це групування учнів за успішністю може призвести до декалібрування особистих переконань про здібності.

А. Гіріскау та М. Пінті (Andra Hiriscau & Mihaela Pintea, 2024) [5] дослідили вплив порядку народження на рівень освіти у США та механізм, що спричиняє цей вплив. За допомогою моделі фіксованих сімейних ефектів (порівняння сиблінгів у межах однієї сім'ї) виявлено негативний вплив порядку народження на результати освіти; цей ефект варіюється залежно від доходу домогосподарства і є найсильнішим для тих з них, хто має найвищі доходи. Однак часовий розподіл статків домогосподарства протягом дитинства також має значення — найбільші відмінності в освітньому рівні між братами та сестрами спостерігаються тоді, коли старші діти народжуються та проводять раннє дитинство у період вищого добробуту домогосподарства, що вказує на роль економічних ресурсів для раннього розвитку дитини.

Н. Біддл (Nicholas Biddle, 2021) дослідив [6] потенціал поведінкових наук для підтримки рефлексії країн на освітню кризу, спричинену *Covid*-19, та можливі майбутні кризи. Докладний огляд літератури та емпіричний аналіз репрезентативних наборів даних по різних країнах світу уможливив зробити висновок, що політика реагування більш ефективна тоді, коли враховує, як насправді люди приймають рішення. Розглянуто ключові відмінності між *Homo Economicus* та *Homo Sapiens* через три групи поведінкових інсайтів (здатність приймати рішення, сприйняття цінності, відносини з іншими людьми), а також прояви деяких упереджень, що посилюються під час освітніх криз. У процесі розробки втручань запропоновано враховувати такі результати дослідження: прив'язаність учня до школи має значення, як і шкільні ресурси; перешкоджання розвитку грамотності та математичних навичок мають багато побічних ефектів; виявлення поведінкових упереджень може спрямувати системи освіти до більш ефективних втручань; поведінкові упередження частіше трапляються в поточному контексті, але цілеспрямовані політичні заходи дають змогу їм протидіяти.

У публікації *OECD* (2022) [7] наголошується, що як будь-який інструмент розробки політики, використання поведінкових знань має підлягати етичним міркуванням на будь-якому етапі політичного циклу. Етичні міркування структуровано за чотирма ключовими етапами: 1. Визначення актуальності та масштабу — верифікація поведінкового підходу щодо мети політики; встановлення чітких критеріїв щодо того, що запропонована зміна поведінки має покращити добробут. 2. Дизайн втручань — прозорість щодо цілей та намірів втручань; залучення стейкхолдерів; дотримання

принципів рівності та людської гідності; ідентифікація та мінімізація ризиків для суспільства чи вразливих груп. 3. Спостереження та оцінювання — прогнозування можливих ненавмисних ефектів чи втрат; захист персональних даних; оприлюднення результатів. 4. Імплементація політики — збереження етичних стандартів за масштабування та підзвітність перед суспільством.

Отже, результати наведених досліджень підтверджують значний потенціал поведінкових наук для пояснення поведінки людини та розробки політик. Водночас різноманітність поведінкових чинників і можливих способів впливу актуалізує потребу у формуванні цілісної аналітичної рамки, яка б давала змогу враховувати взаємозв'язок різних детермінант освітньої поведінки, визначати КПВ, систематизувати види втручань та обґрунтовувати напрями їх застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. За сучасними підходами, врахування поведінки людей може підвищувати ефективність управлінських заходів, успішність ініціатив і результативність суспільних перетворень. Це особливо актуально для політик, одним із завдань яких є зміна поведінки населення. У сфері освіти важливо сприяти формуванню поведінкових практик, що забезпечують активну й усвідомлену участь в освіті на різних етапах життя людини. Відповідно для розроблення інструментів і заходів впливу необхідним є розуміння особливостей освітньої поведінки, чинників, що її визначають, а також поведінкових бар'єрів, які можуть перешкоджати участі в освіті та досягненню бажаних освітніх результатів.

Узагальнення міждисциплінарних джерел щодо різних аспектів прийняття освітніх рішень дає змогу виокремити чинники й особливості людської поведінки, які доцільно врахувати у визначенні КПВ:

- дитячий та підлітковий розвиток характеризуються різними траєкторіями академічної успішності (із загальною закономірністю покращення її з віком) та академічної мотивації (із загальною закономірністю зниження її у підлітковому віці), а також диверсифікацією джерел мотивації у підлітковому віці [8, 9];
- приблизно до 13—15 років діти не можуть раціонально думати про майбутнє; простежується схильність дітей до прийняття невдалих довгострокових або недалекоглядних рішень [10, 11, 2];
- у дитинстві не усвідомлюється важливість академічної успішності як довгострокової інвестиції [10];
- у значної частини дітей — проблеми з самооцінкою (занижена або завищена), що впливає на академічну успішність [8, 4];
- вплив ровесників, родичів, соціального оточення на прийняття освітніх рішень (вибір професії, варіанти участі в освіті тощо) [10, 12, 8, 2, 13];
- наміри щодо здобуття вищої освіти (фаху) формуються у школярів задовго до того, як вони стануть абітурієнтами [13];

Рис. 1. Логічна схема співвіднесення поведінкового впливу з етапами поведінкового процесу
Джерело: авторська розробка; * малюнок з пазлами у елементі «Можливі зміни поведінки» згенерований OpenAI (2026). ChatGPT. URL: https://chatgpt.com/

• завищені або занижені очікування від освіти як у здобувачів освіти, так і батьків учнів [10, 11, 13, 6];

• наявність диспозиційних бар'єрів для освіти дорослих — вік, попередній досвід, невпевненість в успіху, незначні вигоди від участі [14, 15];

• готовність до навчання не є фіксованою, вона змінюється протягом життя; різні вікові популяції мають різні структури мотиваційних факторів [16, 8, 17].

На основі структурно-логічного узагальнення міждисциплінарних підходів і результатів емпіричних досліджень, представлених у наукових публікаціях останніх десятиріч, виокремлено п'ять КПВ на прийняття освітніх рішень (рис. 1):

1) освітній і професійний вибір — вибір закладу освіти, освітньої програми або спеціальності, рівня освіти та майбутнього професійного напряму;

2) поведінка в процесі навчання — підтримка мотивації та залученості до навчання, саморегуляції, наполегливості та інших форм поведінки, що сприяють досягненню навчальних цілей і академічній успішності;

3) участь в освіті та освітня траєкторія — прийняття рішення про вступ / «вхід» до системи освіти, початок навчання, його продовження або відновлення, освітні переходи, переривання та повернення до освіти;

4) оновлення / набуття навичок, компетенцій — формування готовності до навчання впродовж життя, поведінка щодо подальшого навчання, розвитку й оновлення компетентностей;

5) гендерні уявлення в освітньо-професійній орієнтації — осучаснення уявлень про освітні, професійні і кар'єрні можливості, подолання гендерних стереотипів і пов'язаних з ними самообмежень освітнього й професійного вибору.

КПВ варто розглядати як взаємопов'язані сфери освітньої поведінки та зумовлених нею рішень і чинників, на які можуть бути спрямовані втручання. Визначення п'яти КПВ не означає їх трактування як відокремлених або послідовних напрямів, оскільки між ними можливі зворотні зв'язки, а їх комбінація здатна чинити системний вплив. Наприклад, більш виважений вибір закладу освіти може впливати на тривалість залученості до освіти та подальшу освітню траєкторію; посилення мотивації може сприяти підвищенню академічної успішності й зацікавленості у набутті нових навичок, що, зі свого боку, може зумовлювати більш амбітний вибір наступного рівня освіти. Усі чотири канали можуть також підсилюватися через дію п'ятого — осучаснення гендерних уявлень, що може сприяти розширенню спектра вибору доступних і прийнятних професій, формуванню іншої освітньої траєкторії та набуттю компетентностей, більш затребуваних на ринку праці. Перелік КПВ за потреби може бути розширений.

Також КПВ дають змогу врахувати особливості прийняття освітніх рішень як на індивідуальному рівні, так і на рівні домогосподарств і насе-

лення. Застосування традиційних інструментів (оновлення стандартів і програм, фінансова та інституційна підтримка тощо) у поєднанні з втручаннями (наприклад, зміцнення позитивної ідентичності, практики «рівний — рівному» та саморефлексії, формування установки на зростання, персоналізовані повідомлення учням та/або їх батькам) може сприяти позитивним змінам у поведінці та пов'язаних з нею освітніх рішень, оскільки на процеси їх прийняття впливають когнітивні, емоційні та контекстуальні чинники.

Обґрунтуємо більш детально кожний КПВ. ***Освітній і професійний вибір.*** За класичною економічною логікою освітній вибір — це інвестиційне рішення з максимізацією очікуваної корисності (найчастіше розглядається відносно здобуття вищої освіти). З точки зору поведінкових наук реальний вибір не є оптимальним через вплив соціальних норм, стереотипів, прагнень, очікувань, соціального порівняння, емоцій та інших чинників. Поведінкова економіка додає до моделей вибору в умовах невизначеності обмежену раціональність, обмежену інформацію, обмежену увагу, евристики, інформаційну асиметрію, упередженість *status quo*, небажання втрат, упередженість у теперішньому часі та міжчасовий вибір, страх відмови, суб'єктивні очікування тощо.

«У виборі студента … маємо справу з прийняттям рішень в умовах невизначеності, оскільки ні витрати, ні вигоди різних варіантів не можуть бути відомі з певністю, і вони залежатимуть від багатьох факторів, що знаходяться поза контролем людини. … Це вибір, який зазвичай робиться лише один раз, тому існує дуже мало можливостей навчитися на помилках або отримати досвід на ринку вищої освіти» [13, с. 20, 21].

« … хоча як студенти, так і випускники визнають цінність вищої освіти, рішення про те, чому і де навчатися, є неймовірно складним. Йдеться не про якість університетських програм, а про вибір, який роблять молоді люди в школі чи коледжі, і який не завжди витримує випробування часом, коли вони озираються на свої рішення через роки… Ставки для студентів дуже високі — з точки зору їхнього часу, вартості та доленосного характеру такого вибору»[4].

На рівні домогосподарства складність процесу вибору закладу освіти зумовлена не лише фінансовими міркуваннями, а й попередніми освітніми досягненнями дитини / дітей, питаннями територіальної віддаленості закладу, його репутації / престижу, якості послуг, безпеки[5], соціально-економічного або етнічного контингенту учнів.

[4] Prof Nicola Dandridge leads study on what university students think about their higher education choices. Press release issued: 2 April 2025. University of Bristol. School for Policy Studies. URL: https://www.bristol.ac.uk/sps/news/2025/national-study-shows-what-university-students-think-about-their-higher-education.html (дата звернення: 10.08.2026).

[5] Для більшості українських батьків безпековий фактор стає пріоритетом у виборі закладу освіти, насамперед дитсадка і школи (наявність облаштованого та сертифікованого укриття, можливості очного / дистанційного навчання, загальна безпека у регіоні / районі проживання).

Поведінковий підхід дає змогу перейти від теоретичних міркувань «чому людина робить не завжди оптимальний освітній вибір» до більш практичних питань — для яких суб'єктів (батьки, молодь) та за допомогою яких втручань можна зробити процес освітнього вибору сприятливим для прийняття більш виважених рішень (наприклад, спрощення форми вступу, структуроване порівняння закладів / програм підготовки, стимули, фреймінг, персоналізована інформація, нагадування, підказки, е-калькулятори очікуваної вартості освіти, висвітлення реальних кар'єрних траєкторій випускників, зворотний зв'язок).

Для України на особливу увагу заслуговує функціонал безкоштовного цифрового ресурсу *Discover Uni*[6], що дає змогу порівнювати усі курси бакалаврату по всій території Сполученого Королівства, а отже робити усвідомлений освітній вибір. Набори даних включають: дані національного опитування студентів останніх курсів, інформацію про випускників, лонгітюдні дані про освіту. Це дає можливість абітурієнтам та усім іншим стейкхолдерам порівнювати таку інформацію: думки студентів про курс та їх оцінки якості викладання на курсі; можливості навчання, оцінювання та зворотний зв'язок; академічна підтримка, організація та управління; навчальні ресурси, навчальна спільнота та думка студентів про неї; кількість студентів, котрі продовжили навчання на другому курсі; які посади обійняли випускники після завершення навчання; заробіток випускників через 15 місяців, три та п'ять років після закінчення курсу; враження випускників — чи вважають вони, що курс позитивно впливає на їхню роботу після закінчення навчання; кваліфікації та тарифні бали *UCAS*, які студенти мали під час зарахування на курс.

Поведінка в процесі навчання. З позицій класичної економіки освіти академічна успішність[7] може розглядатись або як проміжний результат процесу формування й накопичення людського капіталу, або як показник ефективності інвестицій у людський капітал, що залежить від індивідуальних зусиль і здібностей здобувача освіти, витрат часу, а також якості викладання та якості освітнього середовища. З позицій поведінкових наук обсяг і спрямованість зусиль, реалізація наявних здібностей і витрати часу значною мірою залежать від внутрішньої та зовнішньої мотивації, віри

[6] Discover Uni. URL: https://discoveruni.gov.uk/about-discover-uni/ (дата звернення: 20.07.2026).

[7] У наукових публікаціях терміни «академічна успішність» (academic success), «академічні досягнення» (academic achievement) та «академічна результативність» (academic performance) можуть використовуватись взаємозамінно, хоча відповідні поняття не є повністю тотожними. У пропонованій статті академічну успішність розглядаємо як багатовимірний конструкт, що охоплює рівень навчальних досягнень, результативність навчання відповідно до встановлених вимог і стандартів, а також успішність / прогрес у досягненні інших навчальних та освітніх цілей, зокрема, функціональне застосування набутих знань і компетентностей, особистісне зростання в освітньому середовищі, завершення освітньої програми.

у власну здатність досягати результату, цілеспрямованості, саморегуляції тощо; поведінкова економіка додатково враховує вплив когнітивних упереджень і поведінкових бар'єрів, зокрема схильність надавати перевагу поточним вигодам над майбутніми, прокрастинацію, брак уваги, негативний досвід невдач.

Дослідники наголошують, що розуміння того, якою мірою розбіжності в успішності зумовлені меншими зусиллями, а не нижчими здібностями, має вирішальне значення для розробки втручань: перше вимагає втручань задля підвищення мотивації (самоконтроль, наполегливість, сумлінність тощо), друге — втручань, що покращують знання та навички [11, с. 192, 214]. Крім того, правильно відібрані втручання можуть мати каскадний ефект, а не змінювати окремий аспект поведінки. Наприклад, такі втручання як установка на зростання (*growth mindsets*), соціальна приналежність (*social belonging*), диференційоване навчання (*difference education*) — мають непропорційно великий ефект, коли їх застосовують на початку першого семестру, що є критичним періодом для першокурсників; ці втручання не лише змінюють поведінку студентів з самого початку, а й можуть докорінно змінити досвід навчання[8].

Отже, з позицій поведінкового підходу підвищенню мотивації до навчання та усвідомленню важливості академічної успішності можуть сприяти практики і втручання, що стимулюють позитивну успішність, розвиток здібностей, саморегуляцію та самоконтроль, демонструють практичну корисність та цінність освіти для здобувачів освіти. Серед відомих кейсів:

• ініціатива «рівний — рівному» (*peer-to-peer*), що спрямована на соціальну та культурну адаптацію першокурсників, їх швидке інтегрування в академічну спільноту[9]; управління прокрастинацією через додаткові курси для першокурсників [18];

• втручання, яке дає змогу учням шкіл подолати упередження, що інтелект є фіксованим станом[10] [19, с. 56, 59];

• зміцнення домашнього навчального середовища, підтримка практик читання та дозвілля через програми смс-повідомлень для батьків малолітніх дітей[11];

[8] O'Hara, & Ross, E. (2023, June 26). How Leaders in Higher Education Can Embed Behavioral Science in Their Institutions. *Behavioral Scientist*. URL: https://behavioralscientist.org/how-leaders-in-higher-education-can-embed-behavioral-science-in-their-institutions/ (дата звернення: 12.08.2026).

[9] Peer Support Partnership. KCLSU. URL: https://www.kclsu.org/help/wellbeing/peermentoring/ (дата звернення: 21.07.2026).

[10] OECD Global BI Project Repository, South Africa (2021, June 25). URL: https://oecd-opsi.org/bi-projects/instilling-a-growth-mindset-in-south-africa/ (дата звернення: 13.04.2026).

[11] Positive Parenting Project "Play Learn Grow". OECD Global BI Project Repository, Australia. URL: https://oecd-opsi.org/bi-projects/positive-parenting-project-play-learn-grow/ (дата звернення: 13.04.2026).

• налагодження сучасних форм комунікації між школою та батьками учнів (як-от месенджери), інформування про успішність, пропуски занять, поведінку у школі, нагадування про виконання домашніх завдань [12] [20, 21].

Участь в освіті та освітня траєкторія. З позицій класичної економіки рішення щодо участі в освіті визначається співвідношенням фінансових і часових витрат та очікуваної віддачі від освіти. Поведінкові науки розглядають участь в освіті крізь призму соціальних норм, ідентичності, відчуття приналежності, самоефективності, розриву між намірами й фактичними діями. У поведінковій економіці інерція щодо участі в освіті може розглядатись через упередження *status quo*, відкладання рішень — знецінення майбутнього, недостатнє врахування доступних можливостей — обмеженнями уваги (наприклад, людина може мати право на освітній грант, ваучер, іншу підтримку, але не скористатись ними), неповна поінформованість про потенційні вигоди — через інформаційну асиметрію (тобто людина може не брати участь у освіті, тому що не знає про можливості участі або не розуміє, як скористатись перевагами освіти; особливо це стосується соціально вразливих категорій населення, тих, хто давно не навчався, потенційних студентів, батьки яких не здобували вищу освіту). Поведінкова економіка також акцентує, що за умов невизначеності людина не має точного знання про майбутні результати участі в освіті, а формує суб'єктивні очікування щодо шансів вступу й успішного навчання, майбутнього рівня заробітку та працевлаштування, а також можливості поєднання участі в освіті із сімейними та трудовими планами. Такі очікування можуть систематично відрізнятись від об'єктивних оцінок.

Також варто взяти до уваги, що міжнародні організації розглядають участь у освіті як динамічний процес, що охоплює прийняття рішення про «вхід» в систему освіти, продовження навчання, освітні переходи, переривання та можливе повернення до системи освіти. Для різних етапів освітньої траєкторії (освітнього шляху) ідентифікуються бар'єри участі, зокрема поведінкові, а також розробляються й впроваджуються політики та втручання, спрямовані на їх подолання.

Основні види втручань: таргетування інформації; персоналізоване спілкування; підтримка відчуття ідентичності та соціальної приналежності; підтримка сприйняття цінності освіти (здобувачами освіти й батьками дітей); індикація та візуалізація прогресу навчання (також для батьків дітей); інструменти зобов'язань (*commitment devices*); нагадування, спрощення, своєчасні підказки (і для батьків дітей); гнучкі схеми.

[12] Behavioral Sciences for the reconnection of secondary level students to the educational system. OECD Global BI Project Repository, Argentina. URL: https://oecd-opsi.org/bi-projects/behavioral-sciences-for-the-reconnection-of-secondary-level-students-to-the-educational-system/ (дата звернення: 13.04.2025).

Перспективним для України є розширення законодавчо закріпленої практики оплачуваних відпусток у зв'язку з навчанням[13] схемами, що дають працівникам можливість тимчасово вивільнити робочий час для участі в освіті. Схеми оплачуваних навчальних відпусток (*paid education leave*) у країнах ЄС відрізняються моделями фінансування та тривалістю. З позицій поведінкового підходу такі схеми впливають на поведінку через зниження фінансових, часових і психологічних бар'єрів участі, послаблюють орієнтацію на короткострокові вигоди і відкладання навчання, зменшують невизначеність і ризики, пов'язані з професійним розвитком або перекваліфікацією, посилюють мотивацію та готовність інвестування у власний розвиток. Наприклад, у Бельгії для посилення мотивації до навчання та залучення працівників передбачено регіональні відмінності щодо максимальної кількості годин оплачуваної навчальної відпустки, порядку компенсації заробітної плати та умов проходження програми. Так, у Фландрії працівник може використати до 125 год. відпустки протягом навчального року, однак за механізмом спільної з роботодавцем ініціативи, його особистий максимум може бути подвоєно до 250 год. Крім того, працівник може поєднувати кілька курсів або модулів тривалістю менше 32 год., що пропонуються одним закладом освіти, щоб сукупно відповідати мінімальній вимозі щодо тривалості навчання або кількості трьох навчальних кредитів[14].

Оновлення / набуття навичок, компетенцій. З позицій класичної економіки набуття навичок розглядається як один із механізмів інвестування в людський капітал, що має забезпечувати майбутню віддачу у вигляді продуктивності, доходів та можливостей працевлаштування. Поведінкові науки, зокрема поведінкова економіка, зміщують фокус на психологічні й поведінкові механізми участі в навчанні: мотивацію, сприйняття цінності та релевантності навчання, професійні та кар'єрні очікування, самооцінку власних можливостей, часові, інформаційні та інші бар'єри, відкладання та труднощі перетворення наміру навчатись на реальну поведінку, формування звичок до навчання. Відповідно втручання можуть включати персоналізоване інформування й рекомендації, нагадування, акцентування практичної цінності та очікуваних результатів навчання, подолання інформаційних бар'єрів, спрощення процедур пошуку та реєстрації, автоматичне зарахування з можливістю відмови, попередньо сформовані добірки курсів, демонстрацію прогресу в навчанні, а також використання прикладів і позитивного досвіду колег або однопоколінців.

[13] Переважно стосуються здобуття формальної освіти та конкретних навчальних процедур: іспитів, атестацій, сесій, захисту дипломної роботи та ін.

[14] Paid educational leave and Flemish training leave 2025—2026. Pro-Pay NV. URL: https://www.propay.be/en/news/paid-educational-leave-and-flemish-training-leave-20252026/ (дата звернення: 24.07.2026).

Як перспективний для України кейс може розглядатись французька програма *Compte personnel de formation*[15] (*CPF,* персональний рахунок для навчання), яка дає змогу накопичувати персональні права на фінансування професійного навчання та використовувати їх для розвитку й підтвердження навичок і компетентностей протягом трудового життя (як правило, з 16 до 67 років). *CPF* запроваджено у 2015 р. (як освітні кредити), а з 2019 р. кожна особа, котра працює (за винятком працівників держсектору), має *CPF*, на який нараховуються €500 за кожен рік роботи на повну ставку. *CPF* пов'язаний з особою, а не з її трудовим договором чи статусом. Фізичні особи можуть накопичувати права на навчання без обмежень у часі до максимум €5000 (для низькокваліфікованих працівників — до €8000). Кредит у євро на рахунку залишається повністю за особою у разі зміни статусу, професійної ситуації або втрати роботи, незалежно від причини розірвання трудового договору. Кошти перераховуються безпосередньо постачальнику освітніх послуг, тому не потрібно витрачати власні заощадження або чекати на відшкодування [22]. Персоналізація, можливість перенесення права на навчання до нового роботодавця або на періоди безробіття, економічної неактивності, можливість співфінансування з різних джерел, можливість бачити баланс рахунку і самостійно обирати навчання через єдину цифрову платформу — зменшують бар'єри доступу і можуть посилювати відчуття контролю та автономії у прийнятті рішення щодо навчання впродовж життя.

Гендерні уявлення в освітньо-професійній орієнтації. Економічні підходи до аналізу дискримінації та професійної сегрегації показують, що гендерні стереотипи й пов'язані з ними обмеження професійного вибору можуть призводити до неоптимального розподілу людського капіталу і неповного використання здібностей та потенціалу працівників. Поведінкові науки доповнюють цей підхід, акцентуючи увагу на механізмах соціалізації гендерних ролей, ідентичності, соціальних нормах, кар'єрній самоефективності, відчутті приналежності до певної професійної сфери, попередньому досвіді навчання і роботи, життєвих цілях, а також негативних емоціях, пов'язаних із порушенням усталених гендерних очікувань. Поведінкова економіка уможливлює детальніше враховувати роль неявних упереджень, фреймінгу інформації, очікувань, сформованих під впливом стереотипів, архітектури вибору та контрстереотипних рольових моделей. Це дає змогу простежити, як загальні гендерні уявлення через конкретні психологічні та соціальні механізми впливають на поведінку, зокрема на вибір професії чи спеціальності, оцінювання власних здібностей і готовність претендувати на керівні посади.

[15] Le compte personnel de formation (CPF). Ministère du Travail et des Solidarités. Publié le 09/02/2017. Mis à jour le 13/04/2026. URL: https://travail-emploi.gouv.fr/le-compte-personnel-de-formation-cpf (дата звернення: 05.07.2026).

Поведінкові втручання можуть бути спрямовані на зміну стереотипних уявлень і установок, коригування сприйняття соціальних норм, виявлення та послаблення впливу неявних упереджень, модифікацію середовища прийняття рішень, демонстрацію поширеності контрстереотипних професійних виборів, а також представлення й популяризацію нетипових для певної статі професійних і кар'єрних траєкторій. Для України доцільно активніше популяризувати кар'єрні моделі без символічної сегрегації, наприклад інформаційні кампанії для школярів (як-от міжнародні практики «*Girls day, Boys day*», «*Girls in STEM*», «*Boys in Care / Teaching*»).

Міжнародний досвід свідчить, що поведінковий підхід [16] має значний потенціал для сфери освіти, а втручання легкі у впровадженні, переконливі та відносно дешеві [2, 3, 6, 10, 12, 13]. Основними перевагами поведінкового підходу до формування політик і практик у сфері освіти можна вважати такі:

• врахування реальної поведінки учасників освітнього процесу (сприйняття ними інформації, формування суджень тощо);

• ідентифікація поведінкових бар'єрів та ситуаційних чинників, що можуть перешкоджати бажаній поведінці навіть за наявності необхідних знань, мотивації чи формальних можливостей;

• можливість впливати на поведінку без надмірного примусу та зберігати свободу вибору (розглядають як потенційні переваги певних видів втручань);

• покращення результативності політик і практик — цілеспрямований підбір втручань для досягнення визначених цілей, адресність рішень для певних груп населення;

• відносно низька вартість (розглядають як потенційні переваги певних видів втручань);

• доповнення традиційних інструментів освітньої політики та можливість синергії;

• можливість емпіричної перевірки та тестування.

Серед найбільш визнаних підходів до розробки втручань і політик, зокрема у сфері освіти, з використанням надбань поведінкових наук виокремлюємо:

1) модель «Колесо зміни поведінки» (*Behaviour Change Wheel*) [17] [23, 24], у якій узагальнено 19 теорій змін поведінки та яка складається з діагнос-

[16] Поведінковий підхід може використовуватись для виявлення та аналізу проблем ширшого характеру. Наприклад, у коледжі намагалися долучити до занять з репетиторами більшу кількість студентів, але не питали самих студентів, чому вони цього не роблять. Експерт з поведінкових наук під час спілкування зі студентами з'ясував, що вони перестали відвідувати репетиторський центр, бо там часто доводилося довго чекати. Отже, проблема була не в самих студентах та їхній поведінці, а в інституційному потенціалі. Див.: O'Hara, & Ross, E. (2023, June 26). How Leaders in Higher Education… (дата звернення: 12.08.2026).

[17] Hreha, J. What is The Behaviour Change Wheel: A Complete Guide to Designing Interv. URL: https://www.thebehavioralscientist.com/glossary/behaviour-change-wheel (дата звернення: 02.04.2026).

тичного ядра, функцій втручання та категорій політики. Модель розглядає поведінку як результат взаємодії трьох умов — здатності (фізичної та/або психологічної), можливості (фізичної та/або соціальної), мотивації (рефлексивної та/або автоматичної). Функціями втручання розглянуто освіту, формування навичок, розширення можливостей, стимулювання, демонстрацію прикладів, переконання, обмеження, примус та реструктуризацію середовища, а категоріями політики — комунікацію / маркетинг, керівні принципи, фіскальні заходи, регулювання, законодавство, соціальне планування, надання послуг або створення служб підтримки;

2) підхід *EAST* (*Easy, Attractive, Social, Timely*), за яким поведінкові дослідження можна використати для розробки політик, заснованих на зручності, привабливості, соціальних аспектах прийняття рішень та своєчасності[18] [25];

3) підхід *MINDSPACE* (*Messenger, Incentives, Norms, Defaults, Salience, Priming, Affect, Commitments, Ego*), за яким обґрунтовані поведінкові ідеї можуть вплинути на розробку та реалізацію політик [26, 25].

Отже, визначення та обґрунтування КПВ спиралося на широкий спектр міждисциплінарних концепцій і теоретичних засад поведінкових наук щодо вивчення освітньої поведінки населення, а також формування політик на основі поведінкового підходу, який враховує закономірності поведінки людини та можливості її зміни. Залежно від характеру проблем поведінкові втручання можуть доповнювати традиційні інструменти освітньої політики та застосовуватись на державному або місцевому рівні, у діяльності надавачів освітніх послуг, а також у межах ініціатив громадянського суспільства. Застосування поведінкового підходу як загальної методологічної рамки дає змогу комплексно врахувати поведінково-діяльнісні, мотиваційно-когнітивні, ціннісно-світоглядні, компетентнісно-адаптаційні та соціально-середовищні аспекти освітньої поведінки й пов'язаних з нею рішень.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В умовах тривалої війни прийняття рішень населенням у сфері освіти дедалі більше відбувається в умовах невизначеності, що ускладнює формування очікувань, сприйняття інформації, оцінювання альтернатив і наслідків освітнього вибору. Крім того, на освітні траєкторії та пов'язану з ними поведінку індивідів різною мірою можуть впливати освітні втрати, психологічні наслідки війни, порушення усталеного способу життя, зміна соціального середовища, невпевненість у власному майбутньому та майбутньому дітей. За таких умов, поряд із традиційними механізмами та інструментами управління у сфері освіти, доцільним є використання потенціалу поведінкових наук і пове-

[18] EAST Framework: four simple ways to apply behavioural insights. Behavioural Insights Team. URL: https://www.bi.team/publications/east-four-simple-ways-to-apply-behavioural-insights/#:~:text=The%20EAST%20framework%20is%20a%20guide%20for,2024%20to%20reflect%20advancements%20in%20behavioral%20science (дата звернення: 02.04.2026).

дінкових інсайтів під час формування та реалізації освітніх політик, програм і практик, а також розроблення цілеспрямованих втручань.

Для формування структурованого підходу до визначення напрямів і змісту втручань у повоєнній Україні запропоновано виокремити п'ять КПВ, тобто сфер освітньої поведінки та пов'язаних із нею рішень, на які можуть бути спрямовані втручання: 1) освітній і професійний вибір; 2) поведінка в процесі навчання; 3) участь в освіті та освітня траєкторія; 4) оновлення / набуття навичок, компетенцій; 5) гендерні уявлення в освітньо-професійній орієнтації.

Доцільним є визначення особливостей впливу воєнного та повоєнного середовища на освітні рішення й поведінку населення, з урахуванням критичних життєвих періодів, виокремлених у підході *OECD* (2025) [16], коли люди можуть бути особливо відкритими до навчання або, навпаки, стикатись із підвищеним ризиком втрати освітніх можливостей, і коли активна цілеспрямована підтримка може мати найбільше значення. До таких періодів, зокрема, належать раннє дитинство, підлітковий вік, середина кар'єри та наближення пенсійного віку.

Перспективним напрямом є проведення емпіричних досліджень для виявлення поведінкових бар'єрів, визначення особливостей їх прояву серед різних груп населення, перевірки ефективності різних інструментів поведінкового впливу. Важливим вбачається формування доказової бази для обґрунтованого поєднання втручань із традиційними механізмами та інструментами освітньої політики.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Malmendier, Ulrike (2026). Introduction. *Homo Experiens*: Why Behavioral Economics Needs the Life Sciences. In: A. Samson (Ed.). *The Behavioral Economics Guide 2026,* VII—XVIII. https://www.behavioraleconomics.com/be-guide/
2. Haas, C., & Hadjar, A. (2020). Students' trajectories through higher education: a review of quantitative research. *High Educ,* 79, 1099—1118. https://doi.org/10.1007/s10734-019-00458-5
3. Hofer, A., Zhivkovikj, A. & Smyth, R. (2020). The role of labour market information in guiding educational and occupational choices. *OECD Education Working Papers*, No. 229. OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/59bbac06-en
4. Fischer, Mira (2018). Essays in Behavioral Economics of Education. Experimental and Empirical Studies on Information, Beliefs, and Educational Decisions. PhD thesis. Universität zu Köln. https://kups.ub.uni-koeln.de/8117/
5. Hiriscau, A., & Pintea, M. (2024). Birth order, socioeconomic background and educational attainment. *Education Economics*, 32 (3), 395—412. https://doi.org/10.1080/09645292.2023.2217482
6. Biddle, N. (2021). Behavioural economics and the COVID-induced education crisis. *OECD Education Working Papers*, No. 254. OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/eba2b867-en

7. OECD (2022). Good practice principles for ethical behavioural science in public policy. *OECD Public Governance Policy Papers*, No. 20. OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/e19a9be9-en
8. Vu, T., Magis-Weinberg, L., & Jansen, B.R.J. et al. (2022). Motivation-Achievement Cycles in Learning: a Literature Review and Research Agenda. *Educ Psychol Rev,* 34, 39—71. https://doi.org/10.1007/s10648-021-09616-7
9. Scherrer, V., Preckel, F., Schmidt, I., & Elliot, A. J. (2020). Development of achievement goals and their relation to academic interest and achievement in adolescence: A review of the literature and two longitudinal studies. *Developmental Psychology,* 56 (4), 795—814. https://doi.org/10.1037/dev0000898
10. Lavecchia, Adam M., Liu, Heidi, & Oreopoulos, Philip (2015, February). Behavioral Economics of Education: Progress and Possibilities. *IZA DP*, No. 8853. https://www.iza.org/publications/dp/8853/behavioral-economics-of-education-progress-and-possibilities
11. Levitt, Steven D., John A. List, Susanne Neckermann, & Sally, Sadoff (2016). The Behavioralist Goes to School: Leveraging Behavioral Economics to Improve Educational Performance. *American Economic Journal: Economic Policy,* 8 (4), 183—219. https://doi.org/10.1257/pol.20130358.
12. Koch, Alexander; Nafziger, Julia, & Nielsen, Helena Skyt (2015). Behavioral economics of education. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 115 (C), 3—17. https://doi.org/10.1016/j.jebo.2014.09.005.
13. Diamond, Abigail; Vorley, Tim; Roberts, Jennifer; & Jones, Stephen (2012). Behavioural Approaches to Understanding Student Choice. Higher Education Academy (HEA) (United Kingdom); CFE Research Ltd. (United Kingdom); National Union of Students (NUS) (United Kingdom); University of Sheffield (United Kingdom). https://s3.eu-west-2.amazonaws.com/assets.creode.advancehe-document-manager/documents/hea/private/resources/student_choice_1568036615.pdf
14. Rubenson, K., & Desjardins, R. (2009). The Impact of Welfare State Regimes on Barriers to Participation in Adult Education: A Bounded Agency Model: A Bounded Agency Model. *Adult Education Quarterly*, 59 (3), 187—207. https://doi.org/10.1177/0741713609331548
15. OECD (2019). *Working Better with Age, Ageing and Employment Policies*. OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/c4d4f66a-en.
16. OECD (2025). *Education Policy Outlook 2025: Nurturing Engaged and Resilient Lifelong Learners in a World of Digital Transformation*. OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/c3f402ba-en
17. Marsh, H. W., & Martin, A. J. (2011). Academic self-concept and academic achievement: Relations and causal ordering. *British Journal of Educational Psychology,* 81 (1), 59—77. https://doi.org/10.1348/000709910X503501.
18. De Paola, Maria; & Scoppa, Vincenzo (2015). Procrastination, academic success and the effectiveness of a remedial program. IZA DP No. 8021. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 115, 217—236. https://doi.org/10.1016/j.jebo.2014.12.007.
19. Hanushek, Eric A., Machin, Stephen, & Woessmann, Ludger (Eds.). (2016). Handbook of the Economics of Education, 5. Elsevier B.V. https://oreopoulos.faculty.economics.utoronto.ca/wp-content/uploads/2020/05/lavecchia-liu-and-oreopoulos-behavioral-economics-of-education-handbook-chapter-2016.pdf
20. Miller, S., Davison, J., Yohanis, J., Sloan, S., Gildea, A., & Thurston. A. (2017). Texting parents: Evaluation report and executive summary. https://eric.ed.gov/
21. Bergman, Peter (2019). How behavioral science can empower parents to improve children's educational outcomes. *Behavioral Science & Policy,* 5 (1), 53—67. https://doi.org/10.1177/237946151900500105

22. OECD (2025). *Advancing Adult Skills through Individual Learning Accounts: A Step-by-Step Guide for Policymakers*. Getting Skills Right. OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/08e1bdaf-en.
23. Michie, S., van Stralen, M. M., & West, R. (2011). The behaviour change wheel: a new method for characterising and designing behaviour change interventions. *Implementation science: IS*, 6, 42. https://doi.org/10.1186/1748-5908-6-42
24. Michie, S., Atkins, L., & West, R. (2014). The Behaviour Change Wheel: A Guide to Designing Interventions. Silverback Publishing.
25. Ionkova, Kremena M.; Tomio, Andrea Ailin; Roy, Emma De; Yadav, Sonakshi; Kaza, Silpa; & Karver, Jonathan George et al. (2024). Behavior Change in Solid Waste Management — A Compendium of Cases (English). eMBeD Washington, D.C.: World Bank Group. http://documents.worldbank.org/curated/en/099091423124016666
26. MINDSPACE (2010). Influencing behaviour through public policy. Handbook. UK Institute for Government. https://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/MINDSPACE.pdf

Стаття надійшла до редакції журналу: 18.08.2026
Стаття прийнята до друку після рецензування: 21.08.2026
Дата публікації: 31.10.2026

Oksana Khmelevska, PhD (Economics), Leading Researcher
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: kh_o@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6982-1312

BEHAVIORAL INFLUENCE CHANNELS IN EDUCATION:
CONCEPTUALIZATION AND PRACTICAL POTENTIAL

The purpose of the article is to identify and substantiate the behavioral influence channels on the population's adoption of educational decisions, which will allow to specify the directions and content of behavioral interventions in the formation of policies and practices in education at the stage of post-war reconstruction of Ukraine. The relevance of the work is due to the increasing impact of uncertainty on educational decisions and population behavior in the conditions of a prolonged war. The methodological basis of the study is a combination of interdisciplinary, systemic, and behavioral intervention-oriented approaches; general scientific and special methods were used, including structural-logical generalization, desk-based content analysis, and system analysis.

The generalization of interdisciplinary sources of recent decades has made it possible to: outline the main advantages of the behavioral approach as a general methodological framework for taking into account the patterns of human behavior; highlight the most recognized models of behavior change in international practice; identify factors and features of human behavior that should be taken into account when determining behavioral influence channels; substantiate these channels from the standpoint of classical and behavioral economics, as well as other behavioral sciences; select examples of international practices and cases that have the potential for implementation in Ukraine within the framework of the relevant behavioral influence channels in the field of education. The novelty of the work lies in the identification of five behavioral influence channels, i.e. areas of educational behavior of the population and related educational decisions, which can be targeted by behavioral interventions: 1. Educational and professional choice (more balanced choice of educational

institution, future profession, etc.); 2. Behavior in the learning process (supporting motivation, orientation towards academic success); 3. Participation in education and educational trajectory (main stages of participation in education and educational transitions); 4. Acquisition and updating of skills, competencies (formation of readiness for lifelong learning and other aspects); 5. Gender perceptions in educational and professional orientation (modernization of ideas about educational, professional and career opportunities, overcoming gender stereotypes and related self-limitations of educational and professional choice). The use of such an approach makes it possible to take into account behavioral-activity, motivational-cognitive, value-worldview and competence-adaptive aspects of educational behavior and related decisions. A logical scheme of the relationship of behavioral influence with the stages of the behavioral process is also proposed.

Keywords: education, behavioral sciences, behavioral approach, educational solutions, behavioral influence channels, behavioral interventions.

DSE DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

Cite: Sova, Olena (2026). Mizhsektoralna konsolidatsiia zadlia pryskorennia protsesiv zghurtuvannia hromad v Ukraini [Intersectoral Consolidation to Accelerate Community Cohesion Processes in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (65), 134—149. https://doi.org/10.15407/dse2026.03.134

https://doi.org/10.15407/dse2026.03.134
УДК 316.3:330.3:352
JEL Classification: H41, H70, I31, O15, O18, R58

ОЛЕНА СОВА, канд. екон. наук, доц., старш. наук. співроб.
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України
01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: sovy@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6386-6432
Scopus ID: 57225029294

МІЖСЕКТОРАЛЬНА КОНСОЛІДАЦІЯ ЗАДЛЯ ПРИСКОРЕННЯ ПРОЦЕСІВ ЗГУРТУВАННЯ ГРОМАД В УКРАЇНІ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку нових дієвих механізмів адаптації українських територіальних громад до масштабних воєнних і соціально-економічних шоків. Традиційні вертикально-ієрархічні та моносекторальні підходи до управління спільнотами втрачають ефективність через надмірну централізацію прийняття рішень і недостатнє залучення внутрішніх ресурсів, що потребує об'єднання зусиль усіх місцевих зацікавлених сторін (органів влади, бізнесу та громадськості). Метою статті є обґрунтування теоретико-прикладних засад міжсекторального співробітництва та розробка покрокового механізму узгоджених дій публічного сектору, приватного підприємництва та інститутів громадянського суспільства для прискорення згуртування територіальних громад і збереження їхнього людського потенціалу.

Оцінка фінансової спроможності вибірки громад Київської області підтвердила поглиблення структурної поляризації та міжрегіональних диспропорцій вітчизняних територій. Виявлено глибокий розрив між високоспроможними спільнотами, які акумулюють кадровий потенціал і здійснюють капітальну відбудову середовища, та вразливими територіями, де ключовим деструктивним елементом стає «проїдання» ресурсів і витрачання основної частки бюджету на утримання управлінського апарату. Попри поступове пожвавлення підприємницької активності та зростання власних

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

надходжень місцевих бюджетів, фінансова стабільність на місцях залишається хиткою через деформацію структури бюджетування, критичну залежність від міжбюджетних трансфертів та розбалансування бюджетного механізму в умовах масштабних руйнувань і високого рівня безробіття. У статті обґрунтовано концептуальні засади узгодженого співробітництва, спрямованого на підвищення стійкості територіальних громад в умовах безпекових, демографічних та економічних викликів. На основі інституційного аналізу розмежовано компетенції чотирьох ключових суб'єктів: органів місцевого самоврядування (управлінський центр), суб'єктів господарювання (економічна база), наукових установ (аналітична експертиза) й мешканців (джерело соціального капіталу). Сформовано покрокову схему спільних дій, що забезпечує послідовне проходження шляху від діагностики локальних проблем до реалізації спільних проєктів і підсумкової оцінки їх впливу на добробут населення. Практична цінність запропонованого підходу полягає в оптимізації використання внутрішнього потенціалу громад та усуненні суперечностей між учасниками управління.

Ключові слова: *територіальні громади, соціально-економічний розвиток, органи влади, комерційний сектор, науковий осередок, населення, координація, взаємодія, соціальний капітал, резильєнтність.*

Постановка проблеми й актуальність дослідження. Тривалі воєнні дії на території України суттєво впливають на соціально-економічний розвиток вітчизняних громад, що зумовлено не лише руйнуванням матеріальної бази, але й змінами у внутрішній організації місцевого ритму життя. Йдеться передусім про трансформацію складу населення, переорієнтацію економічної активності, а також про ускладнення взаємодії між стейкхолдерами. За цих умов здатність усіх членів громади до узгоджених дій, спільного вирішення локальних проблем і підтримання стабільних соціальних зв'язків стає одним із ключових чинників її повоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний науковий дискурс засвідчує, що згуртування та життєстійкість територіальних громад забезпечуються міжсекторальною взаємодією ключових суб'єктів: місцевої влади, бізнесу, науки та громадськості. Зокрема, інструменти підтримки місцевого підприємництва розглянуто у працях С. Трохимишина та О. Булуя (S. Trokhymyshyn, O. Bului) [1], а безпекові підходи до управління та відновлення території деталізовано В. Бондарем (V. Bondar) [2]. Роль людського капіталу як базису повоєнного відродження обґрунтовує Е. Лібанова (E. Libanova) [3], Т. Заяць та співавтори (T. Zaiats, O. Diakonenko, O. Sova) [4] емпірично доводять внесок неурядових організацій у зміцнення потенціалу резильєнтності громад. Практичні засади формування соціального капіталу та міжсекторальної довіри висвітлено Д. Герасик і О. Матвеєвою (D. Herasyk, O. Matvieieva) [5].

У зарубіжних дослідженнях особливу увагу приділено інклюзивному врядуванню (M. Sánchez-Soriano et al.) (М. Санчес-Соріано та ін.) [6], залученню мешканців до управління спільними ресурсами (A. Feinberg et al.) (А. Файнберг та ін.) [7] та забезпеченню рівності під час реагування на кризи (T. Thornton et al.) (Т. Торнтон та ін.) [8]. Окремим інституційним інстру-

ментом виступає державно-приватне партнерство, стратегії якого для розбудови стійкості міст визначено R. Osei-Kyei et al. (Р. Осей-Кьєй та ін.) [9]. Водночас залучення наукового співтовариства та вищої освіти як чинників соціальної згуртованості та взаємодії зі спільнотами розкрито у працях A. Koekkoek et al. (А. Куккук та ін.) [10] і P. Ilieva-Trichkova et al. (П. Ілієва-Трічкова та ін.) [11]. Попри наявність ґрунтовних досліджень, у науковій літературі досі бракує цілісного покрокового алгоритму, який би об'єднував операційні функції всіх учасників місцевого розвитку для прискорення процесів згуртування українських громад, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Метою дослідження є обґрунтування науково-методичних засад і розроблення практичного алгоритму консолідованих дій органів місцевого самоврядування, суб'єктів підприємництва, місцевого наукового осередку та членів громади, спрямованого на вирівнювання внутрішньо-регіональних фінансово-економічних диспропорцій і прискорення процесів соціальної згуртованості територіальних громад в Україні. **Наукова новизна** отриманих результатів полягає у визначенні соціальної згуртованості як центральної цільової функції локальної екосистеми, підпорядковану подоланню просторових і фінансових диспропорцій громад. Покроковий алгоритм дій суб'єктів місцевого розвитку (влада — бізнес — наука — громада), на відміну від наявних декларативних концепцій, формалізує процес консолідації через послідовний перехід від створення інституційної платформи діалогу до спільного аудиту ресурсів, реалізації кадрових програм і прозорого моніторингу, що безпосередньо забезпечує прискорення процесу згуртування громад України.

Матеріали та методи. За допомогою змістового та систематичного аналізу фахових вітчизняних і зарубіжних публікацій узагальнено сучасні підходи до оцінки соціального капіталу, людського потенціалу та механізмів державно-приватного партнерства на місцевому рівні. На основі інституційного та процесного підходів розроблено покроковий алгоритм консолідованих дій стейкхолдерів. Алгоритм побудовано за фазовим принципом, що передбачає послідовний перехід від діагностики локальних потреб і розбудови міжсекторальної довіри до розроблення спільних проєктів, їх ресурсного забезпечення та підсумкового оцінювання соціально-економічного ефекту.

Виклад основного матеріалу. За оцінками *OECD,* упродовж 2022—2025 рр. в Україні зберігається значний масштаб внутрішнього переміщення населення — понад 4,6 млн осіб [12]. Це спричинило відчутне навантаження на спільноти-реципієнти, де зросла потреба у житлі, медичних і освітніх послугах, а також у робочих місцях. Водночас у частині громад, розташованих ближче до зони бойових дій, відбулося скорочення чисельності населення, що позначилося на місцевих ринках праці та доходній базі місцевих

бюджетів. Сформувалися різні стартові умови функціонування громад, що ускладнює вироблення універсальних підходів до їх відбудови.

Можна виокремити деокуповані територіальні громади, для яких характерним є поєднання втрат енергетичної, транспортної, комунальної та соціальної інфраструктури з дезорганізацією комунікаційних зв'язків між мешканцями, інститутами громадянського суспільства та владою. Часткове або повне руйнування об'єктів життєзабезпечення, обмежений доступ до адміністративних послуг, безпекові ризики істотно погіршують якість життя й ускладнюють самоорганізацію населення. Тривалий період ізоляції або перебування в різних умовах під час окупації формує неоднорідний соціальний досвід, що потребує пильної уваги органів місцевого самоврядування у процесі розбудови спільних практик участі у житті громади.

Не менш важливим є те, що у значній кількості громад взаємодія між різними групами населення залишається обмеженою у зв'язку зі структурними протиріччями (між резидентами та ВПО, мешканцями різних населених пунктів громади, різновіковими особами тощо). Це проявляється не стільки у відкритих конфліктах, скільки у низькій інтенсивності згуртованої діяльності, слабкому залученні мешканців до громадських ініціатив та обмеженому використанні механізмів участі. Формально такі інструменти, як громадські слухання або партисипативний бюджет, існують, проте їх практичне застосування часто не забезпечує реального впливу населення на прийняття рішень. Це формує ситуацію, коли рішення, навіть обґрунтовані з управлінської точки зору, не отримують належної підтримки або сприймаються як такі, що нав'язані «згори». У результаті знижується зацікавленість фізичних осіб у колективних діях, що безпосередньо позначається на здатності громад до самоорганізації.

Економічний вимір також суттєво впливає на рівень згуртованості. В умовах нерівномірного відновлення частина громад демонструє поступове пожвавлення підприємницької активності, натомість інші залишаються залежними від зовнішньої підтримки та гуманітарного фінансування. Руйнування виробничих потужностей, обмежений доступ до фінансових ресурсів і скорочення зайнятості знижують можливості для реалізації спільних проєктів, які зазвичай є важливим інструментом налагодження взаємодії між стейкхолдерами. Відповідно фінансова неспроможність окремих територій перетворюється на фактор, що стримує формування стійких форм співпраці на місцевому рівні.

Перераховані вище виклики, пов'язані з демографічними змінами, економічною нерівномірністю та особливостями функціонування деокупованих територій, значною мірою посилюються інституційними обмеженнями на локальному рівні. Органи місцевого самоврядування опиняються перед необхідністю виконання розширеного кола функцій, що виходять за межі традиційного публічного управління. Водночас їх можливості поде-

куди обмежені кадровими ресурсами, відсутністю достатньої аналітичної підтримки та незлагодженістю дій між учасниками місцевого розвитку.

Зокрема, практика функціонування територіальних громад у 2022—2025 рр. свідчить, що взаємодія між владними органами, суб'єктами підприємництва, громадськими організаціями та освітньо-науковими установами не має системного характеру. В більшості випадків вона обмежується підтримкою окремих проєктів або реагуванням на поточні виклики без формування довгострокових механізмів співпраці. Органи місцевого самоврядування через дефіцит бюджетів та вилучення «військового ПДФО» зосереджувалися суто на фінансуванні захищених статей видатків (зарплати, комунальні послуги) та ліквідації наслідків обстрілів, не маючи ресурсів для стратегічного планування. Суб'єкти підприємництва функціонували в умовах високого рівня безробіття та значного фінансового тиску, що змушувало їх адаптуватися до ризиків автономно, без системної координації з програмами регіонального розвитку. Громадський сектор і наука залучалися переважно епізодично — для реагування на критичні гуманітарні запити або точкового розроблення планів відновлення, бо налагоджена взаємодія між усіма чотирма секторами на місцях була відсутня.

Відсутність сталих координаційних форматів призводить до дублювання функцій, неефективності рішень і втрати частини потенційних результатів. Тимчасовий характер співпраці не дає змоги повною мірою використовувати потенціал громад для вирішення поточних і стратегічних завдань відновлення.

Оцінка стану соціальної згуртованості територіальних громад в Україні потребує розгляду кількісних показників, що відображають масштаби трансформацій, спричинених війною, а також їх вплив на місцевий соціально-економічний розвиток (табл. 1).

Наведені дані є емпіричним обґрунтуванням для розробки подальших кроків і консолідації зусиль усіх ключових учасників місцевого розвитку — влади, бізнесу, науки та членів громади. Кожен із наведених індикаторів формує чіткий запит на мобілізацію внутрішнього потенціалу територій: економічний та інфраструктурний блоки (динаміка ВВП, безробіття, обсяги руйнувань та прямих збитків) визначають межі спроможності місцевого підприємництва та органів влади; фінансові параметри (дефіцитність бюджетів) актуалізують потребу в аналітичному та експертному супроводі для аудиту й оптимізації локальних ресурсів; а соціальні показники (кількість ВПО та критичне скорочення обсягів міжнародного гуманітарного фінансування) доводять, що період «зовнішнього утримання» вичерпано, і єдиним механізмом виживання спільнот стає прискорення процесів їх внутрішньої солідаризації та згуртування.

Попри поступове відновлення реального ВВП до 79 % від рівня 2021 р. та зростання власних доходів місцевих бюджетів до 514,1 млрд грн у 2025 р.,

фінансова стабільність на місцях залишається під загрозою. Зокрема, спостерігається стрімке погіршення ситуації з дефіцитом місцевих фінансів: кількість дефіцитних громад зросла з 291 у 2022 р. до 742 у 2025 р., що становить 51 % від їх загальної кількості. Рівень безробіття після початкового зниження знову продемонстрував тенденцію до зростання у 2025 р., досягнувши позначки 15,8 %. Критичним деструктивним чинником виступає невпинне збільшення кількості пошкоджених або зруйнованих об'єктів, яка на кінець аналізованого періоду сягнула 211 тис. одиниць. Фінансовий еквівалент цих руйнувань також демонструє висхідний тренд, а сума прямих збитків у 2025 р. оцінюється у 165,2 млрд дол. США. Соціальна напруженість у громадах підсилюється значними масштабами внутрішнього переміщення населення, чисельність якого у 2025 р. стабілізувалася на рівні понад 4,6 млн осіб. На тлі цих тривалих викликів особливе занепокоєння викликає різке скорочення міжнародного гуманітарного фінансування — як за кількістю охоплених осіб (до 4,7 млн), так і за грошовим обсягом, який у 2025 р. зменшився до 1,86 млрд дол. США.

Наведені показники демонструють, що основні фактори, які впливають на розвиток територіальних громад, мають виражений нерівномірний характер. У 2022—2025 рр. фінансова спроможність територіальних громад України трансформувалась у напрямі посилення структурної поляризації, що проявляється одночасним зростанням частки фінансово сильних громад (до 34 %) та збереженням значного сегмента проблемних (близько 28 %), за поступового скорочення середнього рівня спроможності. Зміни чисельності населення, різний рівень економічної активності та

Таблиця 1. **Комплексні індикатори функціонування та середовища розвитку територіальних громад України,** *2022—2025 рр.*

Показник	2022	2023	2024	2025
Реальний ВВП (зміна до 2021 р.), %	71	75	77	79
Рівень безробіття, %	22,3	16,1	14,2	15,8
Доходи загального фонду місцевих бюджетів (без урахування трансфертів), млрд грн	398,1	441,9	451,1	514,1
Кількість громад із дефіцитом бюджету, од.	291	539	711	742
Частка громад із дефіцитом бюджету, %	20	36	48	51
Кількість пошкоджених/зруйнованих об'єктів, тис. од.	143,8	167,2	190,5	211,0
Сума прямих збитків, млрд дол США	138,3	155,7	161,3	165,2
Внутрішньо переміщені особи, млн осіб	5,914	3,689	4,647	4,621
Гуманітарне фінансування, млн осіб	11,5	11,0	8,0	4,7
Гуманітарне фінансування, млрд дол США	4,550	3,614	2,351	1,860

Джерело: побудовано за даними [13—21].

відмінності у ресурсному забезпеченні формують неоднакові умови функціонування громад навіть у межах однієї області (табл. 2). Це ускладнює застосування уніфікованих підходів до оцінювання реального стану розвитку спільнот і потребує більш гнучких механізмів організації взаємодії на місцевому рівні.

Значна частина соціальних викликів має не ізольований, а взаємопов'язаний характер. Зокрема, демографічні зміни впливають на ринок праці та бюджетні можливості громад, що визначає їх здатність забезпечувати належний рівень послуг і підтримувати участь населення в місцевому

Таблиця 2. **Оцінка фінансової спроможності територіальних громад України,** *2024 р.*

Області України	Високий рівень	Оптимальний рівень	Задовільний рівень	Низький рівень	Критичний рівень	Загальна кількість громад
Вінницька	19	22	12	9	1	63
Волинська	9	9	10	13	13	54
Дніпропетровська	46	24	13	3	—	86
Донецька*	5	5	8	12	4	34
Житомирська	16	13	24	10	3	66
Закарпатська	9	2	13	16	24	64
Запорізька*	3	5	5	9	3	25
Івано-Франківська	11	4	7	23	17	62
Київська	58	8	3	—	—	69
Кіровоградська	34	8	5	2	—	49
Луганська*	—	—	—	3	1	4
Львівська	30	15	10	14	4	73
Миколаївська	20	18	12	2	—	52
Одеська	32	26	23	10	—	91
Полтавська	42	16	—	2	—	60
Рівненська	9	8	14	14	19	64
Сумська	14	16	11	8	2	51
Тернопільська	8	10	13	15	9	55
Харківська	16	18	15	7	—	56
Херсонська*	—	1	4	12	1	18
Хмельницька	14	17	17	7	5	60
Черкаська	34	18	8	6	—	66
Чернівецька	2	3	6	17	24	52
Чернігівська	25	18	9	4	1	57
Разом	456	284	242	218	131	1331

Джерело: [22]; * без урахування тимчасово окупованих територій.

управлінні. За відсутності узгоджених дій це призводить до накопичення дисбалансів, які ускладнюють процеси відновлення.

Аналіз динаміки фінансової спроможності вибірки громад здійснено за авторською методикою Я. Казюк і В. Венцеля, базованої на адаптованому 10-бальному тесті К. Брауна [23]. По Київській області налічується 69 територіальних громад, із яких 58 мають високий рівень фінансової спроможності, вісім — оптимальний рівень, три — задовільний (табл. 3). Це єдина область України, де відсутні громади з низьким і критичним рівнями фінансової спроможності.

Статистичний аналіз дає змогу диференціювати громади за рівнем їх автономії та готовності до автономного розвитку. Зокрема, група високоспроможних громад *(Бучанська, Дмитрівська, Макарівська)* володіє потужним внутрішнім фінансовим ресурсом, де обсяг власних доходів загального фонду на одного мешканця (від 13 213 грн до 17 052 грн) суттєво перевищує загальнонаціональний показник (8 183 грн). Повна відсутність дотаційності бюджетів (0 %) свідчить про стійку інтеграцію місцевого підприємницького сектору, а значний обсяг капітальних видатків у Бучанській (8 684 грн) та Макарівській (7 098 грн) громадах формує матеріальне підґрунтя для соціальної згуртованості через капітальну відбудову простору та інфраструктури.

Таблиця 3. **Фінансові диспропорції вибіркових територіальних громад Київської області,** *2024 р.*

Територіальна громада, вид	Рівень фінансової спроможності	Доходи загального фонду на мешканця, грн	Видатки загального фонду на мешканця, грн	Видатки на утримання апарату управління на мешканця, грн	Капітальні видатки на мешканця, грн	Рівень дотаційності бюджетів, %
Бучанська *міська*	*високий*	13 213	14 509	1 873	8 684	0
Дмитрівська *сільська*	*високий*	13 774	14 013	2 234	2 849	0
Макарівська *селищна*	*високий*	17 052	18 924	2 159	7 098	0
Вороньківська *сільська*	*оптимальний*	10 574	13 524	2 553	770	0
Коцюбинська *селищна*	*оптимальний*	7 408	8 871	1 959	2 269	11
Узинська *міська*	*оптимальний*	7 499	11 324	1 226	334	13
Калитянська *селищна*	*задовільний*	5 514	11 834	2 126	1 170	13
Медвинська *сільська*	*задовільний*	8 572	10 930	2 278	202	0
Поліська *селищна*	*задовільний*	6 451	13 382	3 000	2 276	5
Усереднене значення по Україні		8 183	11 652	2 025	2 076	12

Джерело: побудовано за даними [16; 23; 24].

На противагу лідерам, громади із задовільним рівнем спроможності *(Калитянська, Медвинська, Поліська)* уособлюють зону високої фінансової вразливості, де ключовим деструктивним трендом є проблема «проїдання» наявних ресурсів. Яскравим прикладом є Поліська селищна громада: за низьких доходів загального фонду на одну особу (6 451 грн), видатки на утримання управлінського апарату на мешканця тут досягають абсолютного максимуму — 3 000 грн, що значно перевищує середній рівень по країні (2 025 грн) та показники високоспроможних спільнот. За таких умов, коли левова частка бюджету витрачається на адміністрування базової життєдіяльності, а капітальний потенціал розвитку (як у Медвинській громаді — лише 202 грн) наближається до критичного мінімуму, громади опиняються у стані хронічної депресії та втрачають внутрішні стимули до згуртованості.

Очевидно, що подолання такого жорсткого розшарування та прискорення процесів згуртування громад в Україні неможливе суто через механізми державного фінансового вирівнювання (субвенції чи дотації). Виявлена полярність вимагає запуску внутрішніх соціально-економічних драйверів, що й забезпечується консолідацією зусиль усіх стейкхолдерів.

Саме для Поліської селищної громади міжсекторальна взаємодія має вирішальне практичне значення, забезпечуючи послідовне подолання виявлених диспропорцій. Аналіз Програми розвитку Поліської ТГ на 2025 р. виявив суперечності між декларованими цілями та реальними можливостями місцевого бюджету [25]. Документ формально визначає три ключові орієнтири: покращення якості життя мешканців, сталий розвиток економіки й підтримка інфраструктури, екологічна безпека. Проте якість життя в громаді сьогодні безпосередньо залежить не від кількості балансових об'єктів, а від доступності та належного рівня базових послуг. Утримання надмірної мережі закладів (11 шкіл на 515 учнів, 8 садків на 107 дітей, 13 клубів і 13 бібліотек) виснажує бюджет, не забезпечуючи сучасної якості освіти й ефективного дозвілля. Водночас економічна база залишається вразливою: власний ресурс громади — земельний податок й оренда — дає лише 9,7 % доходів за критичної залежності від ПДФО (74,5 %).

Для реального досягнення визначених цілей місцевій владі доцільно змістити фокус дій на практичні точки зростання. Покращення якості життя потребує не утримання напівпорожніх будівель, а реорганізації освітнього та культурного сектору: створення 3—4 потужних, якісно оснащених опорних шкіл і консолідації клубів у сучасні багатофункціональні Центри культурних послуг. Сталий економічний розвиток можливий завдяки інвентаризації земель, проведенню прозорих аукціонів оренди (що дасть можливість підвищити частку земельних доходів до 20—25 %) та стимулюванню первинної переробки місцевої сільськогосподарської та лісової сировини.

Вектор безпечного довкілля та інфраструктурної резильєнтності має вирішуватись шляхом забезпечення автономності критичних об'єктів

(встановлення сонячної електростанції для лікарні й водоканалу, перехід котелень на місцеву біомасу й відходи деревообробки), а також впровадження системного вивозу твердих побутових відходів та встановлення локальних станцій доочищення питної води. Зрештою, саме такий прагматичний перехід від утримання збиткової інфраструктури до акумуляції ресурсів на базових послугах і залучення грантів сприятиме перетворенню декларативного «покращення якості життя» на вимірювану практичну цінність для мешканців Поліської громади.

Проілюструємо ключові чинники та тенденції, які ми вбачаємо причинами поглиблення внутрішньорегіональних диспропорцій розвитку вітчизняних громад (табл. 4).

Нерівномірний перерозподіл людського капіталу внаслідок міграційних хвиль безпосередньо зумовив деформацію податкової бази, де одні громади акумулювали значний кадровий та інвестиційний потенціал, а інші — втратили критичну масу платників податків. Це призвело до формування замкненого кола фінансової депресії для вразливих громад: скорочення доходів загального фонду змушує їх витрачати майже всі наявні ресурси на фінансування захищених статей та утримання базового апарату управління. Тому за відсутності інструментів консолідації та зовнішньої підтримки такі території позбавляються будь-яких перспектив для самостійного виходу з кризи, що сильніше закріплює їх відставання навіть у межах одного регіонального простору.

Таблиця 4. **Вплив структурних чинників на поляризацію фінансової спроможності громад**

Чинник диспропорцій	Тенденція у спроможних громадах	Тенденція у вразливих громадах	Наслідки для місцевого розвитку
Демографічні зміни та міграція	Концентрація ВПО, збереження або зростання кадрового потенціалу	Відтік працездатного населення, скорочення чисельності постійних мешканців	Стрімке розшарування громад за обсягами надходжень ПДФО на одного мешканця
Економічна активність	Релокація підприємств, формування нових логістичних та індустріальних вузлів	Призупинення діяльності бізнесу, руйнування активів, зниження ділової інтеграції	Поглиблення розриву між громадами за рівнем фінансової спроможності
Структура видатків бюджету	Оптимальна питома вага витрат на управління, наявність ресурсу для капітальних інвестицій	Критичне зростання видатків на утримання апарату (понад 25—30 % від власних доходів)	Фіксування депресивного стану: кошти витрачаються на «виживання», а не на розвиток

Джерело: складено автором.

Рис. 1. Модель згуртованості суб'єктів місцевого розвитку в громадах
Джерело: авторська розробка.

Ключовою проблемою залишається не відсутність окремих ініціатив чи ресурсів, а недостатня узгодженість дій між основними учасниками місцевого розвитку. За таких умов доцільним є формування моделі взаємодії, спроможної поєднати функції різних суб'єктів у межах єдиного процесу, орієнтованого на досягнення спільного результату (рис. 1).

Теоретичним фундаментом для розробки авторської моделі є концепція чотирикратної спіралі (*Quadruple Helix*), обґрунтована у фундаментальній праці Е. Караяніса та Д. Кемпбелла (E. Carayannis, D. Campbell) [26], які довели необхідність трансформації класичних тристоронніх інноваційних систем шляхом інтеграції громадянського суспільства як четвертого рівноправного елемента сталого розвитку. Розвиваючи ці положення, у спільному дослідженні М. Роман (M. Roman) та ін. [27] детально проаналізували практичні інструменти та механізми безпосереднього залучення і фасилітації участі членів громади у процесах регіонального відновлення й модернізації. Синтез цих наукових підходів здатен адаптувати світові практики інституційної взаємодії до специфіки повоєнного згуртування українських

територіальних громад, де консолідація зусиль влади, бізнесу, науки та мешканців є базовою умовою виживання і розвитку спільнот.

Органи місцевого самоврядування в цій моделі виконують функцію організації процесу, визначення пріоритетів та забезпечення інституційних умов для взаємодії. Їх роль полягає не лише в ухваленні рішень, але й у створенні середовища, де різні групи населення та організації можуть бути залучені до реалізації спільних завдань. Це передбачає перехід від адміністративного управління до координаційної функції, що включає налагодження комунікації, забезпечення прозорості процесів та підтримку ініціатив на місцевому рівні.

Суб'єкти підприємництва у межах цієї моделі є не лише економічними агентами, але й учасниками формування місцевих зв'язків. Їхня участь полягає у створенні робочих місць, підтримці локальних проєктів, а також у включенні до партнерських ініціатив, спрямованих на розвиток громади. Важливим є те, що бізнес може виступати платформою для об'єднання різних груп населення у спільній економічній діяльності, що підсилює взаємодію на практичному рівні.

Наукове та освітнє середовище у запропонованій моделі виконує функцію аналітичного та методичного забезпечення. Йдеться про участь у дослідженні проблем спільнот, підготовці обґрунтованих рішень, розробленні програм розвитку та оцінці їх ефективності. Залучення цього сегмента уможливлює підвищення якості управлінських рішень і забезпечення їх відповідності реальним потребам громади.

Мешканці громади, зі свого боку, виступають не лише як отримувачі послуг, а як повноцінні учасники процесу розвитку. Їхня роль полягає у формуванні запиту на зміни, участі у реалізації проєктів та оцінці результатів діяльності органів місцевого самоврядування. Важливо забезпечити залучення різних соціальних груп, що дає змогу уникнути концентрації активності у вузькому колі осіб та підвищити репрезентативність ухвалених рішень.

Сутність запропонованої моделі полягає у переході від паралельного існування зазначених суб'єктів до їх взаємодії в межах узгодженого циклу дій. Такий цикл передбачає визначення проблем, спільне планування, реалізацію заходів та оцінку результатів із подальшим коригуванням дій. Важливою характеристикою цієї взаємодії є її безперервність, спроможна забезпечити накопичення результатів і поступове зміцнення внутрішніх зв'язків у громаді. Прискорення інтеграційних процесів безпосередньо залежить від дотримання принципу взаємодоповнюваності інтересів влади, бізнесу, науки та суспільства, розподілу ролей, встановлення послідовності дій та відповідальності учасників за результати програм.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що прискорення процесів згуртування та забезпечення життєстійкості українських територіальних громад в умовах сучасних викликів потребує відходу від фрагментар-

них рішень на користь міжсекторальної консолідації. Головним ресурсом і водночас метою локального розвитку постає збереження та відновлення людського капіталу. Для досягнення цієї мети у роботі сформовано цілісну систему взаємодії між основними суб'єктами громади, втілену у відповідному алгоритмі дій.

Визначено функціональну роль учасників: органам місцевого самоврядування відведено роль координатора та інституційного фасилітатора, бізнесу — фінансово-економічного ядра, науково-освітньому осередку — центру сценарного моделювання та експертизи, а громадянському суспільству — носія соціального капіталу та ініціатив. Розроблено покрокову послідовність дій, що охоплює етапи від первинної діагностики потреб і побудови міжсекторальної довіри до реалізації спільних проєктів (зокрема через інструменти державно-приватного партнерства) та підсумкового оцінювання їх соціально-економічного ефекту. Запропонований механізм усуває дублювання функцій між владою, підприємництвом, наукою та мешканцями, що підвищує ефективність використання внутрішніх ресурсів громади.

Отже, впровадження розробленого алгоритму уможливить формування згуртованого соціального середовища, здатного ефективно реагувати на зовнішні шоки й забезпечувати високу якість життя населення на основі сталого внутрішнього розвитку.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Trokhymyshyn, S., & Bului, O. (2024). The instruments of business support in territorial communities. *Economy and Society*, 65. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-106 [Трохимишин, С., Булуй, О. (2024). Інструменти підтримки бізнесу в територіальних громадах. *Економіка та суспільство*, 65].
2. Bondar, V. (2025). Resilience of territorial communities in Ukraine: a security approach. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok,* 9. https://doi.org/10.32702/2307-2156.2025.9.14 [Бондар, В. Д. (2025). Стійкість територіальних громад в Україні: безпековий підхід. *Державне управління: удосконалення та розвиток,* 9].
3. Libanova, E. (2023). On the post-war revival of Ukraine. *Visn. Nac. Akad. Nauk Ukr.*, 2, 55—61. https://doi.org/10.15407/visn2023.02.055 [Лібанова, Е. М. (2023). Щодо повоєнного відродження України. *Вісник НАН України*, 2, 55—61].
4. Zaiats, T., Diakonenko, O., & Sova, O. (2024). The impact of non-governmental organizations on the resilience potential of territorial communities in Ukraine. In: *Development through Research and Innovation — 2024: Proceedings of the 5th International Scientific Conference.* SEP ASEM. P. 367—378. https://doi.org/10.53486/dri2024.42
5. Herasyk, D., & Matvieieva, O. (2024). The Formation of Social Capital as a Key Factor in Implementing the Concept of Sustainable Development for Territorial Communities in Ukraine During Wartime. *Public Administration Aspects*, 12 (4), 5—12. https://doi.org/10.15421/152442

[Герасик, Д., & Матвеєва, О. (2024). Формування соціального капіталу як ключовий фактор реалізації концепції сталого розвитку територіальних громад України в умовах війни. *Аспекти публічного управління*, 12 (4), 5—12].
6. Sánchez-Soriano, M., Arango-Ramírez, P. M., Pérez-López, E .I., & García-Montalvo, I. A. (2024). Inclusive governance: empowering communities and promoting social justice. *Front. Polit. Sci.*, 6, 1478126. https://doi.org/10.3389/fpos.2024.1478126
7. Feinberg, A., Ghorbani, A., & Herder, P. M. (2023). Commoning toward urban resilience: The role of trust, social cohesion, and involvement in a simulated urban commons setting. *Journal of Urban Affairs*, 45(2), 142—167. https://doi.org/10.1080/07352166.2020.1851139
8. Thornton, T. E., Knox, C. C., Lopez-Littleton, V., & Hall, J. L. (2023). The nexus between emergency management, public health, and equity: Responding to crisis, and mitigating future hazards. *Public Admin Rev*, 83, 1166—1169. https://doi.org/10.1111/puar.13712
9. Osei-Kyei, R., Narbaev, T., Ampratwum, G., & Ke, Y. (2026). Critical strategies for building urban community resilience through public-private partnerships: a system dynamics modelling. *International Journal of Construction Management*, 1—19. https://doi.org/10.1080/15623599.2026.2641179
10. Koekkoek, A., Kleinhans, R., & van Ham, M. (2024). University-community engagement in the Netherlands: blurring the lines between personal values, societal expectations, and marketing. *Front. Educ.*, 9, 1005693. https://doi.org/10.3389/feduc.2024.1005693
11. Ilieva-Trichkova, P., Boyadjieva, P., & Dimitrova, R. (2024). Higher education as a public good and social cohesion: an exploratory study from a European comparative perspective. *European Journal of Higher Education*, 14 (sup1), 69—87. https://doi.org/10.1080/21568235.2024.2403605
12. OECD (2026). Ukraine's Strategic Response to the Displacement Crisis: Return, Reintegrate, Reconnect. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9b773da4-en
13. ICC Ministry of Social Policy. (2026). Internally displaced persons. https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo
[ІОЦ Мінсоцполітики (2026). Внутрішньо переміщені особи].
14. International Organization for Migration. (2023). Internal Displacement Report: General Population Survey. Round 15. https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_Gen%20Pop_R15_IDP_ENG-UKR_translation_v3.pdf
[Міжнародна організація з міграції (2023). Звіт про внутрішнє переміщення населення в Україні. Раунд 15].
15. Centre for Economic Strategy. (2026). Ukraine War Economy Tracker. https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war
[Центр економічної стратегії (2026). Трекер економіки України під час війни].
16. Onyshchuk, I. (2026). Analysis of local budget execution in 2025: key trends and fiscal capacity of communities. *Decentralization*. https://decentralization.gov.ua/news/20555
[Онищук, І. (2026). Бюджети громад у 2025 році: стійкість, адаптація, розвиток. *Децентралізація*].
17. Accounting Chamber of Ukraine (2025). Report on the results of the analysis of the execution of main local budget indicators for 2022—2024. https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2025/28-6_2025/Zvit_28-6_2025.pdf
[Рахункова палата України (2025). Звіт про результати аналізу виконання основних показників місцевих бюджетів за 2022—2024 роки].
18. Ministry of Finance of Ukraine (2026). Local budgets. https://mof.gov.ua/uk/vykonannia-dokhodiv-mistsevykh-biudzhetiv
[Міністерство фінансів України (2026). Місцеві бюджети].
19. Kyiv School of Economics (2026). "Russia Will Pay". https://kse.ua/ua/russia-will-pay
[Київська школа економіки (2026). «Росія заплатить»].

20. United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (2026). Ukraine: Humanitarian Situation Snapshot. https://www.unocha.org/results?q=ukraine+humanitarian+situation+snapshot
[Управління ООН з координації гуманітарних справ (2026). Огляд гуманітарного реагування та фінансування].
21. United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2026). Ukraine Humanitarian Needs and Response. https://fts.unocha.org/countries/234/summary/2024
[Управління ООН з координації гуманітарних справ (2026). Ukraine Humanitarian Needs and Response].
22. Kaziuk, Y., & Ventsel, V. (2025). Financial capacity of communities in 2024 by region. *Decentralization*. https://decentralization.ua/news/19512
[Казюк, Я. & Венцель, В. (2025). Фінансова спроможність громад у 2024 році у розрізі областей. *Децентралізація*].
23. Kaziuk, Y., & Ventsel, V. (2026). Dynamics of financial capacity of territorial communities in 2021—2025: trends, structural changes, and state policy directions. *Decentralization*. https://decentralization.gov.ua/news/20685
[Казюк, Я., & Венцель, В. (2026). Динаміка фінансової спроможності територіальних громад у 2021—2025 роках: тенденції, структурні зміни та напрями державної політики. *Децентралізація*].
24. Dashboard "Budgets of territorial communities of Ukraine" (2026). *Decentralization*. https://decentralization.gov.ua/finance/dashboard
[Дашборд «Бюджети територіальних громад України» (2026). *Децентралізація*].
25. Polissya territorial community (2024). "On the Program of Socio-Economic and Cultural Development of the Polissya Settlement Territorial Community for 2025". https://poliska-gromada.gov.ua/docs/1890825
[Поліська територіальна громада (2024). Програма соціального і економічного розвитку Поліської селищної територіальної громади на 2025 рік].
26. Carayannis, E. G., & Campbell, D.F. (2009). "Mode 3" and "Quadruple Helix": toward a 21st century fractal innovation ecosystem. *International Journal of Technology Management*, 46 (3—4), 201—234. https://doi.org/10.1504/IJTM.2009.023374
27. Roman, M., Varga, H., Cvijanovic, V., & Reid, A. (2020). Quadruple Helix Models for Sustainable Regional Innovation: Engaging and Facilitating Civil Society Participation. *Economies*, 8 (2), 48. https://doi.org/10.3390/economies8020048

Стаття надійшла до редакції журналу: 30.07.2026
Стаття прийнята до друку після рецензування: 09.09.2026
Дата публікації: 31.10.2026

Olena Sova, PhD (Economics), Assistant Prof., Senior Research Fellow
Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research of the NAS of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Blvd Tarasa Shevchenka, 60
E-mail: sovy@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6386-6432
Scopus ID: 57225029294

INTERSECTORAL CONSOLIDATION TO ACCELERATE
COMMUNITY COHESION PROCESSES IN UKRAINE

The relevance of the study is driven by the need to search for new effective mechanisms for adapting Ukrainian territorial communities to large-scale military and socio-economic shocks. Traditional approaches to community management are losing their effectiveness,

requiring the consolidation of efforts of all local stakeholders. The aim of the article is to substantiate the theoretical and practical foundations of intersectoral cooperation and to develop a step-by-step mechanism of coordinated actions by local development actors to accelerate community cohesion and preserve their human potential.

An assessment of the financial capacity of a sample of communities in the Kyiv region confirmed the deepening of structural polarization and interregional disparities among domestic territories. A deep gap was identified between high-capacity communities that accumulate human capital and carry out capital reconstruction of the environment, and vulnerable territories where the consumption ("eating up") of resources and spending the bulk of the budget on maintaining the administrative apparatus become the key destructive elements. Despite the gradual revival of entrepreneurial activity and the growth of local budgets' own revenues, local financial stability remains precarious due to the rapid spread of budget deficits, the scale of destruction, and high unemployment rates. The article substantiates the conceptual foundations of coordinated cooperation aimed at increasing the resilience of territorial communities amid security, demographic, and economic challenges. Based on institutional analysis, the competencies of four key actors are delineated: local government bodies (management center), business entities (economic base), scientific institutions (analytical expertise), and residents (source of social capital). A phased framework for joint actions has been developed, ensuring a consistent path from diagnosing local problems to implementing joint projects and conducting a final assessment of their impact on public well-being. The practical value of the proposed approach lies in optimizing the use of internal community potential and eliminating contradictions among management participants.

Keywords: territorial communities, socio-economic development, public authorities, commercial sector, scientific community, population, coordination, interaction, social capital, resilience.

DSE DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY

Cite: Omelchuk, Anna (2026). Viina, deinstytualizatsiia, yevrointehratsiia: multyfaktornyi tysk na systemu sotsialnoho zakhystu ditei v Ukraini [War, Deinstitutionalisation, European Integration: Multifactor Pressure on the Child Social Protection System in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 3 (65), 150—169. https://doi.org/10.15407/dse2026.03.150

https://doi.org/10.15407/dse2026.03.150
УДК: 364.4-053.2(477):[355.01+316.42]
JEL Classification: I38; J13; H75; R23

АННА ОМЕЛЬЧУК, аспірант
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
03057, Україна, м. Київ, проспект Берестейський (Перемоги), 54/1
E-mail: omelchuk.ganna@gmail.com
ORCID: 0009-0003-7490-9161

ВІЙНА, ДЕІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ, ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ: МУЛЬТИФАКТОРНИЙ ТИСК НА СИСТЕМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ

Війна є первинним фактором прямого тиску на систему соціального захисту дітей в Україні; незавершена деінституалізація і євроінтеграційна траєкторія — процеси, перебіг яких визначається умовами воєнного часу. Мета дослідження — зіставити три фактори тиску на основі емпіричних даних і обґрунтувати модель оцінки спроможності територіальних громад відповідати на нього. Наукова новизна полягає у запропонованій чотиривимірній моделі спроможності громади (кадровий, фінансовий, організаційний, сервісний виміри), яка описує позицію конкретної громади в умовах одночасної дії трьох факторів і дає змогу зіставляти різнорідні джерела тиску у спільних координатах. Емпірична база дослідження — п'ять відкритих джерел: UNICEF TransMonEE Regional Database, матриця відстеження переміщень Міжнародної організації з міграції (IOM Displacement Tracking Matrix Ukraine) з повним часовим рядом 2022—2026 рр. (46 раундів вимірювань), Eurostat ESSPROS і EU-SILC, BOOST Ukraine Public Expenditure Database, мапінг національних наборів індикаторів дитячих прав UNICEF ECARO (2026). Застосовано вторинний аналіз кількісних даних, регіональне зіставлення і непряме порівняння з європейськими референтами.

Україна посідає друге місце в регіоні Європи та Центральної Азії за коефіцієнтом формального альтернативного догляду — 2001 на 100 000 дітей, з них 43 % дітей, охо-

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)
© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2026. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

плених формальним альтернативним доглядом, перебувають в інституційних закладах. Внутрішнє переміщення не стабілізується: після зниження у 2024 р. кількість де-факто присутніх ВПО зросла до 3,86 млн у березні 2026 р., а п'ять областей-реципієнтів зосереджують 52 % їх загальної кількості. Частка місцевих бюджетів у загальних доходах країни впала з 44,2 % у 2018 р. до 17,7 % у 2025 р. — на тлі формальної децентралізації сталася фактична фіскальна рецентралізація. Розрив між найбагатшою (м. Київ) і найменш забезпеченою областю (Луганська) сягає 19 разів, що ставить під сумнів припущення про рівність доступу дітей до соціальних послуг. Перспективи подальших досліджень — операціоналізація показників чотирьох вимірів спроможності на матеріалах пілотних громад різного типу.

Ключові слова: *діти; соціальний захист; альтернативний догляд; деінституалізація; внутрішньо переміщені особи; територіальні громади; спроможність громад; євроінтеграція; війна; дитячий добробут.*

Постановка проблеми. З лютого 2022 р. система соціального захисту дітей в Україні одночасно проходить через три перетворення, не зведені одне до одного. Найочевиднішим з них стала повномасштабна війна — з найбільшим в Європі переміщенням цивільного населення з часів Другої світової. На додачу — деінституалізація інтернатного догляду, закладена реформами 2017 р., яка триває сьомий рік і не досягла декларованих показників. Третя складова — перспектива набуття членства в Європейському Союзі, відкриті переговорні кластери у 2024—2025 рр. і вимоги *European Child Guarantee,* які Україна імплементуватиме ще десятиліття.

Між цими трьома факторами немає симетрії. Війна — первинний фактор прямого тиску: вона перерозподіляє населення, виводить території з-під контролю, концентрує фінансовий ресурс на обороні, скорочує дохідну базу місцевих бюджетів. Деінституалізація — це структурна проблема, яку війна не створила, але відчутно загальмувала і трансформувала в характері: до колишніх вихованців інтернатів додалася категорія дітей-ВПО з прифронтових і деокупованих територій, частина яких раніше перебувала в інтернатах власних областей. Євроінтеграція — зовнішній нормативний процес, що задає вимоги до системи дитячого добробуту, не звільняючи від попередніх зобов'язань. На відміну від війни, вона не є загрозою — вона можливість. Але можливість, реалізація якої потребує ресурсів і часу там, де перших не вистачає, а другий обмежений.

Дія всіх трьох факторів концентрується на одному рівні — рівні територіальної громади. Дитина-ВПО, що прибула до приймаючої громади, раніше могла перебувати в інтернаті своєї області, і тепер громада має забезпечити їй соціальний супровід за стандартами, яких вимагатиме ЄС. Громада зазнає дії трьох факторів одночасно — у тому самому штатному розписі служби у справах дітей, у тому самому місцевому бюджеті, у тих самих закладах освіти і охорони здоров'я. Відмінність від послідовного реформування полягає у тому, що реакція системи теж не може бути послідовною: немає можливості спочатку впоратись із війною, потім з ін-

тернатами, потім з ЄС. Реагувати на всі три фактори громаді доводиться одночасно — саме в цьому полягає мультифакторний характер тиску.

Актуальність дослідження. Тема війни, деінституалізації, євроінтеграції у зв'язку із системою соціального захисту дітей в Україні набуває значення на гуманітарному, політико-управлінському та євроінтеграційному рівнях одночасно. На гуманітарному рівні — за оцінкою *UNICEF,* у регіоні Європи та Центральної Азії Україна 2025 р. є країною з найбільшою часткою дітей, яких безпосередньо торкнулися наслідки збройного конфлікту. На політико-управлінському рівні — 2026 р. в Україні завершується термін Національної стратегії реформування системи інституційного догляду 2017—2026 рр., ухваленої розпорядженням Кабінету Міністрів від 9 серпня 2017 р. № 526-р[1], коли ключові цільові показники реформи не досягнуто. На євроінтеграційному рівні — набуття Україною кандидатського статусу у червні 2022 р. і відкриття переговорних кластерів з ЄС у 2024—2025 рр. передбачають перегляд національної політики дитинства за стандартами *European Child Guarantee,* який Україна імплементуватиме ще десятиліття.

Без системного розуміння одночасної дії трьох факторів на рівні територіальної громади неможливо забезпечити ефективну алокацію ресурсів і розробити адекватні стратегії розвитку громад різного типу. Це актуалізує потребу інтегральної аналітичної моделі, що зіставляє різнорідні джерела тиску у спільних координатах і вимірює спроможність громади відповідати на них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Академічна дискусія розвивається у трьох відокремлених напрямах, які рідко поєднуються в межах однієї роботи. Перший напрям — деінституалізація як окрема проблематика. Серія публікацій П. Ґолдмана і співавторів (P. S. Goldman et al., 2020) [1] у журналі *The Lancet Child & Adolescent Health* запропонувала підхід, відповідно до якого відмова від інституційного догляду розглядається як тривалий процес зі специфічними ризиками на кожному етапі. Методологічну основу для міждержавних зіставлень забезпечили Н. Петровскі, К. Каппа і П. Ґросс (N. Petrowski, C. Cappa & P. Gross, 2017) [2], показавши, наскільки різні національні реєстри дають неоднакові оцінки одного і того ж явища; робота цих дослідників лежить в основі даних *TransMonEE,* на які спирається автор пропонованої статті. Класична робота Р. Джонсона, К. Брауна і К. Гамільтон-Джакрітсіс (R. Johnson, K. D. Browne & C. Hamilton-Giachritsis, 2006) [3] залишається взірцем аналізу шкоди, яку інституційний догляд завдає розвитку дитини. Український зріз деінституалізації присутній переважно в нормативних документах і звітах Мінсоцполітики, академічні роботи фрагментарні. О. Черниш, І. Жалінська і Є. Прищепа (O. Chernysh,

[1] Про реалізацію Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017—2026 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 № 526-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-r

I. Zhalinska & Ye. Pryshchepa, 2023) [4] пропонують зіставлення українського і шведського досвіду інституційного забезпечення дитячого добробуту. Інтегральної оцінки того, що відбувається з системою альтернативного догляду в Україні у 2022—2024 рр., у рецензованій літературі обмаль.

Другий напрям — діти і війна. Після 2022 р. з'явилося чимало робіт про психічне здоров'я дітей в умовах російсько-української війни. Д. Бюрґін і співавтори (D. Bürgin et al., 2022) [5] запропонували багаторівневу модель потреб дітей, постраждалих від збройного конфлікту; ця стаття залишається найцитованішою серед опрацьованих для цієї статті публікацій. Дослідження української групи на чолі з І. Пінчук (R. Goto et al., 2024; I. Pinchuk et al., 2024) [6, 7] фіксують динаміку психічних розладів підлітків і стан системи психіатричної допомоги. В. Селезньова і співавтори (V. Seleznova et al., 2023) [8] аналізують економічні аспекти кризи психічного здоров'я в умовах війни. Л. Кривачук (L. Kryvachuk, 2022) [9] ставить питання про «дітей війни» як новий соціальний феномен, що потребує окремих інструментів захисту. Ці роботи дають ґрунтовне уявлення про клінічні наслідки війни, проте меншою мірою висвітлюють організаційну реакцію системи соціального захисту — питання адаптації послуг громади під потреби нових категорій отримувачів і ролі фінансової та кадрової спроможності у такій адаптації.

Третій напрям — децентралізація і локальне управління соціальною сферою. А. Дутти і Г. Фішера (A. Dutta & H. W. Fischer, 2020) [10] у журналі *World Development* на матеріалі Індії показали, як саме місцеве самоврядування перетворює кризові виклики на конкретні рішення у сфері соціального захисту. Запропонований аналітичний підхід є релевантним і для осмислення українського контексту. Н. Давиденко і співавтори (N. Davydenko et al., 2022) [11] у журналі *Sustainability* проаналізували процеси децентралізації в українських сільських територіях у довоєнний період. Т. Семігіна (T. Semihina) (2020) [12] простежила, як трансформація місцевого самоврядування змінює організацію надання соціальних послуг у громадах. Т. Заяць (T. Zaiats) і Г. Краєвська (H. Kraievska) (2024) [13] запропонували концепцію міжсекторної взаємодії в територіальних громадах України як умови їх соціального розвитку. Т. Палійчук, С. Петруха і Н. Алексеєнко (T. Paliychuk, S. Petrukha, & N. Alekseienko) (2020) [14] дослідили механізми фінансового вирівнювання місцевих бюджетів у контексті реформи публічних фінансів. Т. Семигіна (2020) [12] узагальнила зміни у соціальних послугах, які принесла реформа місцевого самоврядування. І. Трубавіна та її співавтори (I. Trubavina et al., 2021) [15] обґрунтували засади регіональної програми «Освіта в умовах конфлікту» для соціальних працівників і педагогів.

Ці три напрями перетинаються лише обмежено. Роботи з деінституалізації, як правило, не розглядають вплив війни на доступність сімейних

форм догляду. Дослідження воєнних наслідків майже не враховують даних про інтернати. Праці з децентралізації і фінансової спроможності громад не використовують як емпіричний матеріал альтернативний догляд або переміщення дітей. У запропонованій рамці ці три сюжети поєднано — не як огляд, а як зведення емпіричних даних, зібраних паралельно для тих самих територіальних одиниць і періодів.

Постановка мети і завдань. Метою дослідження є зіставлення війни як первинного фактора прямого тиску з двома похідними процесами — незавершеною деінституалізацією і євроінтеграційною траєкторією — як єдиного мультифакторного тиску на систему соціального захисту дітей в Україні, а також обґрунтування аналітичної моделі для оцінки спроможності територіальних громад відповідати на цей тиск.

Досягнення мети передбачає вирішення таких завдань: оцінити масштаб і територіальний розподіл прямого тиску війни через дані про внутрішнє переміщення; зіставити позицію України з регіональним і європейським контекстом за показниками альтернативного догляду; проаналізувати зміну фіскальної спроможності місцевих бюджетів у 2018—2025 рр. як ефект військового тиску на децентралізаційну реформу; визначити позицію України у європейському референтному контексті за показниками дитячого добробуту і соціального захисту сімей; обґрунтувати чотири виміри спроможності громади як основу для подальших операційних досліджень.

Наукова новизна. Уперше в дослідженнях української системи соціального захисту дітей запропоновано аналітичну модель, де війна розглядається як первинний фактор прямого тиску, а деінституалізація та євроінтеграція — як два похідні процеси, дія яких концентрується на рівні територіальної громади. У межах цієї моделі спроможність громади відповідати на мультифакторний тиск операціоналізовано через чотири взаємопов'язані виміри — кадровий, фінансовий, організаційний та сервісний, — кожен з них зведений до власної логіки формування і власного інструменту вимірювання. На відміну від наявних підходів, що розглядають війну, деінституалізацію та євроінтеграцію як три окремі сюжети, запропонована модель дає змогу зіставляти різнорідні джерела тиску у спільних координатах. Виконано систематичне зіставлення положення України за показниками альтернативного догляду, внутрішнього переміщення, фіскальної спроможності місцевих бюджетів і європейських референтів дитячого добробуту на основі п'яти відкритих міжнародних і національних баз даних, з відтворенням повного часового ряду внутрішнього переміщення з лютого 2022 р. до березня 2026 р. (46 раундів *IOM DTM*).

Методи дослідження. Дослідження виконане як вторинний аналіз кількісних даних з відкритих міжнародних і національних баз. Емпірична робота поєднує три прийоми: непряме міждержавне зіставлення (положення України відносно країн ЄС-27 та регіону Європи і Центральної Азії),

регіональне зіставлення в межах України (24 області + АР Крим + м. Київ + м. Севастополь + центральний рівень), і часовий аналіз з диференціацією довоєнного, активної фази війни і пізнього періоду (2018—2025 рр. для фіскальних показників, 2022—2026 рр. для показників переміщення).

Основні джерела і їх характеристики. UNICEF TransMonEE Regional Database for Children (transmonee.org) [16] — показники альтернативного догляду за дітьми 0—17 років у 55 країнах регіону Європи та Центральної Азії за 2012—2024 рр. Для України використано шість індикаторів: абсолютну кількість і коефіцієнт дітей у формальному інституційному догляді, коефіцієнт дітей у сімейних формах догляду, частку сімейних форм серед усіх форм альтернативного догляду, коефіцієнт усиновлень, сумарний коефіцієнт формального альтернативного догляду. Дані 2024 р. оприлюднено наприкінці 2025 р. (*TransMonEE Data Collection:* 2025 Publication).

Міжнародна організація з міграції *(International Organization for Migration, IOM)*, матриця відстеження переміщень *Displacement Tracking Matrix Ukraine* [17] презентують два набори даних. Перший — *General Population Survey Round 20* (дата виміру: 30 квітня 2025 р.) з розподілом 3,44 млн ВПО за 26 областями. Другий — повний часовий ряд з *Humanitarian Data Exchange (HAPI API)*, що охоплює 46 раундів вимірювань з лютого 2022 р. до березня 2026 р. У часовому ряду присутні дві паралельні методології: *Registration* — на основі реєстру Мінсоцполітики; *Estimate* — на основі опитувань *CATI/RDD* самої *IOM*. Розходження між ними становить 300—500 тис. осіб і є самостійним індикатором інституційного розриву між реєстраційним і фактичним статусом ВПО.

Eurostat представляє два набори даних. Перший, *ilc_peps01n (EU Statistics on Income and Living Conditions)*, — показник *AROPE* для дітей до 18 років по країнах ЄС-27 за 2016—2024 рр. Дані за станом на 7 травня 2025 р. (*Eurostat Statistics Explained, «Children at risk of poverty or social exclusion»,* публікація — лютий 2026). Другий, *spr_exp_ffa (ESSPROS)*, — видатки на соціальний захист у функції «сім'я / діти» у відсотках ВВП, 1990—2023 рр. *BOOST Ukraine Public Expenditure Database (ukraine-boost.org)* — ініціатива Мінфіну України та Світового банку, яка оприлюднює деталізовані дані про публічні фінанси у стандартизованому міжнародному вигляді. Використано дані про доходи державного і місцевих бюджетів у розрізі 28 регіональних одиниць за 2018—2025 рр., станом на 22 квітня 2026 р. *UNICEF Regional Office for Europe and Central Asia* (2026) [18] — мапінг національних наборів індикаторів прав дитини у 54 країнах регіону, що дає змогу визначити позицію України в порівняльному контексті.

Методологічні обмеження і узгодження джерел. Дитяче населення України після лютого 2022 р. не має оновленої офіційної статистики: Держстат не публікував демографічних даних з розбивкою за віком після 2021 р. У розрахунках коефіцієнтів використано знаменник, який застосовує

TransMonEE, — близько 5,0 млн дітей 0—17 років станом на 2024 р. Цей показник відрізняється від останнього офіційного показника 7,35 млн (2022 р.) на близько 32 %; обидва значення наводяться у тексті, коли це має значення для інтерпретації.

Друге узгодження стосується визначення «альтернативного догляду». *TransMonEE* застосовує ширше визначення, ніж офіційна українська статистика: до знаменника включають дітей у спецшколах-інтернатах, санаторних школах, які мають живих батьків і формально не належать до категорії «позбавлених батьківського піклування». Це пояснює розходження з офіційними показниками Мінсоцполітики щодо частки сімейних форм догляду (57 % за *TransMonEE* проти 93,5 % у звітах міністерства, які стосуються лише 62 тис. дітей-сиріт). У цій статті ми використовуємо визначення *TransMonEE* — що уможливлює зіставляти Україну з регіональним контекстом і охоплює всю сукупність формального догляду, а не лише вужчу категорію.

Третє узгодження — зіставлення з ЄС за показниками *EU-SILC* і *ESSPROS*. Обстеження *EU-SILC* в Україні до 2026 р. не проводилося — Держстат розпочав його першу хвилю в березні 2026 р., тож зіставні дані стануть доступними після оприлюднення її результатів; прямих зіставлень для України *Eurostat* не публікує. Орієнтовні дані Держстату «Комплексного обстеження умов життя домогосподарств» до 2022 р. показували частку дітей у відносній бідності в межах 22—28 % — на рівні середнього ЄС, але після 2022 р. Держстат оновлених даних з цієї теми не публікував. Зіставлення видатків *ESSPROS spr_exp_ffa* зроблено через непряме джерело *(BOOST Ukraine)* із зазначенням методологічної різниці; значення для України (близько 0,5—0,8 % ВВП за бюджетною класифікацією КПКВ 0813) фіксують лише порядок величини, не точний показник у методології *ESSPROS*.

Виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів

Виклад побудований за логікою «первинний фактор — похідні процеси — синтез». Спочатку розглянуто війну як первинний фактор прямого тиску через дані про внутрішнє переміщення — це фактор, що задає інтенсивність і темп інших процесів. Далі розглянуто деінституалізацію як накопичену структурну проблему, через яку війна підсилила ефект і яка одночасно сама зазнала впливу війни. Третій блок присвячено фіскальній спроможності громад — точці, де тиск війни конвертується у звуження ресурсної бази реакції на всі три фактори. Четвертий блок визначає позицію України у європейських референтних координатах — в обох сенсах: рівні дитячого добробуту і обсягу публічних видатків на соціальний захист сімей з дітьми. Завершується розділ синтезом — пропозицією чотиривимірної моделі спроможності громади, що зводить різнорідні джерела тиску у спільних координатах.

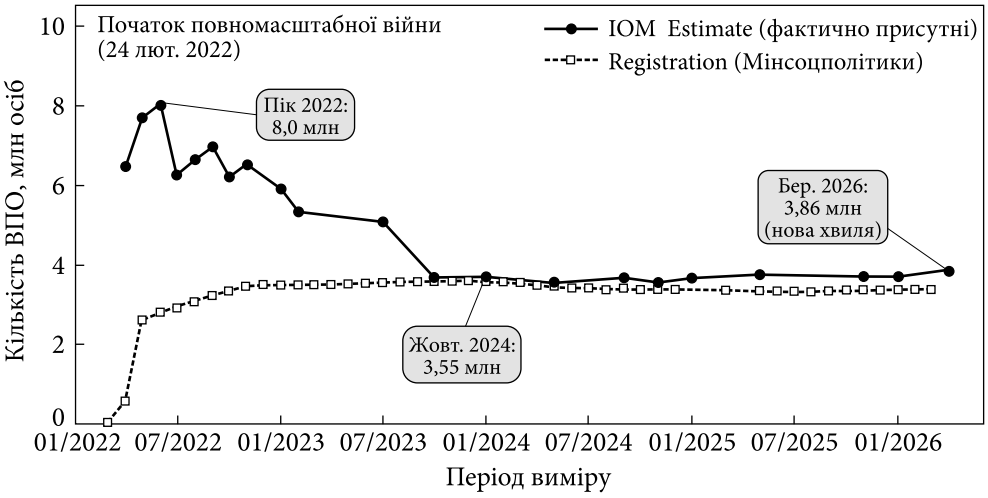

Рис. 1. Динаміка кількості ВПО в Україні, лютий 2022 — березень 2026 рр.
Джерело: побудовано автором за даними *IOM DTM* Ukraine, *HAPI API* (admin-level 0,46 раундів вимірювань). *Registration* — зареєстровані ВПО за даними Мінсоцполітики; *IOM Estimate* — фактично присутні за опитуваннями *CATI/RDD* самої *IOM*.

Три показники, розглянуті нижче, мають значення поодинці, але набувають іншого змісту у зіставленні: 3,86 млн внутрішньо переміщених осіб (березень 2026 р.) — масштаб прямого тиску війни; 43 % дітей у формальному альтернативному догляді залишаються в інституційних формах — непройдена частина деінституалізаційної реформи; 17,7 % — частка місцевих бюджетів у загальних доходах країни 2025 р. (проти 44,2 % у 2018 р.) — фактична фіскальна рецентралізація у відповідь на війну. Кожен із цих показників сам по собі описує одну зі сторін тиску. Зведені разом, вони описують конфігурацію, коли громада не може реагувати на три фактори послідовно, тому що діють одночасно і в межах однієї фіскальної бази.

Війна і внутрішнє переміщення: масштаб прямого тиску.

Стан внутрішнього переміщення в Україні на квітень 2026 р. не відповідає очікуванням стабілізації. Часовий ряд *IOM DTM* з лютого 2022 р. до березня 2026 р. (46 раундів вимірювань) показує, що після короткого зниження у 2024 р. кількість де-факто присутніх ВПО знову зростає: 3,55 млн у жовтні 2024 р., 3,67 млн у грудні 2024 р., 3,76 млн у квітні 2025 р., 3,86 млн у березні 2026 р. (рис. 1). Це 300 тис. осіб за 17 місяців — нова хвиля переміщення, а не повернення додому. Це означає, що сценарій «післявоєнної нормалізації», на який орієнтуються деякі стратегічні документи, не відтворюється у наявному часовому ряду.

Дві паралельні методології *IOM* дають розбіжні оцінки, і ця розбіжність сама по собі є сигналом. Методологія *Registration* спирається на реєстр Мінсоцполітики; методологія *Estimate,* яку застосовує сама IOM,

спирається на *CATI/RDD*-опитування і фіксує фактично присутніх на території людей. Різниця між двома оцінками коливається в межах 300—500 тис. осіб — це ті, хто змінив місце проживання, але не перереєструвався, або чиї записи в реєстрі застарілі. Для сім'ї з дитиною така розбіжність означає, що доступ до соціальних послуг за місцем фактичного перебування може бути формально неможливим: соціальна служба приймаючої громади не бачить цю сім'ю у своїх реєстрах.

За даними *IOM Round 20*, п'ять областей-реципієнтів зосереджують 52 % усіх ВПО: Дніпропетровська (16 %, 588 тис. осіб), Харківська (12 %, 463 тис.), м. Київ (10 %, 370 тис.), Київська область (8 %, 289 тис.), Запорізька (6 %). Області походження сконцентровані ще більше: Донецька — 29 %, Харківська— 19, Херсонська — 11, Запорізька — 10, Луганська — 8 %. Три з п'яти областей походження повністю або частково перебувають під тимчасовою окупацією; формальна система соціального захисту дітей на цих територіях фактично не функціонує, а вивезені діти стають предметом опіки тих громад, куди потрапили.

IOM не публікує розбивки ВПО за віком у відкритому наборі даних, тому кількість дітей-ВПО потребує оцінки. За даними попередніх раундів *DTM*, частка дітей серед ВПО коливалася в межах 20—23 %. Якщо застосувати цей діапазон до березня 2026 р. (3,86 млн ВПО за *IOM Estimate*), отримуємо 771—887 тис. дітей-ВПО. Це менше ніж офіційний показник Мінсоцполітики за жовтень 2024 р. — 906 тис. зареєстрованих дітей-ВПО, — і ця різниця підтверджує загальну гіпотезу про систематичне завищення реєстраційних показників: частина осіб, зареєстрованих у статусі ВПО, фактично змінила місце проживання, повернулася на деокуповану територію або виїхала за межі України, проте з реєстру не вибула. Реальна кількість дітей-ВПО, котрі перебувають у системі соціального супроводу за фактичним місцем проживання, ймовірно ближча до 700—750 тис. у березні 2026 р. Саме в цьому діапазоні треба планувати обсяг послуг: лінія фронту рухається, переміщення триває, і ця категорія не зникне до завершення активної фази війни.

Територіальна концентрація приймаючих громад створює асиметрію тиску, яку далі підсилює асиметрія фіскальної спроможності.

Деінституалізація як накопичена структурна проблема, що загострилася в умовах війни.

Попри сім років реформи, задекларованої з 2017 р., Україна 2024 р. посідає друге місце в регіоні Європи та Центральної Азії за коефіцієнтом формального альтернативного догляду за дітьми — 2001 на 100 000 дитячого населення. Попереду — лише Угорщина (2231), а референтні постсоціалістичні країни мають значно нижчі показники: Польща — 1008, Румунія — 913, Молдова — 863, Болгарія — 664, Грузія — 261 (табл. 1).

Абсолютна кількість дітей у формальному інституційному догляді в Україні 2024 р. — 42 988 осіб. Цей показник істотно відрізняється від часто цитованих 907 дітей у «будинках дитини». Різниця у тому, що *TransMonEE* враховує всю інституційну систему: школи-інтернати, спецшколи, санаторні заклади, заклади для дітей з особливими освітніми потребами, притулки. Саме цю ширшу сукупність охоплювала Національна стратегія реформування інституційного догляду 2017—2026 рр., коли декларувала потребу виведення близько 96 тис. дітей з інтернатних закладів. Розподіл між формами догляду в середині системи: 865 проти 1136 на 100 000 — тобто 43 % усіх дітей у формальному альтернативному догляді перебувають в інституціях, 57 % — у сімейних формах (прийомні сім'ї, патронатні вихователі, дитячі будинки сімейного типу, формальна опіка родичів). Це істотно менше за часто цитований показник 93,5 % «у сімейних формах», про що звітує Мінсоцполітики. Розходження пов'язане з різницею у наведеному вище визначенні «альтернативного догляду».

Це методологічне розходження — не сторонній статистичний нюанс, а частина проблеми. Коли Стратегія деінституалізації 2024—2028 рр. говорить про «перехід до сімейних форм», вона в операційних показниках моніторить лише 62 тис. дітей-сиріт і позбавлених батьківського піклування. Понад 40 тис. дітей у школах-інтернатах решти системи у логіці реформи залишаються на периферії, попри те, що саме ця група становить значну частину викликів для розвитку дитини, і саме до неї звертаються міжнародні звіти [18].

Війна загострила накопичену проблему за двома векторами. Перший — інституції в зоні бойових дій або під окупацією припинили роботу, а їхні

Таблиця 1. **Коефіцієнт формального альтернативного догляду за дітьми 0—17 років (на 100 000 дітей), країни регіону Європи та Центральної Азії, 2024 р.**

Країна	Коефіцієнт
Україна	2001
Угорщина	2231
Польща	1008
Румунія	913
Молдова	863
Болгарія	664
Грузія	261

Джерело: складено автором за даними *UNICEF TransMonEE Regional Database* (2026). Коефіцієнт включає всі формальні форми догляду — інституційний догляд, прийомні сім'ї, патронатні вихователі, дитячі будинки сімейного типу, формальна опіка родичів — розраховані на 100 000 дітей віком 0—17 років.

вихованці перейшли під опіку приймаючих громад, далеких від місця попереднього перебування. Другий — діти-ВПО, які перебували в інтернатах власних областей, у частині випадків не отримали оновленого статусу в новій громаді через розбіжність реєстраційних даних. У результаті накопичена структурна проблема — недостатня сімейна форма догляду — поглибилась у зв'язку із переміщенням і ускладнила задачу деінституалізації для таких громад.

Фіскальна спроможність: парадокс децентралізації в умовах війни.

Реформа децентралізації в Україні, що розпочалася у 2014 р., передавала громадам не лише повноваження, а й дохідну базу. Частка місцевих бюджетів у загальних доходах країни 2018 р. становила 44,2 % — рівень, наближений до країн з усталеною практикою місцевого самоврядування. До 2025 р. ця частка впала до 17,7 % (табл. 2). Формально територіальні громади не втратили жодного повноваження, але в умовах війни сталося де-факто фіскальне перевантаження держбюджету: міжнародна допомога і внутрішні запозичення спрямовуються через центральний рівень, ресурсна база місцевих бюджетів скорочується через втрати бізнесу, еміграцію платників ПДФО, окупацію територій.

Картина ускладнюється, якщо подивитися на розподіл доходів між регіонами. У 2024 р. найбільший бюджет м. Києва становив 203,4 млрд грн, найменший серед підконтрольних громад — Луганської області — 10,6 млрд грн: розрив становить 19 разів. Водночас приймаючі ВПО громади розподілені вздовж цього спектра нерівномірно. Дніпропетровська область (142,6 млрд грн — друга за доходами) приймає 16 % усіх ВПО країни. Харківська (91,1 млрд грн — п'ята) — 12% ВПО у ролі приймаючої, будучи

Таблиця 2. **Доходи державного і місцевих бюджетів України, 2018—2025 рр.,** *млрд грн*

Рік	Державний бюджет	Місцеві бюджети	Разом	Частка місцевих, %
2018	928,1	735,9	1 664,0	44,2
2019	998,3	684,5	1 682,8	40,7
2020	1 076,0	509,6	1 585,6	32,1
2021	1 296,9	608,5	1 905,4	31,9
2022	1 787,4	566,4	2 353,8	24,1
2023	2 672,0	676,4	3 348,4	20,2
2024	3 122,7	709,1	3 831,8	18,5
2025	3 295,5	709,2	4 004,7	17,7

Джерело: BOOST Ukraine Public Expenditure Database (ukraine-boost.org), станом на 22.04.2026.

водночас прифронтовою. Запорізька область (51,2 млрд грн) поєднує ролі приймаючої і прифронтової за значно скромнішої фіскальної бази.

Окрема тенденція — деградація дохідної бази прифронтових областей. У 2024—2025 рр. Донецька область втратила 23 % доходів місцевих бюджетів за рік (з 46,0 до 35,5 млрд грн), Херсонська — 20 (з 22,3 до 17,9 млрд грн), Луганська — 17 % (з 10,6 до 8,8 млрд грн). На п'ятий рік повномасштабної війни ці громади не стабілізувалися — вони продовжують втрачати ресурси. Це прямий виклик принципу рівності доступу дітей до соціальних послуг: незалежно від місця проживання, дитина має отримати однаковий набір послуг, натомість фіскальна база громади, яка ці послуги надає, може відрізнятись у десятки разів.

Фіскальна спроможність — це та точка, в якій тиск війни найбезпосередніше виявляється у звуженні ресурсної бази реакції на всі три фактори одночасно. Без власної дохідної бази громада не може ні утримувати штат соціальних служб (кадровий вимір), ні розвивати власні сервіси (сервісний вимір), ні вкладати у міжвідомчу координацію (організаційний вимір). Тому фіскальна слабкість громади тягне за собою слабкість в інших вимірах, навіть якщо у формальній структурі вони автономні.

Європейський контекст: вимоги, що накладаються згори

Європейський референтний контекст соціального захисту дітей задається двома показниками. Перший — *AROPE (at risk of poverty or social exclusion)* для дітей до 18 років. У 2024 р. 24,2 % дітей у ЄС-27 перебували в ризику бідності або соціального виключення — 19,5 млн осіб. Розкид між країнами-членами значний: Болгарія — 35,1 %, Іспанія — 34,6, Румунія — 33,8 проти Словенії — 11,8, Кіпру — 14,8, Чехії — 15,4 % [19]. У 20 з 27 країн ЄС діти мають вищий ризик бідності, ніж дорослі; цей розрив у середньому становить 3,9 п. п.

Реальне положення українських дітей за європейським показником *AROPE* невідоме: обстеження *EU-SILC* в Україні до 2026 р. не проводили, тому прямих зіставлень *Eurostat* для України не публікує (методологічне уточнення наведене в розділі «Методи»). До 2022 р. Держстат у межах «Комплексного обстеження умов життя домогосподарств» оцінював частку дітей у відносній бідності в межах 22—28 % — на рівні середнього ЄС. Після 2022 р. оновлених даних з цієї теми Держстат не оприлюднював. Наявні оцінки мають прогнозний або опитувальний характер: за розрахунками, виконаними за підтримки *UNICEF* на базі Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, частка дітей у бідності внаслідок війни зросла майже вдвічі [20], а загальнонаціональне обстеження соціально-економічного стану домогосподарств у грудні 2023 — лютому 2024 рр. оцінило її на рівні близько 65 % [21]. Ці оцінки методологічно незіставні з показником відносної бідності *EU-SILC,* тому пряме порівняння з ЄС стане можливим після

оприлюднення результатів першої хвилі обстеження, розпочатої Держстатом у березні 2026 р.

Другий показник — видатки на соціальний захист у функції «сім'я / діти» у відсотках ВВП (*ESSPROS,* набір даних *spr_exp_ffa*). У 2023 р. середнє значення по ЄС-27 — 2,32 % ВВП, з плавним зростанням з 2,18 % у 2015 р. Лідери — Німеччина (3,47 %), Фінляндія (3,18), Польща (3,03); серед останніх — Ірландія (1,11), Іспанія (1,42), Чехія (1,45), Італія (1,55 %). Польща становить особливий інтерес як референт для України. У 2015 р. польські видатки на функцію «сім'я / діти» становили 1,51 % ВВП — рівень, типовий для постсоціалістичних країн. З 2016 р. запрацювала програма «Rodzina 500+» — фактично універсальна грошова допомога сім'ям з дітьми, яка підняла видатки до 3,00 % ВВП уже 2019 р. За чотири роки Польща подвоїла обсяг соціального захисту сімей з дітьми через один цілеспрямований інструмент. Зворотну траєкторію демонструє Угорщина: з 2,12 % у 2015 р. до 1,68 % у 2023 р. Ці два приклади показують, що напрям і швидкість зміни є предметом політичного вибору, а не наслідком структурних обмежень.

Україна у цій рамці розташовується поза шкалою: відкритих даних *ESSPROS* за українською методологією не публікується. За попередніми оцінками, що використовують бюджетну класифікацію КПКВ 0813 як аналог функції «сім'я / діти», обсяг таких видатків становить близько 0,5—0,8 % ВВП — у три-чотири рази менше середнього рівня ЄС-27. Навіть з урахуванням того, що частина функцій в Україні фінансується з інших програм, розрив з європейським орієнтиром залишається значним. Щоб наблизитись до рівня Польщі 2023 р., Україні потрібно збільшити цільове фінансування сім'ї і дітей у чотири-шість разів.

Ще один зріз євроінтеграційного контексту — національні набори індикаторів дитячого добробуту. Мапінг *UNICEF ECARO* (2026) охоплює 54 країни регіону і фіксує, що в Ірландії, Ісландії, Іспанії, Шотландії та Казахстані існують офіційні, державно закріплені системи моніторингу дитячого добробуту (від 21 до 97 індикаторів). Україна у цьому списку відсутня. Найближчий за функцією інструмент — *Future Index,* розроблений Фундацією Олени Зеленської разом з Київською школою економіки і *UNICEF Ukraine* у 2023 р. Але він не є державним і не замінює офіційної системи моніторингу. Відсутність національного набору індикаторів означає, що Україна, звітуючи перед ЄС про стан дітей, не має власного верифікованого інструмента для таких звітів. Розробка такого інструмента — один із прямих євроінтеграційних пріоритетів.

Інтегральна модель спроможності громад: чотири виміри

Запропонована авторська аналітична модель має дві теоретичні опори. Перша — підхід *UNICEF* до зміцнення систем захисту дітей *(child protection systems strengthening)*, де система описується через набір взаємопов'язаних компонентів: кадрові ресурси, фінансові ресурси, нормативно-правова

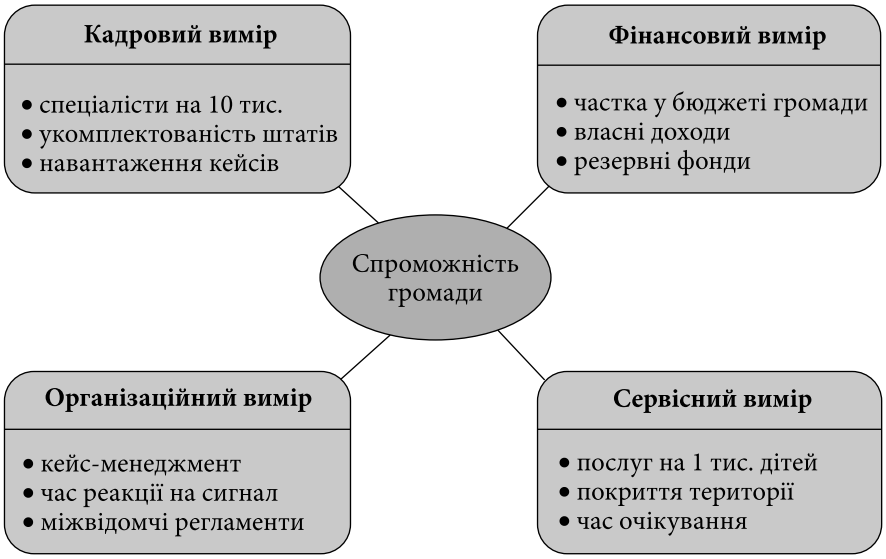

Рис. 2. Чотири виміри спроможності територіальної громади відповідати на мультифакторний тиск
Джерело: розроблено автором на основі підходу *UNICEF* до зміцнення систем захисту дітей [18] і концепції місцевої спроможності у порівняльній політиці децентралізації [10].

база, послуги, координація між службами і моніторинг. У межах цього підходу оцінка спроможності — це оцінка кожного з компонентів окремо і їх узгодженості. Друга опора — концепція місцевої спроможності *(local capacity)*, розгорнута в роботах з порівняльної політики децентралізації [10]: спроможність розглядається не як одновимірна характеристика, а як профіль, де провал в одному вимірі не компенсується перевагою в іншому.

З цих двох підходів виведено чотири виміри, що охоплюють усю операційну дугу від «людей у системі» до «послуги, отриманої дитиною»: кадровий вимір (хто і скільки), фінансовий (на які гроші), організаційний (як координуються між службами), сервісний (що в результаті отримує дитина).

Кадровий вимір. Спроможність системи захисту дітей починається з людей, які в ній працюють. У межах кадрового виміру оцінюється: наявність штатних посад спеціалістів соціальних служб, служб у справах дітей, центрів соціальних служб, соціальних педагогів у школах; рівень укомплектованості (відсоток зайнятих ставок); рівень кваліфікації (частка з профільною освітою або сертифікованим підвищенням кваліфікації); поточне навантаження на одного спеціаліста (кількість кейсів). У приймаючих ВПО громадах навантаження зростає швидше ніж штатна чисельність, що створює ризик неякісних послуг або формального супроводу. Емпіричний показник для оцінки — кількість спеціалістів

соціальної сфери на 10 тис. населення або на 1 тис. дітей, з диференціацією за профільними посадами.

Фінансовий вимір. Цей вимір не зводиться до загального обсягу бюджету — він описує структуру і стійкість фінансування соціального захисту дітей у громаді. Емпіричні ознаки: частка коштів, спрямованих на соціальний захист дітей, у загальному бюджеті громади; її динаміка за останні 3—5 років; частка власних доходів проти трансфертів з державного бюджету; наявність і обсяг резервних фондів. Дані *BOOST* дають змогу оцінювати цей вимір на рівні області, але не на рівні окремої громади; для рівня громади потрібен додатковий аналіз через портал Є-Дата. Фінансовий вимір є тією точкою, в якій тиск війни проявляється найгостріше: фіскальна рецентралізація означає, що навіть громади з високою кадровою чи організаційною спроможністю обмежені у можливостях масштабувати послуги.

Організаційний вимір. Цей вимір описує здатність громади координувати дії різних служб для надання комплексної послуги. Складові: наявність розроблених алгоритмів міжвідомчої взаємодії між службою у справах дітей, центром соціальних служб, закладами освіти, охорони здоров'я, поліцією; функціонування ведення випадків (кейс-менеджменту) як основного методу роботи; наявність електронного обміну даними про дитину і сім'ю між службами; час реакції на сигнал про загрозу. В умовах війни цей вимір критично залежить від здатності до координації з регіональними військовими адміністраціями, гуманітарними організаціями, волонтерськими ініціативами. Слабкість організаційного виміру — типова ситуація, коли формально кадри, гроші і послуги в громаді є, але реакція системи на конкретний випадок (дитина потрапила у складні життєві обставини, прибула родина-ВПО) запізнюється або взагалі не відбувається. Емпіричні показники — частка кейсів, оброблених у форматі кейс-менеджменту; середній час від виявлення проблеми до призначення першої послуги; кількість міжвідомчих угод і регламентів, ухвалених у громаді.

Сервісний вимір. Це кінцевий вимір — наявність і доступність конкретних послуг для дитини і сім'ї: денних центрів для дітей з особливими освітніми потребами, реабілітаційних послуг для дітей з інвалідністю, психологічної допомоги для дітей-ВПО та дітей з військовими травмами, підтримки прийомних сімей, патронатних вихователів і дитячих будинків сімейного типу, інклюзивної освіти в закладах загальної середньої освіти. Якість сервісу залежить від трьох попередніх вимірів, але одночасно має власну логіку формування — через нормативне регулювання, ліцензування, стандарти надання послуг. Емпіричні показники — кількість одиниць кожного типу послуг на 1 тис. дітей; покриття території громади; час очікування на послугу; задоволеність отримувачів (за матеріалами зворотного зв'язку).

Усі чотири виміри пов'язані, але жоден не зводиться до інших. Громада може мати великий бюджет і слабку організаційну модель, добре укомплектовану службу і низьку якість конкретних послуг, розвинену сервісну систему у місті і дефіцит усього переліченого у селах тієї ж громади. Інтегральна оцінка потребує зіставлення, а не додавання: спроможність виявляється у найслабшому вимірі. Для 2024—2026 рр. в Україні найслабшими виявляються фінансовий вимір у прифронтових і деокупованих громадах та сервісний вимір у приймаючих ВПО громадах з високим навантаженням. Кадровий вимір системно слабкий по всій країні; організаційний — критично слабкий там, де відсутня усталена практика міжвідомчої взаємодії, тобто переважно у сільських громадах і у тих, що пройшли через окупацію і деокупацію.

Запропонована модель не є остаточною класифікацією — її завдання інше. Вона пропонує спосіб говорити про мультифакторний тиск не у термінах окремих проблем, а у термінах спроможності, яку треба нарощувати паралельно з чотирьох боків. Подальша операціоналізація — розробка конкретних показників для кожного виміру, калібрування цих показників на матеріалах 10—15 пілотних громад різного типу — становить безпосереднє завдання продовження дослідження.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Три фактори, проаналізовані у статті, не утворюють симетричної конфігурації. Війна — первинний фактор прямого тиску: з лютого 2022 р. до березня 2026 р. кількість де-факто присутніх ВПО зросла до 3,86 млн, з них близько 700—750 тис. дітей-ВПО за фактичним місцем перебування. Деінституалізація — це накопичена структурна проблема, через яку війна підсилила ефект і яка сама зазнала впливу війни: 43 % дітей у формальному альтернативному догляді залишаються в інституційних формах, що ставить Україну на друге місце в регіоні Європи та Центральної Азії за коефіцієнтом формального догляду. Євроінтеграція — зовнішній нормативний процес, який задає вимоги, не звільняючи від попередніх зобов'язань; за обсягом видатків на соціальний захист сімей з дітьми Україна відстає від ЄС-27 у три—чотири рази, за наявністю національного набору індикаторів дитячого добробуту — не присутня в системі моніторингу *UNICEF ECARO* взагалі.

Дія трьох факторів концентрується на рівні територіальної громади. Громада одночасно виконує повноваження з деінституалізації, адаптує послуги до потреб дітей-ВПО і має відповідати європейським стандартам якості — на фіскальній базі, що скорочується, і з кадровим складом, який недоукомплектований. Частка місцевих бюджетів у загальних доходах країни впала з 44,2 % у 2018 р. до 17,7 % у 2025 р. — це фактична фіскальна рецентралізація на тлі формальної децентралізації. Розрив між м. Києвом (203 млрд грн доходів) і Луганською областю (10,6 млрд грн) у 19 разів

ставить під сумнів припущення про рівність доступу дітей до соціальних послуг у різних громадах країни.

Чотиривимірна модель спроможності громад — кадровий, фінансовий, організаційний, сервісний виміри — пропонує спосіб зіставляти точки напруження і визначати, де громаду треба підсилювати у відповідь на мультифакторний тиск. В основу моделі покладено підхід *UNICEF* до зміцнення систем захисту дітей і концепцію місцевої спроможності з порівняльних досліджень децентралізації; з них виведено чотири виміри як мінімальний неперекривний набір. Кожен вимір має власну логіку формування і власні емпіричні показники: чисельність і навантаження спеціалістів на 10 тис. населення (кадровий); частка соцзахисту дітей у бюджеті громади, динаміка, частка власних доходів (фінансовий); частка кейсів у форматі кейс-менеджменту, час реакції, міжвідомчі регламенти (організаційний); кількість одиниць послуг на 1 тис. дітей, покриття території, час очікування (сервісний).

Розробка операційних показників для кожного виміру, калібрування їх на даних 10—15 пілотних громад різного типу (велике місто, середнє місто, сільська громада, прифронтова громада, приймаюча ВПО) є найближчим завданням подальших досліджень. Пропонована увазі читача стаття не відповідає на запитання, як саме перерозподілити ресурси, щоб слабкі за фіскальною базою громади не стали слабкими за якістю послуг. Для цього потрібен окремий аналіз бюджетного вирівнювання і трансфертних механізмів. За межами цього тексту залишилося моделювання сценаріїв після завершення активної фази війни і можливого повернення частини дітей з-за кордону — сюжет, який неодмінно перевантажить ту саму інфраструктуру соціального захисту, що зараз працює на межі.

Ширший висновок для подальшої української академічної дискусії: дослідження дитячого добробуту, переміщення і децентралізації варто вести як суміжні, а не окремі напрями. Зібрані дані показують, що рух в одному з цих напрямів без урахування двох інших створює ілюзію реформи без її наповнення.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Goldman, P. S., Bakermans-Kranenburg, M. J., Bradford, B., Christopoulos, A., Ken, P. L. A., & … Sonuga-Barke, E. J. S. (2020). Institutionalisation and deinstitutionalisation of children 2: Policy and practice recommendations for global, national, and local actors. *The Lancet Child and Adolescent Health*, 4 (8), 606—633. https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30060-2
2. Petrowski, N., Cappa, C., & Gross, P. (2017). Estimating the number of children in formal alternative care: Challenges and results. *Child Abuse and Neglect,* 70, 388—398. https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2016.11.026

3. Johnson, R., Browne, K. D., & Hamilton-Giachritsis, C. (2006). Young children in institutional care at risk of harm. *Trauma, Violence, and Abuse,* 7 (1), 34—60. https://doi.org/10.1177/1524838005283696
4. Chernysh, O. A., Zhalinska, I. V., & Pryshchepa, Ye. V. (2023). Institutional Provision of Child Welfare in Ukraine and Sweden. *National Technical University of Ukraine Journal. Political science. Sociology. Law*, 4 (60), 21—26. https://doi.org/10.20535/2308-5053.2023.4(60).296973
5. Bürgin, D., Anagnostopoulos, D., Vitiello, B., Sukale, T., Schmid, M., & Fegert, J. M. (2022). Impact of war and forced displacement on children's mental health — multilevel, needs-oriented, and trauma-informed approaches. *European Child and Adolescent Psychiatry,* 31 (6), 845—853. https://doi.org/10.1007/s00787-022-01974-z
6. Goto, R., Pinchuk, I., Kolodezhny, O., Pimenova, N., Kano, Y., & Skokauskas, N. (2024). Mental health of adolescents exposed to the war in Ukraine. *JAMA Pediatrics,* 178 (5), 480—488. https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2024.0295
7. Pinchuk, I., Leventhal, B. L., Ladyk-Bryzghalova, A., Lien, L., Yachnik, & … Skokauskas, N. (2024). The Lancet Psychiatry Commission on mental health in Ukraine. *The Lancet Psychiatry,* 11 (11), 910—933. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(24)00241-4
8. Seleznova, V., Pinchuk, I., Feldman, I., Virchenko, V., Wang, B., & Skokauskas, N. (2023). The battle for mental well-being in Ukraine: Mental health crisis and economic aspects. *International Journal of Mental Health Systems,* 17, Article 28. https://doi.org/10.1186/s13033-023-00598-3
9. Kryvachuk, L. (2022). Protection of children's rights during the war in Ukraine: "Children of War" as a new phenomenon of modern Ukraine. *Youth in Central and Eastern Europe,* 9 (14). https://doi.org/10.24917/ycee.9658
10. Dutta, A., & Fischer, H. W. (2020). The local governance of COVID-19: Disease prevention and social security in rural India. *World Development,* 138, 105234. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105234
11. Davydenko, N., Wasilewska, N., Boiko, S., & Dubyna, M. (2022). Development of rural areas in Ukraine in the context of decentralization: An empirical study. *Sustainability,* 14 (11), 6730. https://doi.org/10.3390/su14116730
12. Semigina, T. (2020). Local Self-Government Transformations in Ukraine and Reforms of Social Services: Expectations and Challenges. *Path of Science,* 6 (1), 1001—1006. http://doi.org/10.22178/pos.54-1
13. Zaiats, T., & Kraievska, H. (2024). Intersectoral Cooperation in the Context of Social Development of Territorial Communities of Ukraine. *Demography and Social Economy,* 1 (55), 59—77. https://doi.org/10.15407/dse2024.01.059
[Заяць, Т., & Краєвська, Г. (2024). Міжсекторальна співпраця в контексті соціального розвитку територіальних громад України. *Демографія та соціальна економіка,* 1 (55), 59—77].
14. Paliychuk, T., Petrukha, S., & Alekseienko, N. (2020). Financial Equalization in the Conditions of Reform of the Public Finance Management System. *Accounting and Finance*, 2 (88), 81—92. https://doi.org/10.33146/2307-9878-2020-2(88)-81-92
[Палійчук, Т., Петруха, С., & Алексеєнко, Н. (2020). Фінансове вирівнювання в умовах реформування системи управління публічними фінансами. *Облік і фінанси,* 2 (88), 81—92].
15. Trubavina, I., Tsybulko, L., Mohyliova, N., Dulia, A., & Hordiienko, N. (2021). Theoretical Foundations of the Regional Training Program "Education in Conflict" for Social Workers and Teachers. *Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology,* 9 (4), 43—56. https://doi.org/10.32919/uesit.2021.04.05
[Трубавіна, І., Цибулько, Л., Могильова, Н., Дуля, А., & Гордієнко, Н. (2021). Тео-

ретичні засади регіональної програми підготовки «Освіта в умовах конфлікту» для соціальних працівників і педагогів. *Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology,* 9 (4), 43—56].
16. UNICEF TransMonEE (2026). Children in alternative care: Europe and Central Asia Child Rights Database. https://www.transmonee.org
17. International Organization for Migration (2025). Ukraine internal displacement report: General Population Survey Round 20 (30 April 2025). IOM. https://dtm.iom.int/ukraine
18. UNICEF Regional Office for Europe and Central Asia (2026). Mapping National Child Rights Indicator Sets in Europe and Central Asia: An initial regional overview. UNICEF ECARO. https://www.unicef.org/eca/
19. Eurostat (2026). Children at risk of poverty or social exclusion: Statistics Explained. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Children_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion
20. UNICEF (2023). Child Poverty: Projected Estimates of the War Impact on Households with Children. UNICEF Ukraine. https://www.unicef.org/ukraine/reports/child-poverty-report-april-2023
[ЮНІСЕФ (2023). Дитяча бідність: прогнозні оцінки впливу війни на стан домогосподарств з дітьми. ЮНІСЕФ Україна].
21. UNICEF (2024). Socio-Economic Status of Households in Ukraine: Findings of a Nationwide Survey (December 2023 — February 2024). UNICEF Ukraine. https://www.unicef.org/ukraine/documents/social-economical-state-2023-24
[ЮНІСЕФ (2024). Соціально-економічний стан домогосподарств України: результати загальнонаціонального обстеження (грудень 2023 — лютий 2024). ЮНІСЕФ Україна].

Стаття надійшла до редакції журналу 28.04.2026
Стаття прийнята до друку після рецензування: 15.07.2026
Дата публікації: 31.10.2026

Anna Omelchuk, Postgraduate
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
03057, Ukraine, Kyiv, Beresteiskyi (Peremohy) Avenue, 54/1
E-mail: omelchuk.ganna@gmail.com
ORCID: 0009-0003-7490-9161

WAR, DEINSTITUTIONALISATION, EUROPEAN INTEGRATION: MULTIFACTOR PRESSURE ON THE CHILD SOCIAL PROTECTION SYSTEM IN UKRAINE

War is the primary factor of direct pressure on the child social protection system in Ukraine, whereas the unfinished deinstitutionalisation reform and the European integration trajectory are processes whose course is reshaped by the war and converges at the level of territorial communities. The article argues that these three factors are not symmetric: war reshapes the pace and content of the other two, while existing policy frameworks still treat them as separate agendas. The empirical analysis draws on five secondary data sources: UNICEF TransMonEE Regional Database (residential care, alternative care, and adoption indicators for 2024); IOM Displacement Tracking Matrix Ukraine (Round 20, April 2025, and the full time series from February 2022 to March 2026 covering 46 measurement rounds); Eurostat EU-SILC and ESSPROS databases (child poverty and family/children social protection expenditure); BOOST Ukraine public expenditure database by the World Bank

and the Ministry of Finance (revenues of state and local budgets, 2018—2025); and the UNICEF ECARO mapping of national child rights indicator sets (2026). The analytical strategy combines indirect cross-country benchmarking, intra-country regional comparison, and time series decomposition into pre-war, active-war, and late-war phases. Findings reveal three structural tensions. First, despite the deinstitutionalisation reform launched in 2017, Ukraine ranks second in the region by the rate of children in formal alternative care (2 001 per 100 000), with 42 988 children in residential institutions in 2024 and only 57% of children in alternative care placed in family-based settings — in contrast to the officially reported 93.5%, which applies only to a narrower category of orphaned and deprived children. Second, internal displacement is not stabilising: after a temporary decrease in 2024, the number of de-facto present IDPs grew again to 3.86 million by March 2026, with five receiving oblasts absorbing 52% of the total. The estimated number of displaced children (771—887 thousand) is lower than the official Ministry of Social Policy registry figure of 906 thousand, which suggests systematic overestimation in the registration data. Third, the share of local budgets in total public revenues fell from 44.2% in 2018 to 17.7% in 2025, creating a de facto fiscal recentralisation that weakens the capacity of frontline and receiving communities to deliver social services for children. The article proposes a four-dimensional framework for assessing community capacity in child social protection — personnel, financial, organisational, and service dimensions — grounded in the UNICEF child protection systems strengthening approach and in the local capacity concept from comparative decentralisation studies. The framework operationalises the concept of capacity in a way that accommodates the parallel pressures of war, deinstitutionalisation, and European integration, and integrates Ukraine's position within European benchmarks.

Keywords: children; social protection; alternative care; deinstitutionalisation; internally displaced persons; territorial communities; community capacity; European integration; war; child well-being.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ

До опублікування у фаховому журналі «Демографія та соціальна економіка» приймаються наукові праці, які ніколи не друкувалися раніше. Стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження, новизну та обґрунтування наукових висновків відповідно до мети статті (поставленого завдання). Публікація статей для авторів — ***без оплати***. **Стаття подається за адресою на сайті журналу.**

Науковий журнал відповідає вимогам Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII, а саме статті 22 «Державна мова у сфері науки». Наукові статті та матеріали готуються і друкуються державною — українською та англійською мовами.

Стаття, подана без дотримання вимог, опублікуванню не підлягає. Рукопис не повинен перевищувати обсяг 25 сторінок (разом з літературою, анотаціями) формату А4, набір тексту через 1,5 інтервали. Поля: всі — по 2 см, абзац — відступ на 1,27 см. Шрифт: Times New Roman, розмір — 14, виконані на комп'ютері у редакторі Word for Windows (*.doc). Для публікації в науковому журналі статті подаються українською чи англійською мовами.

Разом зі статтею автор повинен надати підписаний Ліцензійний договір на використання твору (форма розміщена на сайті журналу).

Кожна стаття повинна мати коди УДК, JEL Classification, кожний автор — ідентифікатор ORCID, Scopus ID, Researcher ID.

***Стаття має складатись із таких розділів*:** постановка проблеми, актуальність обраної теми, новизна, аналіз останніх досліджень і публікацій, постановка мети і завдань, методи дослідження, виклад основного матеріалу дослідження і отриманих результатів, висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У кінці статті розташовують переліки посилань: Література, References, анотацію англійською мовою.

Обсяг анотації українською та ***англійською*** мовами — 300—400 слів (не менше 1800 знаків без пробілів).

Обов'язкові вимоги до анотацій. Вони мають бути: інформативними (без загальних слів); структурованими (відображати послідовну логіку опису результатів у статті); змістовними (відображати основний зміст статті; описувати актуальність дослідження, основну мету, новизну, методи дослідження; підсумовувати найбільш значущі результати); містити конкретизацію авторського внеску (що *проаналізовано, розроблено, запропоновано, обґрунтовано, здійснено, визначено, виявлено, впроваджено* тощо).

Авторська анотація має: містити пояснення, як було проведено дослідження, без методологічних деталей; не містити посилання та абревіатури.

Список ***літератури*** має складатися з REFERENSES / ЛІТЕРАТУРИ.

Назви праць у списку літератури розміщують у порядку цитування в тексті.

REFERENSES / ЛІТЕРАТУРА. Українськомовні та російськомовні джерела слід перекласти англійською мовою максимально точно. Усі джерела мають бути оформлені за міжнародним бібліографічним стандартом APA. Якщо джерелу призначено номер DOI, автор статті зобов'язаний його вказати в кінці посилання на джерело. Якщо джерело має інтернет-посилання, то його обов'язково необхідно вказати. Посилатись на підручники, навчальні посібники, публіцистичні статті не доцільно. Міжнародний бібліографічний стандарт Правила для авторів APA необхідно також використовувати при посиланні на будь-які праці в тексті статті.

REFERENSES / ЛІТЕРАТУРА має становити максимум **27 джерел**. Автор може робити посилання в Літературі на свої наукові твори, але максимум на **3 роботи**.

Матеріали, що публікуються в журналі, підлягають конфіденційному рецензуванню, кожна стаття отримує не менше двох рецензій. За потреби може застосовуватися додаткове незалежне конфіденційне рецензування.

Редакційна колегія журналу залишає за собою право рецензувати, редагувати, скорочувати (без змін позицій авторів) надані матеріали та здійснювати відбір статей. У разі негативної рецензії чи наявності суттєвих зауважень стаття може бути відхилена або направлена автору (авторам) на доопрацювання. Відхилені рукописи авторам не повертають. Рецензовані, доопрацьовані статті розглядає редакційна колегія журналу, рекомендує до друку Вчена рада Інституту.

Відповідальність за достовірність інформації, фактів та інших відомостей, посилань на нормативні акти, цитати, власні імена, а також правильність перекладу несуть автори публікації.

Матеріали, що публікуються в журналі, віддзеркалюють точку зору авторів, яка не завжди може збігатись із позицією редакційної колегії.

Термін подання статей до журналу:

№ 1 — 20 грудня (подання журналу до друку у березні наступного року);
№ 2 — 10 березня (подання журналу до друку у червні поточного року);
№ 3 — 20 травня (подання журналу до друку у вересні поточного року);
№ 4 — 10 вересня (подання журналу до друку у листопаді поточного року).

До тексту статті обов'язково додається *авторська довідка*.

Детально всі вимоги висвітлено на сайті журналу https://ojs.dse.org.ua

ПРОХОДЖЕННЯ РЕЦЕНЗУВАННЯ СТАТЕЙ У НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ *«ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА»*

І. Наукові статті, що надійшли та зареєстровані у редакції журналу, проходять рецензування, яке виконують висококваліфіковані фахівці з відповідних наукових напрямів. Вони мають наукові ступені доктора або кандидата наук, дослідження і публікації за відповідною спеціальністю та тематикою. За необхідністю голова редколегії журналу додатково залучає фахівців за відповідною спеціальністю. У разі виявлення різних позицій рецензентів і автора стаття направляється третьому рецензенту та додатково розглядається на засіданні редколегії журналу. Рецензентів запрошують до співпраці з конкретними матеріалами голова редколегії журналу та його заступники.

У журналі запроваджено двостороннє конфіденційне (сліпе) рецензування.

ІІ. Рецензент має розглянути статтю упродовж 10—12 робочих днів з моменту її отримання та направити рецензію до редакції журналу особисто чи електронною по-

штою. У випадку неможливості прорецензувати статтю (наприклад, через конфлікт інтересів) рецензент надсилає мотивовану відмову упродовж трьох днів із дня отримання листа від редакції журналу.

Строки рецензування в кожному випадку визначаються з урахуванням необхідності забезпечення умов для максимально оперативної публікації статті та не можуть перевищувати двох тижнів.

III. Рецензія має однозначно характеризувати теоретичну або прикладну значущість дослідження, співвідносити назву статті, мету статті і висновки автора з відомими науковими концепціями. Необхідним елементом рецензії є оцінка рецензентом особистого внеску автора статті в рішення розглянутої проблеми, її актуальності та новизни; а також визначення категорії, до якої належить стаття: містить наукові результати, науково-методична чи оглядова. Доцільно відзначити в рецензії відповідність стилю, логіки й доступності викладу наукового характеру матеріалу, повноту і достатність розкриття теми у викладі статті, в розширених анотаціях, оцінити достовірність і обґрунтованість висновків автора, повноту, достатність і актуальність цитувань, здійснених автором, дотримання ним наукової етики, зокрема відсутність у рецензованій статті плагіату.

Висновок рецензента, укладений за запропонованою редакцією формою, має бути підписаний рецензентом із зазначенням місця роботи, посади, наукового ступеня, вченого звання, дати завершення рецензування.

IV. У разі отримання рецензії з зауваженнями та рекомендаціями, стаття із анонімною копією рецензії направляється авторам на доопрацювання.

Під час доопрацювання статей за зауваженнями рецензентів автор виділяє у доопрацьованому електронному варіанті статті змінений текст, додані речення, таблиці, рисунки чи інший матеріал для оперативної перевірки рецензентом врахованих зауважень за наданими рецензіями.

Після отримання висновків рецензентів про придатність до опублікування доопрацьованих авторами статей редакційна колегія журналу ухвалює остаточне рішення щодо укладання змісту номерів журналу.

Вчена рада Інституту демографії та проблем якості життя НАН України затверджує до друку та опублікування в мережі Інтернет кожен номер наукового журналу.

V. Оригінали рецензій зберігаються в редакції журналу два роки.

VI. За наявності критичних зауважень рецензента до статті по суті, але за загальної позитивної рекомендації, редколегія може віднести матеріал до розряду полемічних і друкувати статтю з позначкою «Наукова дискусія».

GUIDELINES FOR AUTHORS

To be considered for a publication in the journal, only research papers that have never been published before are accepted. The article should be devoted to the relevant subjects, present the results of a thorough study, be characterized by innovations and scientific conclusions in accordance with article's goals (specified tasks). The publication is ***free of charge*** for the authors.

The scientific journal meets the requirements of the Law of Ukraine "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language" from 25.04.2019 № 2704-VIII Article 22 "State language in the field of science". Scientific articles and materials are prepared and published in the state — Ukrainian and English languages.

The length of accepted manuscripts should be 21 pages (including references and extended summaries) of A4 format, 1.5 spacing. All margins — 2 cm, indent — 1.27 cm, font: Times New Roman 14 pt saved in Word for Windows (*.doc). The articles are accepted in Ukrainian or English.

The author should also sign the License Agreement to agree with publication in the Journal (the Form of Agreement is available at the web-site).

Every manuscript should be classified with UDC, JEL Classification Codes, each author is an ORCID, Scopus ID, Researcher ID. ***The scheme of situation of abbreviations***, font sizes, intervals, structure of paragraphs and subparagraphs, as well as references**.**

At the beginning of the article, authors' name and surname should be placed, as well as their academic degree and rank, position, affiliation, postal and electronic address, the publication's title, summary and the key words — ***in two languages***.

The article should consist of the next structural components: description of the research problem, relevance of the theme, innovative character, analysis of the recent studies and publications, research methods, setting of the article's goal and tasks, the main findings of the study, conclusions and prospects of future studies in the field. The references are placed in the end of the article.

The Summary in Ukrainian and English should be within 300—400 words (not less than 1,800 printed signs).

Mandatory guidelines for the Summary: informing character (no general words); well-developed structure (successive logic of description of the article's findings: relevance of the study, the main purpose, novelty, research methods, should be assured); relevant (description of article's main contents; define the study's main tasks; summarize the key findings and their importance); detailed definition of the author's contribution (which positions are developed, proposed, defined, justified, made, revealed, etc.); compact character.

Author's summary should: explain the study's approaches, but without methodological details; provide no references and abbreviations.

The author can do the social work in Literature maximum three times for his own scientific work. All sources must be registered according to the international bibliographic standard APA.

All manuscripts are subjects for internal and external review by the members of the Editorial Board, and experts from the respective research fields. The Editorial Board should receive at least one external review and at least one internal review. To ensure the fair examination of scientific value of manuscript, an independent blind review can be used (without mentioning the names of authors and reviewers).

The Editorial Board has a privilege to review, edit, abridge (not changing author's opinion), and select the manuscripts. In case of a negative review or important remarks, the manuscript can be returned to the author (authors) for working out. Declined manuscripts should not be returned. The manuscripts submitted with no consideration of the mentioned requirements, cannot be published in the Journal. The reviewed manuscripts are examined by the Editorial Board of the Journal and recommended by the Scientific Council of the Institute.

The author is responsible for authenticity of the information, data, references, names and translation.

The materials that are being published in the journal reflect the view of their authors, and not necessarily are agreeing with the position of Editorial Board.

Deadline for submission of articles to the journal:

No 1 — 20th of December (journal submission for publication in March of next year);
No 2 — 10th of March (journal submission for publication in June of this year);
No 3 — 20th of May (journal submission for publication in September of this year);
No 4 — 10th of September (journal submission for publication in November of this year).

The manuscript should be attached with the author's reference.
Is described at the web-site in details https://ojs.dse.org.ua

THE PROCESS OF REVIEWING THE ARTICLES SUBMITTED TO THE SCIENTIFIC JOURNAL *DEMOGRAPHY AND SOCIAL ECONOMY*

I. Academic papers submitted to the Editorial Office have to pass through the process of reviewing by highly qualified experts in the relevant research fields. The experts hold the academic degrees (Doctors of Science or Candidates of Science (PhD) and have experience in the related studies, as well as academic publications. In case of a need, the Chairman of the Editorial Board invites additional scientific experts.

If authors' views significantly differ from the reviewer's views, the article is submitted to the third party reviewer, while it is also discussed at the meeting of the Editorial Board. The reviewers are invited by the Chairman of the Editorial Board and the Deputy Chairman.

The blind peer review of two experts is conducted for all papers.

II. The reviewer should work on the article within 10-12 business days since the date of receipt and submit his/her review to the Editorial Board in person or by e-mail. If the reviewer is unable to review this article (for example, due to a conflict of interest), he/she should send the motivated rejection within 3 days.

The length of reviewing is identified individually in order to ensure the most expeditious publication of the article, but must not exceed two weeks.

III. The review should clearly indentify the theoretical or practical significance of the study, and estimate the links between the article's title, objectives and conclusions with the existing scientific concepts. The reviewer should evaluate author's personal contribution to the study of research problems, its relevance and novelty; determination of which category the article belongs to: contains scientific results, scientific-methodical or review. It is purpo-

seful to mention the conformity of style, logics and comprehensibility of the presentation of research findings, as well as completeness and adequacy of representation in the title and the extended abstracts. Authors' conclusions might be evaluated in terms of reliability and validity, as well as ethical considerations, including plagiarism.

The review should be based on the proposed form, signed by the reviewer with identifying his affiliation, position, academic degree and title, date of signing the review.

IV. In the review provides additional comments and suggestions for the author, the paper is sent to the author with a confidential review.

When finalizing the articles with regard to the comments of reviewers, the author should mark the revised text, as well as amendments in the text, tables, figures and other additional information in order to enable the timely informing of the reviewer about the accepted suggestions.

After article's updating, the texts are sent to the reviewer to verify the accuracy of the revisions and amendments.

The final decision on publishing of the article is made by the Editorial Boars after receipt of the reviewer's conclusion.

Academic Council of the Institute for Demography and Life Quality Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine approve for publication and publication on the Internet of each issue of the scientific journal.

V. The original texts of reviews are kept in the Editorial Office of the Journal for two years.

VI. In case of the reviewer's multiple critical comments, but general positive recommendations for publishing, the article might be placed in the category of polemical studies and marked with the note "Scientific discussion".

Розміщення журналу «Демографія та соціальна економіка» в міжнародних і вітчизняних наукометричних базах, репозитаріях і пошукових системах:

- **ERIH PLUS** — European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830 (липень, 2016).
- **Index Copernicus** (Польща) http://journals.indexcopernicus.com/+++,p5172,3.html (грудень, 2013).
- **Polish Scholarly Bibliography (PBN)** (Польща) — наукова база даних польского Міністерства науки и Вищої Ради. PBN є частиною POL-on-The System of Information on Higher Education, https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713 (квітень, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (США) www.ulrichweb.serialssolutions.com (липень, 2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demohrafija-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (листопад, 2013).
- **EZB** — Elektronische Zeitschriftenbibliothek (Universitätsbibliothek Regensburg, (Німеччина), http://ezb.uni-regensburg.de/?2815935 (серпень, 2016).
- **Google Scholar**, https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&-sortby=pubdate (грудень, 2015).
- **IBSS: International Bibliography of the Social Sciences** (United Kingdom), http://www.proquest.com/documents/Title_List_-_International_Bibliography_of_the_Social_Sciences.html (липень, 2016).
- **CrossRef**, https://doi.org/10.15407/dse (грудень, 2015).
- **Наукова періодика України**, Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).
- **Інформаційно-аналітична система «Бібліометрика української науки»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (лютий, 2013).

«Demography and social economy» in international and domestic scientometric databases, repositories and search engines

- **ERIH PLUS** — European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences, Norwegian Centre for Research Data, https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/periodical/info?id=488830 (2016).
- **Index Copernicus** (Poland), http://journals.indexcopernicus.com/+++,p5172,3.html .
- **Polish Scholarly Bibliography** (PBN) (Poland) - a scientific database of the Polish Ministry of Science and the Supreme Council. The PBN is part of POL-on-The System of Information on Higher Education, https://pbn.nauka.gov.pl/sedno-webapp/journals/56713 (April, 2018).
- **Ulrich's Periodicals Directory** (США), www.ulrichweb.serialssolutions.com (2013).
- **WorldCat**, https://www.worldcat.org/title/demohrafija-ta-socialna-ekonomika-demography-and-social-economy-demografija-i-socialnaja-ekonomika/oclc/907381882&referer=brief_results (2015).
- **EZB** — Elektronische Zeitschriftenbibliothek (Universitatsbibliothek Regensburg, (Germany), http://ezb.uniregensburg.de/?2815935 (2016).
- **Google Scholar,** https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=BuMC3voAAAAJ&view_op=list_works&-sortby=pubdate (2015).
- **CrossRef**, https://doi.org/10.15407/dse (2015).
- **Academic Periodicals of Ukraine**, Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).
- **Information and analytical system «Bibliometrics of the Ukrainian Science»**, Ranking of Scientists (Cybermetrics Lab) Vernadskyi National Library of Ukraine (2013).

Адреса редакції:
Україна, 01032, м. Київ, бул. Тараса Шевченка, 60
Тел.: (044) 486-62-37, 482-17-45, 486-04-97
E-mail: j_dse@ukr.net,
http://ojs.dse.org.ua

Редакційна підготовка до друку *О. М. Чадюк*
Технічний секретар редакційної колегії *Л. О. Григор'єва*
Редактор-перекладач англ. тексту *А. О. Чепиленко*
Комп'ютерна верстка *Н. М. Коваленко*

Підп. до друку 04.11.2026 р. Формат 70 × 100/16.
Гарн. Minion Pro. Ум. друк. арк. 14,46. Обл.-вид. арк. 14,88.
Тираж 140 пр. Зам. № 8219

Видавець і виготовлювач ВД «Академперіодика» НАН України
01024, Київ, вул. Терещенківська, 4

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001